

EL **FOC** DEL
SEGUICI.
DIABLES FESTIUS
I **BESTIARI** DE **FOC,**
DELS **ORÍGENS**
AL **1936**

Daniel Vilarrúbias

EL FOC DEL SEGUICI

(ca.1380-1936)

Diablers festius
i bestiari de foc a Barcelona,
dels orígens al 1936

Daniel Vilarrúbias, 2017

Ajuntament
de Barcelona

Índex

Introducció	2
La festa del Corpus, origen dels diables i bèsties de foc d'avui	3
La comparsa festiva en el marc del teatre als segles xv al xvii.....	7
Notícies d'elements festius a la Barcelona medieval: La vibra (1397-1481)	10
Notícies d'elements festius a la Barcelona medieval: el drac (ca.1400-1467)	15
El diable a l'edat mitjana	18
Notícies d'elements festius a la Barcelona medieval: els Diables (ca. 1380-1467)	24
L'entremès dels diables als segles xvi, xvii i xviii	28
Notícies barcelonines dels segles xvi, xvii i xviii: «diablots», «drach», «brivia»	31
Notícies barcelonines dels segles xvi, xvii i xviii: la Mulassa	47
Alguns testimonis actuals de diables amb clars antecedents a l'època moderna	51
La festa major al Gran Penedès: la consolidació d'un model de ball de diables cap al 1800.....	54
Presència d'aquest model a Barcelona al segle xix.....	56
Les festes de la Mercè i Barcelona entre 1870 i 1900	62
El certamen del 1902 i l'empenta noucentista fins a 1936.....	65
Bibliografia.....	74
Documents per a la història dels diables i la imatgeria de foc a Barcelona (1380-1936)	81

Introducció

Segons va dir-nos una vegada un reputat folklorista barceloní, la història del foc festiu a la Ciutat Comtal —almenys centrada en els diables i bestiari de foc— està per fer. Aquest treball pretén ser una primera aproximació per a cobrir aquesta mancança historiogràfica, encara que reconeixem que el projecte serà d'entrada un xic fallit fins que no aparegui documentació perduda (primer volum del *Llibre de les Solemnitats*, de 1383), comptabilitat medieval, etc. I també pecarà de manca d'exhaustivitat mentre no es faci un buidatge sistemàtic de diverses sèries documentals (Clavaria, Deliberacions, Èpoques, Cerimonial...) i, sobretot, de la premsa impresa, que a la Barcelona dels segles XIX i XX és nombrosíssima.

No era fàcil d'enfrontar-se a escriure la història d'un fenomen que semblava que havia tingut lloc entre els segles XIV i XVII i que no s'havia reprès fins poc abans de la recuperació democràtica, amb els Diables del Clot del 1977. Alguns indicis localitzats per nosaltres (o cedits per bons amics del món de la Festa) han permès d'aportar un bri de llum al fosc període 1850-1936 i, malgrat que no gosem afirmar que hagi canviat gaire cosa, sí que pensem que els testimonis concrets —degudament encadellats— han ajudat a mantenir la continuïtat del relat que s'intenta desenvolupar per primera vegada en aquest treball.¹ Evidentment, no ens cansarem de repetir que tot està per fer i tot és possible si hom s'hi aboca amb coratge, rigor i profunditat, però també amb temps i recursos materials.

1 Donem les gràcies a l'Institut de Cultura de Barcelona i al seu Servei de Cultura Popular que dirigeix Francesc Fabregat, l'encàrrec que ha animat la recerca i redacció d'aquest treball. També al personal de l'Arxiu Històric de la Ciutat, encapçalat per Xavier Tarraubella, i al seu personal de sala, encapçalat per M. Àngels Solà. A l'arxiu fotogràfic de l'ajuntament i la seva arxivera, Maria Mena. Encara agraïm el constant suport rebut d'Amadeu Carbó i Salvador Palomar.

La festa del Corpus, origen dels diables i bèsties de foc d'avui

Les formes de celebrar la festa tradicional en una àmplia zona del que s'anomena Catalunya Nova —zona que comprèn des de l'Anoia i el Penedès fins al Garraf, el Priorat, la Conca de Barberà, l'Alt i el Baix Camp i el Tarragonès— són determinades per uns trets comuns bàsics, diferenciats respecte d'altres regions, que mostren una manera d'entendre la festa en l'espai públic i el marc urbà, alhora que una estructura dels cicles festius. Però aquest marc i aquesta manera d'entendre la festa —que fou el brou de cultiu del model de diables festius que predomina actualment a Catalunya— esdevingué més propi d'aquesta zona durant el segle XIX. Abans abastava una àrea geogràfica més àmplia que cal tenir en compte, ni que sigui pel fet d'incloure poblacions importants, que serviren de focus difusors d'un model. Aquest model fou indiscutiblement donat per la ciutat de Barcelona des del segle XIV. Esmentarem algunes poblacions deutores d'aquest model, a tall d'exemple: Girona, Vic, Manresa, Tortosa, Igualada i Cervera.

Malgrat que les arrels són comunes a tot el corredor mediterrani occidental, dins l'àmbit de la festa, el principal nexa de cohesió en aquesta àmplia regió que acabem de definir és, des de la baixa edat mitjana, el seguici popular, civil, religiós, protocol·lari, etc. Aquest seguici marcava els moments solemnes i de circulació de les grans celebracions, de les quals el Corpus, les festes patronals —ja fossin gremials o cíviques, llavor i origen de les actuals festes majors— i les grans rebudes als monarques i més autoritats com els grans prelatats, en foren les principals. Aquestes festes esdevingueren —mitjançant els no pocs recursos d'aleshores— un esclat de color, llum, dramàturgia i escenografia, coreografia i música al carrer i als principals espais tancats (les esglésies i les seus del poder civil).

La festivitat del Corpus Christi, que potser fou la primera que implicà una mobilització general d'aquestes característiques en molt de temps, originà de bell antuvi un seguit de manifestacions parateatral que no tenien cap altra missió que la d'instruir la població sobre la doctrina cristiana i la sagrada escriptura. Aquesta festa fou instituïda el 1264 pel papa Urbà IV mitjançant la butlla *Transiturus de Hoc Mundo*.

El fet no era casual. Era un moment en què l'Església oficial veia néixer corrents de pensament diferents que meresqueren aleshores la consideració d'heretgies, en un mateix moment en què continuaven vives moltes formes de creences ancestrals d'arrel pagana i relacionades amb la natura i el seu cicle, i que el poble compaginava amb la pràctica de la fe catòlica sense cap mena de problema ni contradicció ideològi-

ca. Les millors armes de la societat medieval per a donar validesa a una tendència religiosa o teològica foren les relíquies i els miracles, festives com correspon. Així doncs, el Corpus neix en una època ideològicament convulsa, en plena efervescència del fenomen universitari, en temps de debats i d'escissions, i de predicadors cèlebres. I, en aquest context, les visions de Julienne de Bethune, priora d'un petit monestir prop de Lieja, a Bèlgica, forniren el pretext per a instituir el culte a l'eucaristia i a la presència de Crist en el pa consagrat. La festa fou entesa al cap d'una colla d'anys com una solemnitat alegre, contraposada a la gravetat del Dijous Sant, data en què sembla que s'havia celebrat el culte eucarístic, perquè era la data d'institució del sagrament esmentat.² La butlla *Transiturus* convidava el clergat a mostrar una vegada l'any el sagrament a tothom, especialment als heretges. Per si no n'hi hagués prou, el ritual de la nova festa fou encarregat a sant Tomàs d'Aquino. L'any 1316, el papa Joan XXII universalitzava la celebració de la festa amb una segona butlla.

No sabem en quin moment es començà a celebrar a Catalunya, però sembla que a Girona fou el 1314, tot i que les fonts no són fiables.³ Duran i Sanpere defensa que Barcelona va ser la primera ciutat de la Península —i segona de la cristiandat— a celebrar la processó, l'any 1320, mentre que altres fonts primàries la data segura de 1322.⁴ Sigui com sigui, la festa ja es proclamava per a celebrar-se el segon dijous després de Cinquagesma. Amades, en canvi,⁵ defensa que començà a tot arreu el mateix any, però en variava, això sí, la solemnitat i l'esplendor que hom hi donava a cada lloc. De la mateixa manera que Carbó i Serés, opinem que l'Església medieval era un organisme molt ben coordinat, i aquesta idea, lligada a la segona butlla de 1316, és la que ens sembla més viable i real.

Entre les manifestacions culturals i lúdiques d'aquesta mena dins una processó, cal admetre que les que hi hagué a la ciutat de Barcelona haurien de ser —ni que sia per lògica de capitalitat— les primeres, però cal no oblidar que en temps un xic més moderns sovint es feren rebudes a personatges importants amb seguicis o processons «com la de Corpus». Aquesta transposició de models i de cerimonial hauria pogut passar en el mateix segle XIV, i molt segurament el Corpus prengué per model les celebracions reials i civils dels segles XIII i XIV, sobretot les coronacions i casaments.

D'aquesta manera, el Corpus, que situà de seguida la processó com a eix central de la festa, esdevingué un aparador d'espectacles, una mostra heterogènia i diversa de fenòmens culturals, recreatius, didàctics i lúdics, amb l'afany de moure tots els estaments socials a celebrar allò que es volia implantar com una veritat brillant i esplendorosa que era l'ànima material de la pràctica del catolicisme: la comunió diària amb el cos i la sang de Jesucrist, lliurats i vessats en sacrifici per a la redempció de la humanitat.

2 Vegeu, de manera general, AMADES, CARBÓ, SERÉS 1997.

3 AMADES, CARBÓ, SERÉS 1997, p. 117. MIRÓ 1998, p. 17 dóna 1320 com a possible data.

4 MIRÓ 1998, pp. 15-20.

5 AMADES 1952, vol. III, p. 5.

El 1323, segons unes notes de Mn. Agustí Coy i Cotonat que Carbó i Serés situen a l'Arxiu Històric de Barcelona,⁶ es féu un recorregut per la trama urbana barcelonina, cosa que ha fet pensar si abans la processó no anava solament pels claustres de la Seu. Després d'indicar el recorregut, les notes assenyalen el manament del Consell Municipal que es fessin enramades i decoracions als carrers per on la processó havia de passar. Els entremesos, ja fossin emprant la imatgeria, l'art dramàtic o la dansa, hi tingueren un caràcter dominant indiscutible.

Quan es parla de la festa del Corpus (esdeveniment vertebrador de la configuració del seguici festiu a la majoria de poblacions catalanes) a final de l'edat mitjana, se cita molt sovint el mot entremès o entremesos. Segons Serrà Campins,⁷ el mot «entremès» és derivat de «mès», que és el participi del verb «metre» ('posar', en català antic). Aquesta denominació es refereix a cada una de les comparses o representacions al·legòriques (ja fossin utilitzant elements dramàtics o teatrals, elements d'imatgeria i figures, etc.) que concorrien a la processó anunciant el pas de l'element més important de tots: l'hòstia consagrada, que segons el ritu catòlic és presència real de Jesucrist i que era mostrada al poble dins l'ostensori o custòdia i portada pels carrers com a gest d'exaltació d'aquest símbol eucarístic.

Els entremesos de Corpus deriven de les representacions espectaculars, generalment no literàries i de vegades ni tan solament teatrals, i espectacles i entreteniments de tota mena —però de poca durada—, que es feien a l'edat mitjana prop de les taules dels comensals dels banquets reials. Aquestes actuacions es feien sovint entre plat i plat (entremès; de fet, a l'edat mitjana, sovint els significats culinari i espectacular del mot es combinen en les narracions que ens descriuen els banquets de final de segle XIV i principi del XV).⁸ També es podien donar en les festes de coronació, en les entrades solemnes dels monarques a una gran ciutat, en les celebracions o commemoracions de conquestes i altres festes cortesanes o civils. D'aquí passaren, doncs, a final de segle XIV, a la festivitat del Corpus i a la seva manifestació cívica per excel·lència: la processó. En els entremesos cal incloure, doncs, ginys i artefactes de tota mena, moixigangues i acrobàcies, mims i mascarades, pantomimes o escenificacions, figures —animades o inanimades— i danses, músiques, cant, textos recitats... Les diverses arts plàstiques confluïren per oferir el resultat més espectacular possible. Per extensió, s'acabaren anomenant entremesos també les figures de disfresses que s'exhibien, les comparses o els seus objectes d'*atrezzo* (per exemple, la figura del drac, etc.).

6 AMADES, CARBÓ, SERÉS 1997, p. 120.

7 SERRÀ CAMPINS 1987, pp. 9-15.

8 SERRÀ CAMPINS 1987, p. 11.

No sabem quin contingut d'espectacle lúdic portaven les primeres processons, per la qual cosa cal anar-se'n a final de segle XIV, quan es comencen a tenir informacions sobre continguts parateatrals inserits en el marc de l'espai-temps processional. L'any 1380 Barcelona ja tenia

incloses en el seguici figuracions al·legòriques o representacions (silencioses o no) de l'arca de Noè, dels evangelistes, de sant Sever, de sant Nicolau, d'Adam i Eva, de sant Bartomeu, de sant Martí, etc. I l'any 1424, el *Llibre de les Solemnitats* de l'Arxiu Municipal de Barcelona ens ofereix una relació extensíssima d'entremesos, figures i representacions, de les quals dono aquí un extracte perquè el lector entengui com de riques i complexes podien esdevenir aquestes festes, tant pel nombre de persones que mobilitzaven com per la seva gestió, organització i manteniment.⁹

Primer anaven les trompetes municipals; després, la bandera de Santa Eulàlia i els gonfanons de la catedral i les altres parròquies de la ciutat; tot seguit, les creus processionals i part del clergat. Aleshores seguien les representacions, tant veterotestamentàries, com del Nou Testament i de vides de sants: la creació del món, amb dotze àngels que cantaven; l'infern, amb Llucifer, quatre diables, sant Miquel i el drac; el majoral (suposem que dels diables), amb una maça i vint-i-quatre diables més que batallaven amb àngels; el paradís, Adam, Eva i l'àngel querubí; l'arca de Noè, el rei David amb el gegant Goliat; molts profetes i sacerdots, com Moisès, Aaron, Ezequiel, Jeremies, Daniel, sant Joan Baptista; molts sants i santes, com ara Anna, Maria Egipcíaca, Úrsula, Caterina, Bàrbara, Àgata, Elisabet; l'entremès de Betlem o de la natiuitat de Jesús; els reis d'Orient; el rei Herodes, amb els innocents que féu degollar; moltes santes màrtirs; els personatges del Calvari; sants ermitans i pares del desert; àngels músics; els cantors davant la custòdia; la custòdia envoltada dels quatre evangelistes; el bisbe; àngels i diables que sonaven percussions; dos homes salvatges amb un garrot per a retenir la gent; tot el poble... I la llista no és exhaustiva, perquè el document esmenta 105 elements, però en canvi no detalla les representacions gremials, que de segur que ja hi foren el 1424, perquè tenim esments d'entremesos gremials de l'any 1397 i àdhuc anteriors.¹⁰

De fet, és possible que mai més no hi hagué una esplendor semblant com al segle xv en aquesta o cap altra festa a Barcelona i, per extensió, a totes les ciutats dels reialmes de parla catalana, com València, Tarragona, Girona..., i en algunes seus eclesials de molt pes, com ara Toledo, Sevilla, etc., encara que aquestes potser ja uns anys més tard, cap als segles xvi i xvii. L'única excepció serien les entrades reials, que partien del mateix model o patró. En el disseny i concepte d'aquest seguici festiu, s'endevina una clara voluntat pedagògica i moralitzant, però també unes ganes desmesurades de crear un espectacle total, que triomfés només pel fet d'esdevenir una realitat viva i participada. L'Església portava unes pràctiques lúdiques o, simplement, d'arrels no cristianes (com les celebracions reials) cap als seus dominis i alhora el poble en podia gaudir i continuar mantenint amb convicció.

9 AMADES, CARBÓ, SERÉS 1997, pp. 128-134.

10 AHCB, Cerimonial, 1C.XXII-3/1.1. Notes per a l'import de despeses generades pels entremesos, ca. 1380.

La comparseria festiva en el marc del teatre als segles xv al xvii

La noció de teatre en el sentit clàssic del terme anà desapareixent a l'antiguitat tardana. En els teatres només sobrevisqueren algunes formes d'espectacle degradades i als carrers alguns migrats espectacles de mímica i d'histrions (acrobàcies, ensinistrament d'animals, dansaires, etc.). Quan es parla de teatre al segle x, per exemple, es pensa en el teatre romà. Els primers humanistes del xiv i xv només pensaven a reconstruir el model d'època clàssica a partir dels textos que tenien i d'una mica d'imaginació.

L'Església construí cerimònies amb tècniques espectaculars, ço que es reflecteix en les consuetes catedralícies, però fins al segle xv no es parlà de teatre com una activitat estructurada i un procés integral. En tot cas, el text teatral medieval deixa molta llibertat als executants, de voler-lo recitar, declamar, representar escènica..., fet que s'observa en certs textos de caràcter litúrgic susceptibles de ser dramatitzats.

El principal propòsit d'una peça de teatre medieval era oferir a l'espectador —quasi sempre il·letrat— un espectacle senzill i entenedor, clar, on el text era «anecdòtic en la mesura que era construït sobre una trama coneguda per tothom».¹¹ Calia, en una societat molt visual, una esplendor plàstica i fascinant, també en el pla auditiu. Aquestes eren les armes millors per a arribar a la gent. Segons explica Francesc Massip, especialista en teatre català antic, la idea de teatre a l'època baix-medieval cal vincular-la a «aquells esdeveniments no ordinaris que convocaven un auditori que fomentava la seva experiència estètica en la imatge i la musicalitat, més que en el text o discurs verbal; auditori d'espectadors que se sentien involucrats en el procés comunicatiu i d'actualització argumental que es realitzava davant dels seus ulls; un acte que aquest públic, al seu torn, concebia en unes coordenades més àmplies: el marc festiu o ritual que constava de diverses activitats i cerimònies, algunes d'elles amb components decididament espectaculars, i, per tant, sens dubte, percebuts per l'audiència com a manifestacions específiques (distintes d'altres no espectaculars). És en aquestes ocasions d'excepcionalitat (tot i que sovint detalladament perioditzades al llarg de l'any) que hem de tractar de dilucidar aquells elements propis de la teatralitat per tal d'atorgar-los el seu lloc adient en la història de les arts escèniques. Moments que es localitzen en tres grans àmbits de celebració de la societat medieval: la cerimònia litúrgica, la festa cívica i el fast cortesà. És en aquests contextos bigarrats i multiformes on podrem constatar les traces d'una teatralitat difusa que té tres projeccions fonamentals: l'activitat dels joglars i histrions; les festivitats populars i el ritual sagrat.»¹²

¹¹ MASSIP 2007, vol. I, p. 62.

¹² MASSIP 2007, vol. I, p. 63.

En el segon cas, el marc urbà esdevenia escena de tot un seguit de manifestacions que hom anomena parateatral, mot que ve determinat per la multiplicitat de fenòmens, variats i difícils d'encaixar en una idea clàssica de teatre, però que en gran manera són deutores de les formes i tècniques del món de l'espectacle teatral.

La processó del Corpus oferia, a més, una escena lineal en el temps, alhora que itinerant en l'espai. Esdevenia la màxima mostra de teatralitat col·lectiva projectada a tota una població, en què tots els habitants i espais es podien veure involucrats. Els tipus de disposició dramatitzada eren el fix i el mòbil. Els cadafals, castells, bastiments... que apareixen a la documentació responen al primer tipus, situats en un punt concret del recorregut, normalment una plaça o espai més obert que afavorís la concentració de públic assistent. Les roques, carros..., permetien la itinerància de la representació, però aquest sistema ja és més sofisticat i no admet tants recursos i dramaturgia. Segons Massip, també els escenaris mòbils podien rebre el nom de castell, misteri, nau, entremès..., per extensió dels primers. Segons Antoni Serrà, els entremesos de les entrades reials a les ciutats o de les festes de commemoració de conquestes (Mallorca, València) «[...] es solien muntar sobre rodes perquè així poguessin acompanyar la comitiva pels carrers de la ciutat. Les diverses corporacions municipals, sobretot els gremis, se'n feien càrrec i els costejaven. Per a la seva realització contractaven artesans i artistes de renom».¹³

Els entremesos de foc més cèlebres foren els diables i, pel que fa a la imatgeria, el drac, la vibra i la mulassa (aquesta darrera més tardana). En el cas de la vibra i el drac és molt curiós de comprovar que, en parlar d'animals fantàstics, els cronistes i redactors de les fonts són els primers a mostrar incoherències sobre quin sant acompanyen l'una i l'altra.

És molt important d'advertir que Barcelona té diversos problemes a l'hora d'estudiar els elements festius de foc. El primer —i més important— és la gran discontinuïtat que aquests elements han tingut d'ençà de fa ben bé dos segles i mig, no havent seguit el procés d'adaptació i patrimonialització identitària, per exemple, de les festes majors del Penedès, Garraf, Anoia i Camp de Tarragona passat el primer terç de segle XIX. Això n'impossibilita la reconstrucció fidel en l'actualitat, ni que sigui per similitud amb elements degudament contextualitzats.

Tot plegat s'evidencia encara més amb el segon problema: hi ha una gran quantitat de mencions documentals, però ben poques donen idees reals de com eren aquests elements festius o entremesos. La importància de la ciutat i l'antiguitat de les dades fan evident que Barcelona és la població que va donar un marc referencial a la resta de poblacions de la corona catalanoaragonesa sobre com articular els seguicis pro-

13 SERRÀ CAMPINS
1987, p. 12.

cessionals festius. Però és justament el fet de ser un focus de canvis socials, d'estar sempre a l'avantguarda d'aquests canvis o de les modes, la causa que fos també a Barcelona on primer s'extingís aquest model de celebració i on aquests mateixos elements esdevinguessin obsolets (o s'hi veiessin i visquessin).

Aquests problemes tenen conseqüència directa en aquest estudi: una llacuna documental bastant perdurable dels elements festius de foc durant bona part del segle XVIII, tot el segle XIX i bona part del XX, que creiem que no és sinó fruit d'una absència quasi total d'aquests elements a la festa. És cert que la festa no es va extingir, perquè el Corpus es mantingué viu fins al darrer terç de segle XX i la Mercè va arrencar amb força el 1870, però els elements festius amb pirotècnia sí que havien perdut la parcel·la de protagonisme en pro dels gegants, els elements militars i algunes danses, a més de tot allò que només una capital podia tenir dins la diversitat de la seva població: les il·luminacions i decoracions urbanes, els concerts i espectacles escènics, els balls de saló i les *corrides* taurines.

Notícies d'elements festius a la Barcelona medieval: La vibra (1397-1481)

14 QUIRANTE, RODRÍGUEZ, SIRERA 1999, p. 99, extret d'un treball Salvador Carreres Zacarés, de l'any 1926, anomenat Ensayo de una bibliografía de libros de fiestas celebradas en Valencia y su antiguo reino. Valencia, Imprenta de Hijo de F. Vives Mora, 1925 [1926]. Els freners portaven un drac «Moven la lengua e les galtes e gitan foch e fum per la bocha e per lo nas e ultra açò feren e menaren denant e entorn del dit drach XX o pus hòmens salvatges fort ben fets ab diverses maneres d'armes salvatges, axí com rames d'arbre mal esporgades e banques de fust ab iii peus formades en sengles bastons e haches de fust e altres diverses coses. E après venien los dits freners dançan, bé arreats e campejants, e plegaren tro a la primera taula de júnyer, ço és, prop sent Julià, car per la feredat del drach s'esquivaven molts cavaylls e torbaven les juntes... tornaren lur drach e altres jochs prop lo riu denant l'abeurador del cap del pont dels Serrans e aquí aturarn tro que aplegà la senyora duquesa e en vista sua isqueren hòmens, a cavall, armats e feren semblant de ociure o nafrar e pendre lo drach, e los dits salvatges sortiren-los al encontre per defendre lo drach e sobre allò combateren una estona los dits cavallers e salvatges».

15 LLOMPART 1967, p. 93, nota 28, citant també el treball de CARRERES 1926.

16 RIERA SANS 2001, p. 46. La festa de rebre un rei ha estat tractada amb detall a RAUFAST 2007.

Aquests «jochs» o «entremesos» van tenir, ben segur, origen uns anys abans de les primeres notícies que ens permet la documentació barcelonina. Citant una població similar, València té antecedents importants en les figures de bestiar al·legòric suportades pels gremis. Per exemple, el 1373 els pellissers feren fer un drac per a rebre els ducs de Girona, drac que potser hauria pogut beure de models barcelonins.¹⁴ I el 1382 els freners ja solien tenir per costum fer una «cuca amb homes salvatges», mentre que els pellissers continuaven amb el seu «drac amb cavalls armats».¹⁵

La primera figura festiva de foc que coneixem fou la Vibra, també anomenada «brívia» o «víbria» molt més tardanament («brívia» al segle XVII i «víbria» a començament de segle XX). Tres al·legories animals, que necessàriament tenien estreta relació amb emblemes o divises pròpies de la monarquia, creiem que foren passejades per Barcelona durant les festes de l'entrada de Martí I l'Humà com a rei novell, venint de Sicília ja com a rei d'aquella illa, el 27 de maig del 1397.¹⁶

La descripció de l'espectacle ofert al monarca —que ho va presenciar tot des d'un cadafal muntat dalt d'un pont de fusta, cadafal que ja devia servir perquè el rei fes l'obligat jurament previ de respectar els privilegis, usos i costums obtinguts per la ciutat de mans dels seus predecessors— esmenta doncs, la lleoparda i la vibra, però no l'àliga. No sabem encara el motiu d'aquesta omisió, encara que després mirarem d'aclarir-ho. Vegem un fragment d'aquesta relació de l'entrada del 1397:

«[...] item, officium frenariorum fecit unam vibram multum altam et magnam que prohibiebat ignem et spiras ignis per os suum, et fecerunt amorum cum multis turchis sive turchs et multos homines salvatges, et adinvicem preliabantur, et novem angelos qui tripudiabant, scilicet tres vermells, III blaus, III negres [...]»¹⁷

Com veiem, la vibra llançava foc i guspises d'ençà que fou creada. L'any 1399 el rei agraià a Felip de Ferrera les diligències que havia fet per al trasllat de dues figures, la vibra i l'àliga, a Saragossa, per les festes de la seva coronació:

«[...] les maneres que havets tengudes em haver-nos ací la àguila e la vibra, e altres coses en vostra letra contengudes, per a ennoblehir

millor la festa de nostra benaventurada coronació; pregant-vos, tant afectuosament com podem, que façats que les dites àguila e vibra e altres coses nos sien ací trameses [...].»¹⁸

L'arxiver reial Pere Miquel Carbonell (1434-1517), a les seves *Cròniques d'Espanya* (publicades amb caràcter pòstum el 1546), transcriu una crònica anònima d'aquella coronació, celebrada el 13 d'abril de 1399, durant el banquet de la qual feren aparició algunes figures al·legòriques de bestiar. Hi és ben aclarida la procedència del mot *entremès* festiu: de posar entremig d'alguna cosa, en aquest cas els plats («viandes»), o de fer espectacles entre les «meses» o taules dels grans convits:

«Y en aquest convit foren fets tres entremesos molt notables, que vengueren davant les viandes en tal orde. [...] Enaprès, ab les segones viandes, vingueren axí mateix tots los dits trompetes e ministrés, e après vench una gran *vibra* molt bella, lançant per la boca grans flames de foch, y entorn d'ella venien molts hòmens armats de totes peces, cridants grans crits, volents-la ociure, y ella defensant-se fortment ab les flames de foch; e açò fo molt bell. Davant les terceres viandes [...].»¹⁹

La vibra dels freners, que havia anat a Saragossa juntament amb l'àliga de la Ciutat, s'hagué de reparar abans de la coronació i, molt especialment, després, pels danys que prengué durant el camí de retorn, segons mostren dos bells assentaments de clavaria del 1399:

«Item, done a'n Berenguer Laupart, pintor, ciutadà de Barchinona, les quals los honrats consallers volgueren que jo li liuràs, de que fahés despeses en .I. adob e reparació, que per ordinació dels consallers, devia fer [...] en un entremès de aquesta Ciutat havent forma de àguila, que ha aquesta Ciutat per a ennoblehir les festes o solempnitats que fa per honor e reverència de Nostre Senyor Déu e dels senyors terrenals. E .I. altre entremès dels Freners de aquesta Ciutat, havent forma de vibra. Los quals entremesos après que adobats e reparats fossen, aquesta Ciutat devia trametre al senyor rey a Saragoça, per ço com lo dit senyor los havia demanats qui'ls devia fer mostrar per noblea de la festa que devia fer de la sua coronació, sagons que appar per albarà dels consallers, scrit lo primer jorn de març del any MCCC.XC.IX que cobra ab àpoca feta en poder de Bonanat Gili, notari, lo dit jorn .V. lliures .X. sous.»²⁰

«Item, done a'n Berenguer Laupart, pintor, ciutadà de Barchinona, [...] per preu de diverses coses per ell per ordinació dels Consallers comprades que més en .II. adobs que féu per ordinació dels dits Consallers en dos entremeses de aquesta Ciutat havents .I. d'ells forma de àguila e l'altre forma de vibra. Lo primer dels quals adobs féu lo dit Berenguer ans que fossen portats de aquesta Ciutat a la ciutat de Saragoça con lo senyor [Rey] volent coronar si matex e la senyora Reyna axí com féu en l'any deiús scrit pregà aquesta Ciutat que los dits entremeses li prestàs,

17 Relació escrita que es troba dins un còdex miscel·lani de la Biblioteca de Catalunya, Ms. 485, que es coneix com a «Cronicó de Guillem Mascaró». La part referent a l'entrada de Martí I a Barcelona ocupa els folis 271v-272v. Ha estat publicada per RAUFAST 2007, pp. 124-125. Existeix una traducció de l'original llatí al català, manuscrita, a AHCB (Manuscrits A, nº 261, pp. 60-68). Trobem també una transcripció d'aquest fragment del «Cronicó» que narra l'entrada del rei Martí a Barcelona a l'annex documental de l'edició de Stefano Cingolani a l'obra *Lo Somni*, de Bernat Metge (Barcelona, 2006, pp. 275-277). El transcrivim més extensament a l'annex documental.

18 Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA). Cancelleria, registre 2240, fol. 184v-185r. Publicat per RIERA SANS 2002, p. 46.

19 CARBONELL 1546, foli CCXXv; RIERA SANS 2002, p. 46-47.

20 Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Clavaria, 1B.XI, vol. 23-24, anys 1397-1399, foli CLXXXlv.

axí com la dita Ciutat ho féu, per haver los a les festes de les dites coronacions. E l'altre adob féu lo dit Berenguer après que foren tornats en l'any deiús scrit de la dita ciutat de Saragoça a aquesta Ciutat, com per lo camí haguessen pres gran dan. E encara li eren degudes per salaris de jornals seus e de altres qui ab ell ensemps treballaren en los dits adobs, los quals salaris lo dit Berenguer de sa pròpia moneda havia pagats e bestrets [...].»²¹

En tornant, aquesta vibra degué ser incorporada al seguici del Corpus, amb el degut aprofitament catequètic. No ho podem assegurar, però no ens resta cap altra hipòtesi a formular. El primer i segon volums del *Llibre de les Solemnitats* de Barcelona (cerimonial i protocol de festes de la ciutat en el qual sabem que s'hi anotaven formalismes des del darrer quart de segle XIV, segurament el 1383)²² no s'han conservat, però en el més antic que ens ha pervingut —el tercer, iniciat el 1423-24— la trobem esmentada de seguida:

«[...] en la festa de Corpore Xpisti proppasada. [...] Item, hi foren aportats los entremesos de la dita Ciutat representats Paradís e Infern ab la batalla de sant Miquel e dels Àngels e de Lucifer e de sos sequesas; e lo Vibre, lo Ffenix e la Àguila.»²³

La vibra és un animal fantàstic (detall molt important, perquè no l'ha vist mai ningú i, per tant, la forma que pugui prendre per a les representacions pot variar bastant) que té forma d'escurçó —*vipera aspis*, àspid, víbora, vibre— i que en cas de la figura festiva, com que derivava segurament de la figura que coronava la cimera reial, devia ser alada.²⁴ En cap cas no tenia pits (almenys fins al segle XVIII), atribut que apareix en algunes peces d'imatgeria que veiem en auques i rodolins dels segles XVII i XVIII i que, si de cas, fou assimilat a parer nostre per influència de les *Tarascas* del Corpus castellà (de les quals hi ha dibuixos conservats).

Fins i tot Amades tracta d'aquest tema en un treball del 1929 i reconeix: «Sempre se la troba al costat del Drac i molt sovint tan confós amb aquest que fóra ben difícil poder precisar quin és ell i quina és ella, quan se'ls diferencia no es nota entre ells altra alteració que la d'ostentar la Brívia uns abultats pits, mentre que el Drac no en té, però moltes vegades no sabem si perquè els originals havien també desfigurat la seva diferència o bé si els dibuixants eren poc pulcres, però és el cert que és ben difícil establir una diferència entre l'un i l'altre. La Brívia la trobem representada en set auques i sols en tres, les dues posteriors del Sol i la Lluna i la dels oficis de l'Abadal de Manresa, presenten aquesta amb la diferència orgànica que ja hem indicat que la distingeix ben clarament del drac, i precisament són les auques més modernes de les que hem tingut d'utilitzar com a document iconogràfic gravades ja molt cap a les darreries del segle XVIII quan segons els documents històrics la Brívia i el Drac ja no voltaven pels nostres carrers. La més

21 Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Clavaria, 1B.XI, vol. 23-24, anys 1397-1399, foli CCXIV.

22 BRUNIQVER 1912, vol. 1, p. 286, esmenta: «En lany 1383, Professó per pluja, per morts, y per las Corts generáls, orde de la Professó de Corpus segons se costumava en temps antich, es scrit ad longum en libre ters de Solemnitats, en C^a 28, cum precedentibus, et cum sequentibus, es cosa de veure.»

23 SOLEMNITATS, vol. I (1930), pp. 5-6. Original a AHCB, Manuscrits L, 1G.86.

24 Cimera que mai no va usar Jaume I, perquè no existia, i que va crear-se durant el regnat de Pere III el Cerimoniós. Una cimera reial de protocol es conserva a la Real Armería de Madrid, procedent de l'Almudaina de Mallorca, i hom data cap al 1407. Segurament la van fer per al personatge o herald que representava el rei a les solemnitats, quan aquest era absent. Vegeu VILARRÚBIAS 2005, VILARRÚBIAS 2013.

arcaica auca del Sol i de la Lluna sense cap mena de text ni títol que es suposa de mitjans del segle XVIII, la dels rodolins rodons gravada per l'Abadal de Moià, d'uns quants anys posterior a la primera, la dels Arts i Oficis d'en Roca de Manresa i la reeditada per n'Antònia Bosch amb el títol "Escenas del tiempo de las pelucas", aquestes dues darreres de mitjans del segle XVIII en són origen, cap d'elles porten la Brívia amb pits. En les poques rajoles que hem trobat representant aquestes feres no hi hem notat cap detall que ens permeti diferenciar el Drac de la Bívria. Nosaltres no trobem explicació viable an aquest contrasentit. En les tres auques en que apareix la Bívria ben determinada, se la troba sempre darrera del Drac pel que seguint aquest principi d'ordre en escollir quina de les dues feres era la bívria en les auques on aquestes es confonen, hem donat com a tal la segona en ordre, la qual ben mirada ens ha semblat aparentar també un aspecte més afemellat que el seu company precedent, el que ja respon a la visió grollera que cap a les darreries de la vida d'aquests entremesos el poble entenia, o sigui que la Brívia era la femella del Drac.»²⁵

Recordem que el *Llibre de les Solemnitats* l'any 1424 l'anomena «Lo Vibre», en masculí, i que acompanyava Sant Jordi,²⁶ per la qual cosa cal imaginar que era més o menys com els saures que sovint apareixen rebent una estocada o una llançada als retaules gòtics dedicats al sant patró de Catalunya. Creiem que aviat va anomenar-se «vibra» en femení no pas perquè la figura denotés aquesta particularitat de gènere amb uns pits sinó perquè, en definitiva, un escurçó és una serp (mai un serpent), animal vinculat a la feminitat, ni que no porti elements de dimorfisme sexual diferenciats. De fet, una sèrie d'arquetes amatòries de llautó estampat (una al MNAC i una a Sant Bertran de Comenges), datables al segle XV, porten la inscripció: «PER : AMOR : DE : MADONA : ME : COMBAT : AB : AQUESTA : VIBRA.»

25 AMADES 1929, vol. III, pp. 88-90.

26 El Llibre de les Solemnitats diu: «Sanct Jordi a cavall. Lo vibre. [Afegit: Item, la rocha ab la donzella de sent Jordi. Item, lo rey e reyna, pare e mare de la dita donzella ab llur companya].» AHCB, Manuscrits L, 1G.86.

27 En sabem la data perquè hi ha el permís per escrit de Martí I l'Humà datat el 1407, en què concedeix que el jurat que portava les insígnies reials a la festa de la conquesta de Mallorca hi pogués afegir la cimera o timbre amb la vibra, empresa reial. RIERA SANS 2002, p. 54.

28 SOLEMNITATS, vol. I (1930), pp. 336-340.

Podem fer-nos una idea del concepte que hom tenia per aquesta època de la vibra (o el vibre) si contemplem la cimera o capasset del rei Martí que hi ha a la Real Armería de Madrid, peça que s'ha de datar cap al 1407 i que procedeix del palau de l'Almudaina de Palma de Mallorca. Hi veurem un simple saure alat, amb un posat ferotge, però de petites dimensions; ni pits ni gaires coses més, excepte que és daurat.²⁷ En tornarem a parlar quan tractem d'aquesta figura als segles XVII i XVIII.

L'any 1481 tornem a trobar la vibra en la rebuda que es va fer a Isabel la Catòlica, el dia 28 de juny. Un cop passaren els oficis i gremis a saludar-la amb diversos entremesos i elements festius, els ferrers ho feren amb la vibra:

«Item, fferrés ab llur panó, ab representació de sant Aloy, qui anava sobre bestia, ab cadira, e denant ell anava la víbria de la Ciutat, qui lansava foch per la boca.»²⁸

Ens sembla ben clar que aquesta fera de foc era una figura aprofitada de festes anteriors pel fet que poc tenia a veure amb sant Eloi, patró dels gremis que treballaven el metall. Perquè els ferrers portaven l'entremès hagiogràfic i patronal el qual tenia ple sentit que assumissin, mentre que la vibra, que hi devia ser perquè agradava i algú se n'havia de fer càrrec (no necessàriament com una càrrega desplaent), anava a davant anunciant el pas immediat d'aquest gremi i els seus símbols.

Notícies d'elements festius a la Barcelona medieval: el drac (ca.1400-1467)

Del drac podem dir que en temps antic s'associava als diables perquè era una de les formes que havia pres el mal per enfrontar-se a sant Miquel, com veurem en tractar els diables segons una font del segle XVII. Malgrat que la forma que prenia un drac a l'edat mitjana és una cosa força més complexa que en el cas de la vibra, hem de pensar que —com que Pere Miquel Carbonell ja anomena «drac» la figura de la cimera reial a final de segle XV— passats els primers decennis de la seva plasmació iconogràfica, la forma es va anar assimilant a la del vibre. De fet, el document (sense data, però que clarament s'ha de situar entre el 1390 i el 1400) que l'esmenta per primera vegada parla de l'home «qui portà lo drach de sent Jordi».²⁹ I la retaulística dels tallers barcelonins de la primera meitat de segle XV, com també el frontal d'altar de Sant Jordi del Palau de la Generalitat, obra d'Antoni Sadurní (cap a 1450-60) —per citar alguna obra significativa concreta—, ja evidencien una aproximació d'ambdues denominacions —drac i vibre— vers una sola aparença. Antigament, però, el drac era més inconcret, una encarnació del mal sota forma d'animal que no necessàriament havia de respondre a la família dels saures o llangardaixos, sinó que, tractant-se també d'una fera fantàstica que ningú no ha vist mai, els qui havien de plasmar-lo iconogràficament tenien sempre el problema de com representar-lo. De fet, la primera menció del drac és una petició de Ferran I d'Antequera, qui el 1413 demanava als consellers de Barcelona alguns entremesos de la Ciutat per la festa de la seva coronació el 1414: «[...] per nostra complacencia e servir, nos emprestets los tres entremesos, ço és, lo drach e l'aliga e lo basaliç ab totes les coses a aquells necessaries per que servesquen a la festa de la nostra benaventurada coronació [...]».³⁰

També apareix al *Llibre de les Solemnitats*, l'any 1424, relacionant-lo amb la representació catequètica de l'infern i com a expressió corpòria del mal, que sant Miquel combat amb la llança o l'espasa:

«Les representacions.

Primo, la Creació del mon ab XII àngels qui canten: Senyor, ver Deu. Infern ab Lucifer dessús, ab IIII. diables ab ell. [Afegit:] Lo drach de sent Miquel.»³¹

Això fa pensar que es va representar amb un gros dragó el poder màl·lic que acompanyava els diables, i que sant Miquel, que acostuma a ser un soldat alat i amb armadura o cuirassa a peu, lluita contra un diable de faccions humanoides espantoses o amb una fera d'aspecte molt variable. En tot cas, fossin semblants o no, el 1424 apareixen drac

29 AHCB, 08 / 1C. XXII-3 / 1.2 Anotacions de despeses ocasionades per la processó de Corpus. Mentre no es pugui localitzar el *Llibre de les Solemnitats* iniciat el 1383 o abans (esmentat per BRUNIQUER 1912, vol. I, p. 286, i on sembla que en aquella data ja constava un ordre de la processó del Corpus) no sabrem l'antiguitat exacta d'aquesta representació de sant Jordi amb el drac o vibra, ni la data d'aquest apunt per a fer assentaments comptables. De moment, ens hem de refiar de l'ordre processional del 1424 i d'aquest apunt, clarament anterior.

30 ACA, Cancelleria, reg. 2403, fol. 149 r. 1413, desembre, 2. Lleida.

31 SOLEMNITATS, vol. I (1930), p. 17, foli 6r de l'original (AHCB, Manuscrits L, 1G.86).

i vibra, com dues figures, l'una acompanyant sant Jordi (vibra) i l'altra acompanyant sant Miquel.

El cas és que l'ordre del Corpus del 1424 també especifica una bèstia anomenada «drach» acompanyant una representació hagiogràfica:

«Les representacions de que han càrrech los frares de la Mercè van après, ço és [...] Sta Margarita sola ab lo drach.»³²

I aquest «drach» apareix entre els elements d'*atrezzo* que es guardaven d'any en any al monestir de mercedaris:

«Item, lo drach ab la creu e diadema de sancta Margarida, ab les calces del dit drach.»³³

Hom podria especular sobre l'existència de dos dracs, els quals podrien ser iguals o bé diferents —mentre complissin una definició de «drac» que no podem saber exactament, car es tracta d'animals fantàstics. Però sí que volem observar és que la lletra que anota el drac de santa Margarida és coetània (1424), mentre que la menció del «drach de sent Miquel» és afegida després, i pot ser de la mateixa mà que transcriu el contracte per l'entremès dels cavallets el 1437.³⁴ Potser només n'hi hagué un, que poc temps després passà d'acompanyar santa Margarida a afegir-se a la representació infernal i a engrandir-la.

No sabem si el 1424 el drac tirava foc; en canvi, podem garantir que en tirava l'any 1464, durant l'entrada de Pere de Portugal. Això sí, en aquella ocasió la bèstia no tenia discurs catequètic, sinó que anava autònomament, per a fer pas:

«[...] primerament passaren devant lo dit senyor los mariners e barquers ab lurs sclaus e havien·los pintades les cares en dues e eguals parts, ço és la una galta verda e l'altra blava etc. E axí anaven aquests sclaus primers sonant diverses tabals. Aprés vench una nau de fusta que hagueren feta, la qual anava ab carretes, e dins havia gran colp de mariners, e sent Elm a la popa. E primer d'açò feyen anar un gran drach ple de fochs greschs qui socarrava la gent per fer los fer loch e que posquessen passar.[...].»³⁵

32 SOLEMNITATS, vol. I (1930), p. 19, foli 7v de l'original.

33 SOLEMNITATS, vol. I (1930), p. 13, foli 1v de l'original.

34 SOLEMNITATS, vol. I (1930), p.87 i ss.

35 SAFONT 1484, foli 104r a 105r.

36 SOLEMNITATS, vol. I (1930), pp. 286-293.

El 1467 trobem el drac entre els entremesos oferts al duc de Calàbria quan va entrar a Barcelona. Aquella vegada hi anaven els barquers «ab lur penó, ab entremesos del castell de infern e lo dragó».³⁶

Una iconografia de drac festiu molt interessant ens ha arribat en un gargot de notaria que va fer-se vers l'any 1400 en un manual notarial d'Igualada. La fera té cap de cànid, un cos allargassat i unes ales ple-

gades i tancades que recorden les d'un rapinyaire, unes potes amb urpes en la mateixa direcció i una cua escatada que fa una volta sencera abans de culminar de manera tripartida, amb tres caps als extrems de cada ramificació.³⁷ És cert que hi ha nombrosos retaules i més obres que forneixen nombrosa —i molt variada— iconografia sobre el drac, però aquest gargot ens sembla molt interessant pel fet que el drac-vibra que es va fer i pagar a Igualada l'any 1404 era fet segons la vibra de Barcelona.³⁸ Aquest grafit i el seu context documental són molt importants per a ajudar a demostrar que Barcelona era el centre de referència de les poblacions dels regnes catalanoaragonesos a l'hora d'implantar el model festiu del Corpus a les processons que anaven proliferant pel país.

37 VILARRÚBIAS 2005. Correspon a les cobertes del llibre següent: ACAN — API, Notarial, 500.

38 SEGURA, vol. II (1908), pp. 158-159. Pere Martí, teixidor d'Igualada, va cobrar del bosser onze sous que li eren deguts per haver llogat una cavalcadura perquè Antoni Ferrer, apotecari d'Igualada, anés a Barcelona a veure la víbria i altres coses del Corpus d'aquella capital. Vegeu VILARRÚBIAS 2013, pp. 29 i 172. El document és claríssim: «[...] undecem solidos barchinonenses, qui michi debebantur per universitatem dicte ville Aqualate, ratione [...] cuiusdam rossini quem Anthonius Ferrarii, apothecarius dicte ville equitavit eundo et [...] ad ad civitatem Barchinone, pro videndo qualiter fuit facta la vibria in dicta civitate, et alia [...] que fuerint in festo Corpore Christi tempore quo Anthonius Ferrarii notario fuit scindicus et bursarius dicte ville, eo ut dictus Anthonius Ferrarii faceretur similem vibriam in dicta vila.»

El diable a l'edat mitjana

Entrem ara en l'apartat dels diables, entesos com a homes figurants i caracteritzats com a tals. Un dels màxims experts en diables festius catalans, Salvador Palomar, ha definit molt bé el personatge del diable tradicional i els possibles orígens i significacions. El diable, diu, «neix de l'esforç dels homes per explicar l'ambivalència de les forces naturals que tant poden ser bones i benèfiques com dolentes i destructores. Amb l'existència del diable l'home vol justificar la presència d'allò que anomena el mal en el seu entorn, i trobar la causa última dels esdeveniments i fenòmens negatius amb què s'enfronta en el transcurs de la seva vida. El diable és, doncs, un fet cultural. És un personatge ambivalent —com ho és la mateixa natura— i tan relatiu com ho poden ser els conceptes del bé i del mal, d'allò que és bo i del que és dolent».³⁹

Aquesta breu disquisició ens sembla important per a entendre els diables festius en tota l'evolució històrica i diacrònica, perquè considerem que ben sovint devia fer tots dos papers.

Així doncs, contraposat al model de diable infernal i malvat, que fa baixes maniobres per espatllar la tasca de Déu, trobem de seguida un model de diable molt humà, satíric, burlesc, que ja apareix al misteri assumpcionista de la Selva del Camp (ca. 1388). Pot considerar-se que dins d'aquesta obra teatral hi ha un petit ball de diables inserit. De fet, quan enumera els qui hi han d'intervenir per ordre d'entrada diu:

«Item tots aquests que faran la representació sien justats en .j. loch e facen lurs intrades, primerament intren los diables ab Lucifer, item après los juheus, item après lhs ab àngels e ab archàngels [...]»

Aquests parlaments són bàsicament les instruccions de Llucifer per a controlar la Mare de Déu. Comença demanant a Astarot: «A la mare ve de l'hesu Christ / Qui ab dol me fa vire e trist / Veges si la poràs aver / ni metre·la en mon poder.» Però tots (Astarot, Barit —que segons Llucifer «no val un peu de cabrit»—, Beemot) li responen que no gosen anar a casa de Maria. I en darrer lloc intervé el més ridícul, el més humà. És el diable conegut per Mascaron, que quan rep ordres de Llucifer per tal que sigui ell qui executi les ordres, es posa a tremolar i diu que no se'n veu capaç. Seguidament, com que és a prop de la casa de la Mare de Déu, rep una patacada de Crist i se'n torna cridant aparatosament cap al seu grup. El fragment —prou còmic i amb les acotacions escèniques i dramàtiques típiques d'aquests textos— diu:

«Responga Mascaron ab paor tremolan freguan-se los uyls:

Abans de temps me grat lo cap
Pahor me fa que no m·escap
Enperò yo·u asaiaré
Mas pens-me que malay iré

Puys estiguen fora d'infern los diables e Mascaron pus prop de la casa de Sancta Maria mas no si·acost masa, e can veurà venir Jhesucrist e li darà ab lo bastó de la creu per la cara, vaya debes los altres diables cridant e dient:

[...] que malay so anat
[...] tota ma art.

[Aprés] los diables amaguen-se·n [a l·in]fern fen gran brugit.»⁴⁰

Aquest fragment entronca amb el recitat de versos satírics que fins als nostres dies ha estat associat a moltes de les colles històriques, entre les quals les de l'anomenat «Model penedesenc» vuitcentista. Aquest diable còmic pot derivar, doncs, en una variant no tan malèfica, més entremaliada, el diable que defensa la disbauxa i el fet de trencar amb la moral més rígida. Aquest personatge és, en paraules de Salvador Palomar, un element «familiar, no tan terrible, entremaliat, al qual s'atribueixen diverses accions no sempre tan destructores ni malèfiques».⁴¹

Amb tot, i de manera general, el diable en la cultura cristiana és aquell ésser que es revolta contra Déu però li és subordinat, que vol el mal i el fa, que combat el bé, que pot seduir l'ésser humà per tal de fer-lo caure en el pecat, el vici, la degradació o la mala acció; en definitiva, la temptació, des de molt antic vinculada als set pecats capitals. Aquesta naturalesa maligna es fa palesa en tots els àmbits de Catalunya on el diable es fa present.

En el cas de les representacions medievals de l'entremès de l'infern, quan es parla de sant Miquel i els diables o bé de la lluita dels diables pensem que sempre es refereix a l'episodi bíblic que es coneix com la caiguda dels àngels rebels i la seva expulsió a l'infern.⁴² Així doncs, els primers diables festius no eren, en principi, autèntics protagonistes teòrics, ni el foc era l'element cabdal de la representació, malgrat les ganes que tots plegats —tal com encara passa avui dia— devien tenir de cremar pólvora o material pirotècnic combustible. La cosa més important —i la justificació de la seva inclusió i presència dins de la processó com a espectacle— era l'argument d'una història que es volia explicar al poble il·letrat. El foc completava l'actuació dels diables i la imatgeria ferotge, que eren combatuts per l'espasa de l'arcàngel i la blancor celestial dels àngels, a manera d'accessori espectacular i viu.

40 Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona. Còdexs i manuscrits, 60. Assumpció de la Selva del Camp. Els parlaments concrets abasten els folis 17v-19r.

41 PALOMAR 1987, p. 9.

42 Vegeu Isaïes 14, 12-19; Ezequiel 28, 13-19; Apocalipsi 12, 9.

Malgrat tot, una interessant declaració en el procés interrogatori d'un personatge sospitós d'heretgia anomenat Domenico Menocchio, el 1584, ens explica més breu i clar el concepte que hom tenia d'aquest episodi:

«Jo he dit que, pel que jo penso i crec, tot era caos, és a dir, terra, aire, aigua i foc ensems; i aquell volum a poc a poc va formar una massa, com es fa el formatge amb la llet i s'hi formen cucs; i aquests van ser els àngels; i la Santíssima majestat va voler que allò fos Déu i els àngels; i entre aquell nombre d'àngels també hi havia Déu creat, també ell, d'aquella massa i alhora, i va ser fet senyor amb quatre capitans, Luzbel, Miquel, Gabriel i Rafael. Aquell Luzbel va voler fer-se senyor comparant-se al rei, que era la majestat de Déu, i per la seua supèrbia Déu va manar que els fessen fora del cel amb totes les seues ordres i companyia; i així Déu féu després Adam i Eva, i el poble, en gran multitud, per tal d'omplir els llocs dels àngels foragitats. I com que la dita multitud no complia els manaments de Déu, va enviar el seu fill, el qual van prendre els jueus i va ser crucificat.»⁴³

També un sermonari del segle XVII ens parla d'aquell episodi, afegint-hi la figura del drac:

«[...] sino del atrevimiento de Luzbel, que tuvo allá en el cielo al oponerse a Dios [...] En el Apocalipsis, sintió el ruido de las armas San Juan, en que se retrabó aquella primera refriega de los Ángeles, peleando Luzbel, en forma de Dragón como capitán contra Miguel y sus secuaces: Et factum est parelium magnum in caelo Michael, & Angeli eius praeliabantur cum Dracone. Apocal. C. 12 vº 7. Y dize, que vencido el Dragón, cayó en tierra con todos sus soldados. Et proiectus est draco ille magnus. Y luego se pusieron a cantar en el cielo y a celebrar el triunfo. Et audivi vocem magnam in caelo dicentem: nunc facta est salus, & et virtus, & Regnum Dei nostri, & potestas Christi eius. [...] Un presumido que anhela a que le adoren, aún el imaginarse Dios se desvanece, que tiene por gloria, y por divinidad su fantasía.

Por esso es en el cielo la batalla, y cae Luzbel rendido por soberbio, por quererse igualar con Dios [...] Como caíste, Luzbel hermoso, que salías al amanecer el día coronado de luzes. No cayó que le arrojaron. Proiectus est draco, trabóse la batalla, repartiéronse los Ángeles, unos peleavan por su Dios, otros engañados se pusieron al lado de Luzbel. Començó la refriega, esgrimiéronse las armas, jugóse la artillería, ardió el furor de las escaramuças y como siempre Dios y su partida triunfa, venció Miguel, porque erró Luzbel todo el modo de guerrear, y assí cayó por mal Capitán y poco experimentado soldado. [...] Queréis saber porque cayó Luzbel? En que estuvo la poca destreza de sus armas, y la ignorancia en el modo de disponer su batalla? Pues todo consistió en que cantó mal al pelear, y no hizo bien en desunir. Començó dividiendo los Ángeles, sembrando zizaña entre los Espíritus del cielo,

43 GINZBURG 2005, p. 7.

siendo el primer acierto en los exércitos la unión, lo que hizo al exército de la esposa terrible, y impenetrable [...].»⁴⁴

Encara algunes altres fonts del mateix Siglo de Oro ens porten a dissertacions similars:

«[...] Para lo qual suponemos por cosa cierta, que Lucifer fue el mas principal Angel, y el mas alto y leuantado de los Seraphines que son de la suprema ierarquia, el mas auentajado en gracias y dones, asi naturales, como sobrenaturales a todas las criaturas del cielo. Por esto se llama principio de los caminos de Dios, porque fue la mas principal, y de mas primor de quantas hizo. Y aunque Ezequiel 28. le llama “tu Cherubin, Cherubin”, no es por que fuesse criado en aquel Coro de los Cherubines, sino porque por el pecado perdio la gracia y amor de Dios, y con ella perdio el nombre de Serafin, que quiere dezir inflamado, y porque quedó con su ciencia y dones naturales, le llama Cherubin, que quiere dezir sabio.

Este pues dezimos fue la mas auentajada criatura de quantas Dios ha criado. Estando pues los Angeles en aquel estado de gracia y perfeccion, y en aquella felicidad que Dios les auia criado, viendose Lucifer criatura tan bella y hermosa, tan auentajada sobre todas las demas, presumiendo de sus partes perfetas, pretendio que a su autoridad y grandeza se deuia el mando y gouierno de todas las demas criaturas, y contra la orden diuina començo tiranicamente a mandar y presidir a todos los demas Angeles, y esta es la semejança en que pretendio yqualarse con Dios [...].

Los malos Angeles, dize, deleytados en su propria potestad, como si fuera bien suyo proprio, dexado aparte el bien comun de la bienauenturança, cada vno declinò a su propria presumpcion: por esto los malos Angeles se llaman Luciferianos, porque se hizieron de la opinion y bando de Lucifer. Visto este atreuimiento y desuerguença de Lucifer, y demas factores fuyos, manda Dios a San Miguel y a los Angeles buenos que les echassen del cielo. Entonces San Miguel para castigar este motin, leuanta vn estádarte y bandera con vn letrado que dezia “Quis sicut Deus?” Quien como Dios? Quien es el atreuido que pretende ser como Dios? Manda tocar al arma, junta vn exercito de Angeles buenos, y comiença entre las dos parcialidades vna batalla y contienda tan reñida qual se puede imaginar, y la escriue San Iuan, Apoc. 12. que “Factum est prelium màgnum”. Hecho se ha vna grande batalla entre Miguel y el Dragon.[...].»⁴⁵

Així doncs, cal considerar molt important el fet del text dramàtic de l'entremès, perquè, sense text, aquest tipus d'història devia ser molt i molt difícil de fer entendre. Si bé és molt possible que alguns personatges de sants i santes, de profetes, etc. podien resoldre el seu paper mitjançant la mímica o la gestualitat i l'actitud, considerem que la història de sant Miquel i els diables portà, des del primer moment o, en tot

44 QUINTERO 1652, pp. 386-391.

45 BERENQUER 1629, pp. 341-345.

cas, ben aviat, l'existència d'un text que fes més aclaridor allò que es representava.

Resta per analitzar la presència de sant Miquel i d'un àngel en les representacions diabòliques de l'edat mitjana tardana. La nostra opinió és que sant Miquel és un personatge completament obligatori en la representació; en canvi, l'àngel, que en el cas dels diables a Igualada acaba fent d'armer i en el text del ball parlat d'Igualada s'anomena Manuel, podria ser una incorporació força més tardana, amb els parlaments del segle XVIII-XIX. Malgrat aquesta possibilitat, observem que a les llistes d'entremesos del *Llibre de Solemnitats* de Barcelona (1424) els àngels podien ser molt nombrosos. També sabem que a mitjan segle XVI a Igualada es feien servir xiulets per imitar sons d'ocells quan els àngels (en plural) havien d'aparèixer.

Allò que sembla que fou el model de diables festius medievals catalans no ha arribat viu fins als nostres dies. No es pot dir això mateix de la iconografia d'aquest moment, abundantíssima, tant en escultura (sobretot l'aplicada a l'arquitectura: gàrgoles i mènsules) com en la pintura (sobretot la retaulística i els *marginalia* dels manuscrits). Sobta veure que solen aparèixer despullats, cosa que fa pensar en una dicotomia entre la representació iconogràfica i la seva plasmació material en els contextos festius. Un extraordinari document del segle XV conservat als arxius d'Igualada ens fa reconsiderar aquesta dicotomia, potser inexistent. Parem esment en aquesta documentació igualadina, en primer lloc, perquè és un assumpte curiós i per la seva antiguitat, però també perquè tenim testimonis del segle XV que el model dels entremesos de Corpus d'aquesta vila provenia de Barcelona.⁴⁶ La reina Maria, lloc-tinent d'Alfons V d'Aragó, amonesta els consellers d'Igualada per la falta de decòrum en el desenvolupament de la processó de Corpus d'Igualada, car permeten que hi hagi homes despullats:

«Maria, per la gràcia de Déu reyna d'Aragó [...] Entès havem, ab no poc enuig, que vosaltres, no atnent a la honor e servey de Nostre Senyor segons deuríeu en la proffessó qui's fa lo dijous de Corpo Christ, no prohibiu o almenys permeteu que per la proffessó van hòmens nuus, amostrant los membres, lo que natura avorreix ésser mostrats, ans los ha ocultats; e més que foch[s] grechs e voladors lancen per la dita proffessó, per los quals és fet molt enuyg a diverses persones, specialment a dones prenyades e altres, e dan als draps qui per honor e reverència són posats lo dit dia, per empaliament, en los carrers per on la dita proffessó ab lo cors preciós del nostre Salvador passa; de què's segueix no reverència, mas ofensa, al dit nostre Salvador [...]»⁴⁷

46 VILARRÚBIAS 2013, pp. 29 i 172. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada, Llibre de la Universitat de 1411.

47 VILARRÚBIAS 2013, pp. 175-176.

I la resposta dels consellers de la vila revela que aquests homes despullats representaven l'infern (i, per tant, uns diables) i demanen de continuar-ho fent si resolien el problema de les molèsties als veïns:

«Molt honorable e savi mossèn. Per part de alguna persona seria obtinguda una letra de la senyora regina havent manament [e pena de d flor] fet als sotveguer e consellers que no permetessen en lo digous de Corpore Christi anar hòmens nus ne lansar cohets, fochs greschs ni voladors, e ans fassa en la dita jornada lo l[n]fern e paradís, e bonament no-s pot fer sens fochs greschs axí com se fa aquí com en altres parts, he axí com obedients e tements la pena, havem deliberat avisar-ne vostra gran saviesa, informats que la letra seria pro ohida en vostra escrivenia, que fos de vostra mercè certificar-nos de la intenció de la senyora Regina, si li plau que no se-n fassen en alguna manera, o que, tempradament e sens fer dan ne anuygs, ne pusquen ésser fets [...].»⁴⁸

Si volem visualitzar aquest model de diable només cal que acudim a la retaulística catalana del segle xv, per exemple a les obres de Lluís Borrassà, dues de les quals (temptacions de Sant Antoni Abat per part dels diables) es poden veure al Museu Episcopal de Vic. El retaule de sant Antoni i santa Margarida procedent de Rubió (Anoia), datat cap a 1425, és paradigmàtic. En aquesta mateixa línia, encara veiem els diables del judici final en un fresc de la volta de Santa Maria d'Arties, a la Vall d'Aran, cap al 1550.

Notícies d'elements festius a la Barcelona medieval: els Diables (ca. 1380-1467)

La primera cosa que cal tenir en compte a l'hora d'abordar l'estudi dels diables festius és la dicotomia entre teatre o representació estàtica i entremès processional o festiu, com també plantejar-se si, en les diferents aparicions documentades que hom es troba, el dimoni és el protagonista d'un determinat entremès o bé és un personatge accessori.

És el cas de la primera menció coneguda d'un diable processional al corpus barceloní —i potser medieval, que trobem que en un bifoli de comptes i pagaments un antic arxiver va datar cap al 1380:

«Item per la vestedura de sent Barthomeu.....XV solidos. [...] Item al hom qui fo diable de sent Barthomeu..... florí mig.»⁴⁹

Per tant, tenim diable processional (o diables) al darrer quart de segle XIV, però no creiem que aquests diables que formaven part d'un entremès hagiogràfic llancesin cap mena de foc ni empresin cap mena de pirotècnia.

Per citar un altre exemple, s'esmenten diables en els entremesos de la coronació de Ferran I d'Antequera el 1414, però no podem parlar pròpiament de ball de diables o d'entremès de diables o de l'infern. Per exemple, tenim la menció de «set homes “en semejanças de los siete pecados mortales, e deyuso dellos en las tablas a sus pies estaban pintadas siete cabeças de demonios en semejança de los siete pecados mortales; e en la segunda grada estaban siete moços con rostros e sobrepuestos que parecían diablos que atormentaban a los siete pecados mortales”. A la tercera grada hi havia les set virtuts, i a la quarta els set àngels corresponents. Després de recitar, un núvol va pujar un àngel cantor fins als cels, i els del paradís tocaren llurs instruments. Tot seguit, s'anaren alçant els pecats mortals, amb llurs corresponents diables, per recitar, cadascun, dues coples. Tot just havien acabat, se'ls aixecaren en contra les set virtuts contràries, que també cantaren coples ajudades pels seus set àngels».⁵⁰

Segons Roser Salicrú, el propi rei va voler supervisar els entremesos que volia per la seva festa. Per això envia les seves idees a l'escrivà de ració i a Antonet Sanç, de la seva capella, que eren els responsables d'aquests detalls a Saragossa. Dissortadament, potser per què per desig exprés del monarca tot havia de preparar-se en secret, als registres de cancelleria no hi ha cap copia d'aquest memorial, però la carta del rei que hi anava associada permet entreveure alguns suggeriments.

49 AHCB, 08 / 1C. XXII-3 / 1.1 Anotacions de despeses ocasionades per la processó de Corpus i degudes a Berenguer de Leupard. El document, clarament fragmentari, fou datat fa anys «hacia 1380» (anotació manuscrita molt posterior), però no porta data clara i podria ser també de les darreries de segle XIV, perquè hi intervé Berenguer Leupard o Laupart (Llopart). Aquest personatge cobra unes reparacions a l'àliga i la vibra l'any 1399.

50 SALICRÚ 1995, pp. 748-749

ments: «Scriván de ración e Anthonet: como nós bajamos de[lib]erado que por a la fiesta de nuestra bienaventura[da] coronación se fagan los entremesos contenidos en un memorial que vos enviamos con la present, mandámosvos que aquellos fagades secretament segund la forma contenida en el dito memorial e que alguno no lo sepa fasta que sea fetxo la jornada de nuestra coronació. Del entramés que deviades fazer del teyado, nuestra merced es que no lo fagades ne curedes d'ell [...]. Del feyto del entramés de la mort e de set testes de diables muyt feres, nós havemos scripto als consellers de Barcelona qui les nos enprestarán.»⁵¹

Així doncs, segurament el fons d'elements d'*atrezzo* del Corpus de Barcelona servia ocasionalment per a unes altres festes. El rei se'ls feia prestar pels consellers, que dubtem que s'atrevisin a denegar-ne la petició de cessió. També hi ha un esment únic d'un griu de foc a la coronació de la reina. Abans del primer plat, davant dels qui duien les safates, havia fet entrada «un muy fermoso grifo, todo dorado, tan grande como un rocín, e traía una corona de oro al pescuezo, e iba todavía echando fuego». L'entrada del segon plat també anà precedida de l'aparició del «dicho grifo echando fuego por la sala, faziendo lugar por do passassen los que llevaban los manjares».⁵²

L'àliga i els caps de diable, per tant, eren del municipi de Barcelona, i el grifó, meitat àliga i meitat lleó, potser pot assimilar-se amb algun dels altres dos entremesos barcelonins esmentats (drac i basilisc), que a la festa pogueren haver aparegut caracteritzats d'una manera diferent. Recordem que els qui escriuen els documents tampoc no són quasi mai experts en bestiar fantàstic, sinó administratius de la cort.

Els diables són esmentats com a entremès autònom, en el *Llibre de les Solemnitats*, a l'entrada d'Alfons el Magnànim el 9 de desembre de 1423, on «foren aportats los entremesos de la dita Ciutat representats Paradís e Infern ab la batalla de sant Miquel e dels Àngels e de Lucifer e de sos sequases; e lo Vibre, lo Ffenix e la Àguila».⁵³ Seguidament s'esmenten pel Corpus de 1424, on després de les creus i el clero, venien les representacions:

«Primo, la Creació del mon ab XII àngels qui canten: Senyor, ver Deu. Infern ab Lucifer dessús, ab IIII. diables ab ell. [Afegit.] Lo drach de sent Miquel.

Lo majoral ab la maça ab XXIII. diables, los quals fan la batalla a peu ab los àngels.

Sanct Miquel ab XX. àngels de spasa qui fan la batalla a peu ab los àngels.

Sanct Miquel ab XX. àngels de spasa qui fan la batalla ab los diables. [...]

51 ACA Cancelleria Reg 2404, fol. 85v. SALICRÚ 1995, pp. 751-752.

52 SALICRÚ 1995, pp. 750 i 751

53 SOLEMNITATS, vol. I (1930), pp. 5-6.

54 SOLEMNITATS, vol. I (1930), p. 17.

Tenim doncs, la creació, amb àngels i l'infern, seguit de la lluita dels àngels amb els àngels rebels i després amb els diables, sempre sota el comandament del «signífer» sant Miquel. També és important de remarcar la presència d'un «majoral» dels diables o diable principal, que portava una maça, segurament un atribut propi de comandament. En aquest document ja podem parlar, amb tota propietat, d'un ball o entremès dels diables.

A més, a l'ordre del Corpus del 1424 hi ha esmentats alguns diables que acompanyen sants, sense que sapiguem si són per trama argumental bíblica o per situar esparriots i mantenidors de l'ordre en uns punts estratègics del seguici, tot i que ens decanem per la primera possibilitat pel fet que la llista vincula al sant de torn amb *el seu* diable, quan en porta:

«Les representacions de que han càrrech los frares de la Mercè van après, ço és [...]

Sanct Dimas ab son àngel.

Gestas ab lo seu diable.

[...]

Les representacions de Sancta Eulàlia dez Camp van après [...]

Sanct Benet ab lo diable

[...]

Sanct Machari ab lo diable.»⁵⁵

I també en trobem dues vestimentes —no s'especifica quines, encara que una havia de ser la de sant Benet, perquè en trobem els accessoris al mateix lloc— guardades al monestir de santa Anna:

«Item, dues vestes ab calces de canamaç e dues testes per a dos diables.»⁵⁶

I, encara, tancaven el seguici processional, per darrere de la custòdia i el bisbe:

«Los angels percucients ab los diables percucients. Après, dos homens salvatges qui porten una barra per retenir la gent.»⁵⁷

En qualsevol cas, queda clar que hi havia dins el seguici alguns diables que no pertanyien de cap manera a un entremès qualificable com a ball o entremès de diables. En el cas que hem vist de sant Bartomeu, ara el de Dimes i Gestes, el bon lladre i el mal lladre que foren crucificats amb Jesús, és ben palès que l'elecció respectiva d'un àngel i un diable per a fer-los companyia respon a una voluntat catequètica de mostrar-los públicament com a bo i dolent al públic.

L'agost del 1467 féu entrada a Barcelona el duc de Calàbria, que fou obsequiat amb entremesos. Com ja hem vist, hi anava un drac en re-

55 SOLEMNITATS, vol. I (1930), p. 19. Foli 7v i 8r de l'original.

56 SOLEMNITATS, vol. I (1930), p. 15. Foli 3v de l'original.

57 SOLEMNITATS, vol. I (1930), p. 20. Foli 9r de l'original.

presentació de l'infern per part de l'ofici de barquers. Però també hi havia el gremi de revedors, fundat vint anys abans (1447) sota el patronatge de sant Miquel Arcàngel, de qui també feren representació o entremès. Diu així la relació del *Llibre de les Solemnitats*:

«Item, barquers ab lur penó, ab entremesos del castell de infern e lo dragó.

Item, revedors ab entramesos de sancth Miquel e angels, qui feyan la batalla ab los dits diables.»⁵⁸

D'aquesta manera ja es veu una representació de l'infern i una representació de la lluita i caiguda dels àngels rebels. Dos entremesos per a dos temes ben imbricats. Els uns perquè assumien el manteniment físic del drac i la seva càrrega de foc i pirotècnia, i els altres perquè l'arcàngel era el seu patró. El segon cas era pròpiament i de manera indubtable un ball de diables, almenys si aquest grup eren quatre o més actors. Tot i això, ignorem com era organitzat i el nombre de personatges que el componien. De fet, per la redacció, força ambigua, entenem que els diables anaven amb el «dragó» dels barquers, però aquells no s'esmenten, volem creure que per omissió o descuit del transcriptor. Deduïm que hi anaven perquè, en parlar dels àngels, diu que lluitaven amb els «dits» —esmentats, que no ho són— diables.

58 SOLEMNITATS,
vol. I (1930), pp. 286-293.

L'entremès dels diables als segles xvi, xvii i xviii

Els segles següents, el xvi i el xvii, van suposar diversos casos: En primer lloc la consolidació dels entremesos festius com a un fet de país, molt propi —per no dir inseparable— de les grans celebracions catalanes, ja fossin les entrades de reis o bisbes, el Corpus o les festes patronals. En segon lloc, la implantació de nous models teatrals, els del teatre «de caixa» escènica italiana, la *commedia dell'arte*, els *intermezzi* que es representaven entremig de representacions teatrals més àmplies i extenses. Allí hi jugaven un paper el cant, la dansa, la declamació, el text, la pantomima, etc. Si a Itàlia tenien a Metastasio, Goldoni, etc., a la península Ibèrica tenia a Lope de Rueda, Cervantes, Quevedo, Calderón, Quiñones de Benavente... o els nostres Joan Timoneda i Francesc Vicenç Garcia, així com l'ambient poètic que havia florit a la cort dels ducs de Calàbria.

Quiñones estableix dins la llengua espanyola l'entremès cantat i dansat com a *baile* o *entremés*, que valdria —junt amb els intermedis de finals del renaixement— com un bon precedent dels nostres *balls parlats*, ja fossin hagiogràfics o no, burlescos o no. Allí degué romandre el deix del diable catequètic que trobàvem a les processons del Corpus, participant de les representacions hagiogràfiques, de la història de la caiguda dels àngels rebels, de les temptacions de sant Antoni, etc. No oblidem que la processó es continuava celebrant, i tant dins dels temples com fora, també es representaven algunes passions escenificades, on el diable podia prendre-hi una part.

Creiem que la cultura del cadafal medieval i renaixentista encara era vigent al segle xvii, perquè en aquesta època resten testimonis documentals d'algunes romanalles d'aquests espectacles que havien tingut la seva esplendor durant el segle xv. A partir del xviii les representacions seran potser més extraordinàries i molt influïdes per la literatura de cordill. I els segles xviii i xix ja seran els segles dels contrastos: balls amb molt més component de dansa en general, alguns completament desproveïts de text, i els seus oposats, anomenats balls parlats.

Quant als diables, creiem que dansaven ben poc. Només cal recordar els versos del llibre Verd de Vilafranca, que ens poden portar —l'associació ens ha semblat inevitable— a un concepte de salt com el que avui es veu a la Patum de Berga: «Cosa primera / viu que venia / de companya / ab avallots / sinch diablots, / un bell dracàs: / de boca y nas / llançava foch. / Ballant un poch / tot sis plegats, / ben enramats, / tots de cuets / grossos, ben fets / posant-y foch / perquè fes lloch / totom arreu.»⁵⁹ El que sí que sabem és que a mitjan segle xvi ja hi havia uns rols i uns personatges, tant si l'entremès incorporava parla-

ments com si no. A la Igualada de 1545-47 s'ementen diables, diablots i diablessa, a més d'uns angelets el 1541 i sant Miquel Arcàngel (que no surt al document però que ja apareixia al segle xv). El fet de trobar diablots (semblen potser uns accessoris d'alguna comparsa més complexa, com ara un drac amb dimonis o, com veurem després, alguna batalla, o fins i tot algun esparriot) convivint amb diables, diablessa i àngels ens fa pensar en la coexistència de dos tipus o models de diable processional en aquesta època, concretat l'exemple a la població d'Igualada. També trobem mencions similars de *diablots* a Vilafranca —com acabem de veure— i a Perpinyà, en una festa en honor de sant Andreu Corsini, el 1630.⁶⁰

60 «Dijous a 16 de maig feren los paras Carmelitas la publicació de les festes per la canonisació de St Andreu Corsino, ab música y trompetas, ab gegant y geganta, una mulasa y una bribia y molts diablots [...]» Perpinyà, Arxius Departamentals des Pirineus Orientals. Sèrie G, Fons de la Col·legial de Sant Joan de Perpinyà. G241, Memòria de Sant Joan (1610-1633). Agraïm aquesta notícia a Guillem Dalmau.

61 Segons ens ha comunicat Jordi Soldevila, qui va buidar l'arxiu de Cervera per estudiar-ne l'àliga.

62 Per a ambdós casos, vegeu RUMBO, ESCOBET 2001, p. 155.

63 És un plet en què un pintor, Josep Brell, reclama part del que havia fet com a integrant d'una companyia o societat d'artistes que tenia amb Joan Perles i Antoni Poytavi, quan aquesta societat es va dissoldre: «Mes demani ma part de dos vestits de tela que-s pintaren en forma de dimonis dels quals se n-age 9 reals.» Perpinyà, Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals, Fons de les corporacions, 4E58, p. 2. Agraïm aquesta notícia a Guillem Dalmau.

64 VILARRÚBIAS 2013, pp. 183-188.

65 VILARRÚBIAS 2013, pp. 193-194.

El personatge de la diablessa el trobem també a Cervera el 1559,⁶¹ a Tarragona el 1617 i a Berga el 1632 (població on no n'ha quedat rastre).⁶² Per tant, aquests rols i jerarquia que actualment trobem a totes les colles vuitcentistes del Gran Penedès ja s'anaven definint en temps antic, per exigències del guió representatiu, derivat d'un text corresponent, els parlaments o *Acte sacramental*.

En aquesta línia —malgrat que sembla que en cap dels casos no hi hagi parlaments i, per tant, siguin elements culturals força menys elaborats en el pla discursiu però a vegades molt complexos en l'aparença— tenim testimonis de diables festius als Països Catalans que ens fan tota la impressió de ser un record del concepte medieval dels diables, però amb la nuesa totalment tapada. A Perpinyà el 1565 s'hi esmenten dos vestits de tela pintats en forma de dimonis.⁶³ A Igualada el 1588-1587 es parla de cascavells, caps o «màsqueres» de diable, el 1593 es parla del reixat «de la porta del infern», cosa que no desdiu de la documentació del segle xv. Però el 1597 les «vestes per la diablura» i el 1601 uns «vestits dels dimonis», ja palesen una concepció escenogràfica amb antecedents en les roques o cadafals dels segles xv i xvi. Amb vestits, demostrant ja l'existència del model propi dels segles xvi al xviii.⁶⁴ Aquests vestits —o una derivació tipològica— encara existien l'any 1728 i es conservaven a la casa de la vila.⁶⁵ Ja són lluny les amonestacions reials per la nuesa corporal (no pas facial) dels figurants.

El cas més conegut que exemplifica aquest model de diable català del barroc (o, en tot cas, prevuitcentista) és el de les Maces i Plens del Corpus de Berga, dins la *bullà* o gresca coneguda amb el nom de la Patum. La indumentària d'aquests diables conserva dos dels colors clàssicament medievals: verd i vermell (a més del blavós i el bru grisenc). Porten el cos cobert amb una vestidura d'una peça, que juga amb rudimentaris motius geomètrics que evoquen un rèptil (dents de serra, escates a l'espina) i una màscara de cartó pedra, degudament pintada de verd fosc amb tocs de vermell, revestida per una fullaraca verda i fresca, la vidalba, que amorteix els espetecs dels *fuets* o coets amb tro final afegit que porta incorporats (i ben lligats!) a les banyes de

ferro i la cua. A diferència d'uns altres casos, podríem dir que aquesta tipologia de diable patumaire és dual: quan fa el paper antic, el d'enfrontar-se als àngels, porta unes maces amb un tambor (potser amb funcions de ressonador) a la part alta, sota on va collat el fuet, i no porta vidalba. En canvi, quan salta *ple* de fullaraca i de foc (porta nou fuets repartits en grups de tres a cada banya i a la cua), és quasi invàlid per al moviment o la dansa, i s'ha de valer d'un *acompanyant*, qui l'agafa pel braç i l'ajuda a saltar i a cremar la pirotècnia que porta al damunt, ço que a parer nostre augmenta el sentit ritual del qui fa el paper, perquè ha de confraternitzar —i confiar— amb el qui li fa d'acompanyant. És obvi que aquesta tipologia berguedana no data del segle XIX, malgrat trobar-se en una zona geogràfica distinta del Penedès i haver arribat fins als nostres dies. De fet, Berga conserva una careta d'àngel que es troba en total sintonia conceptual amb aquests diables, careta que fou deixada d'usar cap als anys 20 del segle XX.

Un cas molt interessant és també el de les anomenades *carasses* que apareixen documentades iconogràficament a Manresa a començament del segle XVII. És el seguici que acompanya la translació de les relíquies dels Sants Màrtirs (acte que va passar el 1372) pintat, a manera dels fulls de rengle moderns, en un retaule del primer barroc que es conserva molt deteriorat al Museu Comarcal de Manresa. Aquest retaule fou replicat fa uns anys perquè fos llegible. Hi ha dos personatges amb una testa, talment un capgròs, amb trets d'home negre i salvatge i amb una diadema de la qual sorgeix el que semblen dues banyes. Podrien qualificar-se de diables i porten una mena de disc a la mà esquerra, element que pensem que és un escut. Recordem que la pintura que hem examinat és la rèplica pintada moderna, amb la possibilitat que, en fer-la, s'ometessin detalls importants per desconeixement.

Notícies barcelonines dels segles XVI, XVII i XVIII: «diablots», «drach», «brivia»

Un cop exposat el model de diable del període 1500-1750, volem resseguir les notícies documentals dels diables processionals i festius a Barcelona, i tot seguit enllaçarem amb la continuació de les notícies sobre les bèsties, perquè normalment s'esmenten juntament amb els diables.

El 1519 i el 1523 hi hagué entremesos, relacionats amb la presència de Carles I, el nét dels Reis Catòlics. En les fonts s'esmenten sempre els castells de paradís i l'infern.⁶⁶ Això hauria d'implicar, si més no, l'existència del drac i d'alguns diables.

El 1558, els diables s'esmenten en un acompanyament dels consellers, que anaren a vespres solemnes a la catedral i, en tornar, foren acompanyats altra vegada a la Casa de la Ciutat per «los drach diables trompetes y taballs».⁶⁷ Entenem que aquest entremès podia acompanyar el drac o deixar que la fera anés pel seu compte de manera autònoma.

Per l'entrada de Felip II el 1564 se'ns esmenten els revenedors, que el 1467 portaven un entremès de sant Miquel lluitant amb els diables, però el document que ressenya les celebracions no especifica si aquest gremi feia entremesos, per la qual cosa no podem saber si hi hagué diables o no en aquesta ocasió cinccentista.

Pere Joan Comes, al *Libre de algunes coses asanyalades*, ens dóna un ordre de la processó del Corpus que podria datar d'uns anys abans, però que en informar-lo l'any 1583 hem de considerar-lo vigent en aquell moment. Ens hi diu que el foc obria el seguici: «Primo lo drach, diablots y tota manera de entremes que-y haia.»⁶⁸

El 1585 es va fer ús dels recursos processionals del Corpus per impressionar Felip II, com ja es feia des de temps immemorial en les entrades reials. Una setzena de prohoms, per delegació del Consell de Cent, deliberà que «tot lo que es menester per la dita professó, ço és, drach, brivia, àliga, jagant, diablots, cavals cotoners y tot lo demás y tots los gastos que-s faràn en dita professó ne tinguen particular càrrech los obrés de dita ciutat, conforme ho acostumen fer en la professó de Corpus».⁶⁹ Efectivament, el dia 11 de maig d'aquell any varen sortir «anant primer los de taballs, diables y drach y vibria lansant gran copia de cohets; de[s]prés veien XXII cavall godoners, fets tots de nou [...]».⁷⁰

Però l'època més rica en mencions i detalls sobre l'entremès dels diables (i també molts altres) és, sens dubte, l'any 1601, quan es va ce-

66 MANUAL vol. III, pp. 290 i 465.

67 MANUAL vol. IV, p. 338. 8 de juny de 1558.

68 COMES 1583, pp. 630-639.

69 Registre de deliberacions del Consell de Cent, 1585, foli 73-74v. Publicat a SOLEMNITATS volum II (1947), p. 40, nota a peu de pàgina.

70 SOLEMNITATS vol. II (1947), p. 52.

71 REBULLOSA 1601, pp. 72-123. Vingueren per exemple, Sant Joan Despí, el Papiol, Molins de Rei, Sant Feliu de Llobregat, Sant Andreu de la Barca, Martorell, Badalona, Cornellà, Barberà, el Prat, Sabadell, Premià, Vilassar, Cabrera, Corbera, Terrassa, Argentona, Castellbisbal, Sant Vicenç de Llavanes, Matadepera, Mataró...

72 REBULLOSA 1601, p. 81.

73 VILARRÚBIAS 2013, pp. 182-186.

74 Aquest costum dels trons ens ha estat explicat per diversos membres del Ball de Diables de l'Arboç durant el 2017 (Jordi i Julià Albornà). Per a les primeres aparicions del mot «carretilla», vegeu PALOMAR 2013, p. 2 (Vilanova 1722 i Sitges 1734). Nosaltres hem sabut pel solsoní Carles Freixes que a Solsona el 9 de setembre de 1672 es registrava la defunció d'una dona que havia mort per les festes del Claustre per «un cuet o rajador o carretilla que havent rodat per la plassa de la Iglesia vingué a parar en lo puesto ahont estava la dita Llera y li pegà al cap cerca de la orella esquerra y petà en aquell puesto y li isqué molta sanch y fou ab tanta vehemència que la maltractà moltíssim en lo cap de tal manera que luego perdé la paraula y demás sentits y a la matinada fou morta.» La notícia es troba als Llibres d'Òbits de la Catedral i és la més antiga que coneixem a Catalunya.

lebrar solemníssimament la canonització de sant Ramon de Penyafort (ca.1180-1275), de l'orde dels dominics. La documentació es fa ressò dels actes celebrats a Barcelona amb motiu de la canonització de sant Ramon de Penyafort. Els relats de les festes permeten de documentar amb fidelitat els entremesos festius en aquella data. També se celebren actes solemnes en més poblacions catalanes, com ara Vic i Vilafranca del Penedès. Els dos relats principals els fan el *Dietari de l'Antic Consell Barceloní* (anomenat *Manual de Novells Ardits*) i el P. Jaume Rebullosa, prior del convent de Sant Domènec de Balaguer. Aquest darrer fou donat a l'estampa de manera coetània, amb les premses de Jaume Cendrat.

Segons Rebullosa, la vila de Martorell hi va enviar el seu homenatge particular en forma de processó votiva i d'acció de gràcies el 19 de maig de 1601, cosa que es repetí moltes vegades en més poblacions durant uns quants dies. Això —si ens atenim a les descripcions— fa imaginar una ciutat envaïda de gent forastera admirant espectacles i rituals solemnes cada dues hores.⁷¹ Aquí veiem com també hi anava «vna dança de feys cauallitos Ginetes cotoneros (que se llaman ansi porque fueron los de la Cofadria de los algodonereros los primeros que haca los inuentaron) con sus cascaueles, lanças y adargas; y entre ellos para el mismo effecto y para regozijar la Procecion, como en las mas principales de haca se vsa, yvan quatro hombres con vestidos y mascarar de demonios, las piernas llenas de cascaueles y en las manos cierta hechura particular de mazas de las quales diparan muchos tronadores».⁷²

El document, malgrat ser breu, no és pas poc interessant. D'entrada ens fa avinent que una població menuda va incorporar aquests entremesos festius a la seva processó; també caldria veure si eren barcelonins i llogats per a l'ocasió o bé si venien com a part integrant de la delegació o representació enviada per la població visitant. Creiem que eren de Barcelona mateix, com després es veurà. També ens descobreix que hi anaven sense gaire ambició narrativa o catequètica: «para regocijar», per embellir, alegrar, decorar, etc. Ens aclareix que eren quatre, que anaven vestits i amb màscara i camals de cascavells. Talment com el 1586 a Igualada,⁷³ i no pas lluny dels models barrocs de diables que descriurem després (testimonis que han arribat vius fins als nostres dies). A més, tiraven tronadores des d'un accessori que ja s'anomena maça, la qual cosa ens recorda el costum que tenien fins fa poques dècades els diables de l'Arboç (Baix Penedès) de fer esclatar trons (petards) lligats amb filferro a les maces, establint la dualitat del petard i el coet (després carretilla, a partir del segle XVIII)⁷⁴ com a accessoris pirotècnics a contemplar, segons que sigui una actuació diürna o nocturna, o bé si es disposa de més diners o menys.⁷⁵ Aquest testimoni de la maça ja ens permet de definir-la com un element de lluita, com una arma, però també com un element que serveix per a distanciar el diable

i el públic de l'artefacte pirotècnic, establint un rudimentari perímetre de seguretat, alhora que donava vistositat a l'explosió o ignició.

El dimecres 23 de maig, els consellers de Barcelona van tenir acompanyament d'entremesos en assistir a vespres de la festa de Sant Ramon. A part els timbals a cavall i uns gegants, hi anaren «muchos vestidos como demonios con disformes mascararas, cascaueles en las piernas y cierta hechura de maças en las manos de las quales diparauan muchos coetes de trueno; vn grande dragonazo de espantable figura, con su hembra tambien muy grande que haca llaman Briuia, disparando entrambos por la boca muy gruesos coetes tronadores y lleuados cada vno de vn hombre que esta metido hasta la cintura dentro el vientre dellos [...]».⁷⁶ Podem veure com el model d'aparença del diable festiu o processional català d'aquesta època és totalment definit. També s'entreu, ni que sigui pel parer —autoritzat o no— del cronista, com la vibra ja es considera una figura femella amb vinculació o parentiu amb la del drac, que eren figures de foc en forma de buc o casc de nau, portades cadascuna per una sola persona, tal com es pot veure en imatgeria històrica actual, com per exemple, el drac de Solsona.

Dijous 24 de maig hi hagué una processó general en honor de sant Ramon de Penyafort. Com no podia ser de cap més manera, al davant de tot hi anaven els elements de foc:

«Yua lo primero para regozijar la fiesta y hazer lugar por las calles vna dança de doze cauallitos ginetes cotoneros, y entre ellos muchos como Demonios disparando perpetuamente coetes tronadores de sus maças, de la suerte que ya arriba diximos. Tras estos, yuan dos Gigantes marido y muger en zancos haziendo graciosos ademanes, descubiertos los rostros, con granes lanças en las manos, y vestidos de ropas muy largas de seda; luego dos grandes dragonazos escupiendo llamas de fuego y disparando terribles coetazos por la boca, acompañados tambien de muchos como demonios con cascaueles en las piernas y maças para el mismo efecto los otros [...]».⁷⁷

75 Per exemple, Frederic Herrero ens comentava que segurament el Ball de Diables de l'Arboç reservava els trons per a les matinades, quan hi ha pocs espectadors, i reservava les carretilles per al final del ball parlat o les aparicions nocturnes.

76 REBULLOSA 1601, p. 118.

77 REBULLOSA 1601, p. 149. Dia 24 de maig de 1601.

I en podem tornar a extreure conclusions. Com també s'adverteix en la documentació —un xic més tardana— de la Parròquia del Pi, els dimonis s'imbriquen amb uns altres entremesos, siguin els cavallets cotoners o les bèsties de foc. Caldria pensar si no quedaven enrere ja les representacions de l'infern i la caiguda dels àngels rebels amb sant Miquel pel mig. Dit d'una altra manera, si ja no era un *Ball de Diables amb parlaments* pròpiament dit, sinó quelcom menys organitzat, més proper a allò que Salvador Palomar ha definit com a model de Ball de Diables de participació individual o, simplement, un entremès «amb diables», més que no pas un «ball de diables». La versió del *Manual de Novells Ardits o Dietari del Antich Consell Barceloní* corrobora aquesta hipòtesi, amb tants diablots com cavallets, esmentats juntament amb la vibra i el drac:

«E comensà una molt solempne professo de la festa del gloriós Pare sanct Ramon de Penyafort, encaminanse anant primer dos bèsties feres ço es la unà lo drach y l'altra la vibria, dotse Cavalls cotoners y dotse diablots ab vestidures y cares de diables e après un gegant y una gegantessa, y un bulto que semblave lo gegant Golias.»⁷⁸

El dissabte 26 de maig de 1601 havia decidit de fer processó la Diputació del General. La situació, segons Rebullosa, fou semblant, amb els cavallets i els dimonis al davant, com a forma d'anunci i funcions d'obrir pas. A més ara aquesta comparseria servia també per a anunciar públicament que hi hauria processó: «Apenas auia salido esta de nuestra Yglesia quando por hauer determinado la Diputacion hazer mañana Domingo que auia ecogido para su fiesta, vna Procesion muy solempne y famosa, llegaron al patio los atabales de acauallo, con las trompetas, menestriles, dragon, briuia, cauallos cotoneros y demonios diparando muchissimos coetes, yvan con esta solemnidad publicando esta procesion [...]»⁷⁹ La funció d'anunci d'aquesta comparseria la veiem també el 1626 quan es va traslladar el cos de sant Ramon a la capella nova que li van fer dins l'església de Santa Caterina. La processó no es va poder fer el 1608 i ara, el 18 d'abril de 1626, els consellers havien decidit que «[...] las trompetas, tabals, diablots, drach y brivia fessen la passada per hont havia de passar la professó de sant Ramon»,⁸⁰ car el trasllat del cos sant va fer-se aprofitant la visita de Felip IV.

Ens fa pensar això mateix el que aporten les parròquies el primer de juny, tant Santa Maria del Mar, com el Pi, com, encara, Sant Pere de les Puellas o Sant Just i Pastor:

«[...] vino la Procesion de Santa Maria de la Mar, Parroquia de esta Ciudad y de las mayores y mas famosas de España como en otro lugar he dicho; la qual trahia delante vna dança de cauallitos ginetes cotoneros y muchos como demonios entre ellos disparando continuos coetes [...]»⁸¹

78 MANUAL, vol. VII, p. 323. Dia 24 de maig de 1601.

79 REBULLOSA 1601, p. 226. Dia 26 de maig de 1601.

80 SOLEMNITATS, vol. II, p. 172 i notes a peu de p. de les pp. 172-173.

81 REBULLOSA 1601, p. 249. Dia 1 de juny de 1601.

82 REBULLOSA 1601, p. 251. Dia 2 de juny de 1601.

83 REBULLOSA 1601, p. 303.

«[...] No mucho despues vino la Procecion de la Parrochia de nuestra Señora del Pino que-s la segunda desta Ciudad, con la dança de los cauallitos y demonios delante, y el Gigante y la mulaça baylando, tras lo qual venian los atabales de a cauallo con librea de azul y las armas de la Parroquia en ella [...]»⁸²

«[...] Vino Miercoles a seys [de juny] la Parroquia de S. Pedro de las Puellas en procession desta suerte: Yuan delante la dança de los Demonios, y cauallos ginetes cotoneros siguiendolos la mulaça, y los atabales de a cauallo, tras los quales venían los dos pendones de la Parroquia [...]»⁸³

«16 de junio [...] Eran ya dadas la diez quando llego la Procession de la Parroquia de San Iuste en esta forma. Yua delante la dança de los caullitos ginetes y demonios, luego los atabales de a cauallo y tras ellos vn epantoso Gigante de mas de veynte pies de alto [...]»⁸⁴

Tornem a observar la suposada relació entre cavallets i dimonis en aquestes processons del 1601. Potser aquests dimonis simplement feien de botargues, incomodant els cavallets, però no podem deixar de fixar-nos que, en parlar d'aquestes ofrenes votives parroquials, es descriuen com un tot: «la dansa dels cavallets i dimonis». Recordem que antigament el martiri de sant Sebastià anava «ab los cavalls cotoners e ab los turchs», ja el 1424⁸⁵ i també el 1437-39,⁸⁶ així com també amb posterioritat a la caiguda de Constantinoble el 1453. Tenint en compte que aquesta imbricació dels dimonis amb els cavallets cotoners es constata d'una manera evident a partir del 1601, no gosem descartar que hi hagués una relació de causalitat d'aquest detall amb la batalla de Lepant (1571) o la pressió que els corsaris turcs exerciren a tota la costa mediterrània, i que aquests dimonis que tiraven trons a la maça tinguessin un aspecte moresc. O, dit a l'inrevés, que fossin turcs amb atributs de diable. Recordem també que en aquesta època poblacions com Igualada tenen molt desenvolupada una comparsa anomenada la Turquia, també amb presència de cavalls i que, a Berga, en poc temps (primera menció del 1626) apareixerien els Turcs i Cavallets, considerats molt sovint com la comparsa estructural del fil narratiu de la *Bulla de Corpus* d'aquella població prepirinca.⁸⁷ Sigui com vulgui, aquesta mutació, canvi o diversificació de significats s'hauria pogut fer al voltant de 1600, perquè la crònica de l'entrada de Felip II el 1585 no deixava pas entreveure aquesta relació diables-cavallets, sinó l'ordre en què s'enumeren és diables, drac i vibra i, després, els cavallets. De fet, Rebullosa ens esmenta el 24 de maig dos grups: uns «como demonios» entre el grup de cavallets i encara el drac i la vibra «acompañados tambien de muchos como demonios con cascaueles en las piernas y maças para el mismo efecto los otros». No podem saber si eren diferents en aparença o en concepte i contingut, però podia haver passat una cosa semblant al cas de la Patum berguedana, on un mateix tipus de *diablot* (mateix vestit, careta i aspecte) té funcions de representació de l'infern i la lluita amb els àngels (les Maces) o bé executa una dansa autònoma (Plens).

84 REBULLOSA 1601, p. 338.

85 SOLEMNITAT, vol. I (1930), p. 20.

86 SOLEMNITATS, vol. I (1930), pp. 87-89.

87 RUMBO, ESCOBET 2001, pp. 174-179.

Vista la dualitat de comparseria i de pirotècnia volem especular si quan anaven amb els cavallets disparaven només trons des de les maces, reservant-se els coets per quan representaven l'infern, tot lluitant amb sant Miquel Arcàngel o bé acompanyant el drac. En canvi, la menció de «gruessos coetes tronadores» que fa Rebullosa quan parla de drac i vibra ens sembla que vol dir que els coets eren sorollosos, però no gosem afirmar que això impliqui necessàriament que portessin un esclafit o tro al final.

Sobta moltíssim que l'any 1601 tothom (Ciutat, parròquies, poblacions foranes) portés la mateixa comparsa o entremesos. Potser eren els mateixos actors, els qui sortien pel Corpus a la Ciutat, que també assistien a les processons de Corpus que celebraven les parròquies *infra octava*, és a dir, dins la vuitada de Dijous de *Corpus Christi*, però aleshores cal tenir en compte que aquests dies devien ajuntar una aparició amb la següent, cosa que també sembla esgotadora i difícil de resistir. Com que no sabem exactament què feien, tampoc no sabem quina exigència física comportava la seva aparició i no podem establir-ne conclusions. En cas que fossin els mateixos actors, també caldria veure si era amb els mateixos accessoris d'*atrezzo* o no. Sigui com sigui, els dimonis de la processó de Martorell del dia 19 de maig de 1601 eren quatre (però els cavallets eren sis), el 24 de maig de 1601 eren dotze els diables que va presentar al carrer la processó de la Ciutat en honor de sant Ramon,⁸⁸ i durant el segle XVII solien ser sis els diablots que sortien al Corpus de Santa Maria del Pi amb *atrezzo* propi d'aquesta parròquia (se'n parlarà després), com també eren sis els cavallets vinculats i pagats des de l'obreria pinenca per a la processó de l'Octava del Corpus.

El que és clar, segons la nota del *Manual de Novells Ardits* del 23 de maig de 1601, és que el model d'aquestes processons era deutor del Corpus, quan els consellers:

«[...] ab lo mateix orde sen son tornats al porxo de St. Jaume e, ajuntats tota la musica de tabals, trompetes y menestrils an sonat, y la àguila es vinguda aqui y a dansat devant dits SS. Consellers e, també isque lo drach y la bibria, gegant, cavalls cotoners y diables, per la plassa de St. Jaume anaven tirant cuets conforme se fa la vigilia de Corpus [...]»⁸⁹

Les mencions que fa el *Manual de Novells Ardits* dels mateixos actes no deixen entreveure la possible relació entre diablots i cavallets, però tampoc no la qüestionen, ans els esmenten sempre junts però no vinculats en el grau que Rebullosa ens deixava entendre. Arribats a aquest punt, no volem desconfiar de la font escrita per Jaume Rebullosa, ja que la riquesa de detalls que aporta ens fa pensar que fou un testimoni ocular de la majoria dels fets. Com a prior que era d'un convent dominic català, ben segur que degué tenir allotjament al convent de Santa Caterina de Barcelona i, a més, compila poesies i certàmens literaris, sermons i tota mena d'escrits. El fet que la seva relació fos donada a l'estampa ens fa creure que fou cridat per fer de cronista pels seus superiors dins l'ordre de predicadors. Això tampoc no demostra que entengués bé què veia i presenciava, sobretot pel que fa a les danses, balls i entremesos. Vegem però, què ens diu el *Dietari* del consell municipal. Remarquem que hi afegeix la parròquia de Sant Miquel:

⁸⁸ MANUAL, vol. VII, p. 323.

⁸⁹ MANUAL, vol. VII, p. 320.

«Dit dia lo clero y parrochians de sancta Maria de la mar de Barcelona feran una solemna proffessó y anaren a visitar al gloriós pare sanct Ramon, y anaven ab dita professó los diablots, los atabals y ganfanons de la parrochia y los confreres següents [...]»⁹⁰

«Dit dia lo clero y parroquians de Nra. senyora del Pi anaren procesionalment a visitar lo cors de St. Ramon: en dita professó anava la mulassa, los diablots, los cavalls cotoners y un gegant fet de cartró.»⁹¹

«Dit dia la comunitat de la sglesia parrochial de sanct Pere de les Puelles feu solemne professó anant davant los tabals de la Ciutat, trompetas y manastrils y la mulassa dels parayres ab la sobravesta de vayeta morada, diablots y cavalls cotoners.»⁹²

«Dit dia la Iglesia parrochial del gloriós Archangel St. Miquel feu solemne professo en la qual anaren de davant la musica dels tabals de la Ciutat, diablots y cavalls cotoners, e immediadament los ganfanons [...]»⁹³

En canvi, una altra aparició coetània dins de la mateixa festa (24 de maig de 1601) sí que ens torna a remetre a la significació primitiva dels diables (fixem-nos que en aquest cas no es diu «dimonis» ni «diablots», sinó «diables»): la lluita de sant Miquel amb el mal, representat en forma de diables humanoides. La raó és que en aquest cas, el protagonista no eren els diables, sinó l'arcàngel sant Miquel, el patró del Gremi dels Revenedors —amb altar i retaule propis a la Parròquia del Pi des del segle xv— que costejava l'entremès, com ja hem vist que havia passat l'any 1467. Volem insistir en aquesta dicotomia de significats en les aparicions dels diables, diablots o dimonis, ni que sigui per la tradició i dicotomia entre els diables burlescos, esparriots o botargues i els diables que encarnen el mal, els vicis o els pecats capitals:

«[...] après venia la bandera de domas carmesi de la confraria dels revenedors, hostalers y altres que tenen per advocat y patró lo gloriós archangel sanct Miquell y ab sa lmatge, armat en blanch y scut y llansa, y dos o tres diables que li anaven en torn y de quant en quant un de aquell diables ensinía un cuet y feya com qui paleave ab sanct (Miquel), y après se ageya als peus de dit sanct Miquel y dit sant Miquel feya com qui li pagave una llansada.»⁹⁴

90 MANUAL, vol. VII, pp. 341-42. 1 de juny.

91 MANUAL, vol. VII, p. 342. 2 de juny.

92 MANUAL, vol. VII, p. 351. 6 de juny.

93 MANUAL, vol. VII, p. 360. 19 de juny de 1601.

94 MANUAL, vol. VII, p. 325. 24 de maig de 1601.

Però com que els diables eren pocs, menys de quatre, tampoc no gosem parlar amb tota seguretat de *Ball de Diables* en aquesta ocasió. Si com a requisits per a tal consideració abans fallava la seva barreja amb els cavallets i la suposada manca de parlaments, en aquest cas ens manca un grup mínimament nombrós i organitzat que no sia un simple accessori de l'Arcàngel, perquè el document especifica que eren «dos o tres». Per cloure aquest punt, direm que el mateix retaule —obra de

Jaume Huguet— podria haver fornit models de diables a la mateixa taula central, encara que, justament, aquesta part baixa amb el diable antropomorf (que havia de ser, sens dubte, una iconografia ben notable per la seva envergadura) es va perdre en retallar la taula en temps antics.

També és clar que quan apareixen esmentats dimonis o diablots durant el segle XVII, aquests no tenen vinculació ni amb el drac, ni la brívia ni la mulassa, ja que a vegades el mateix document esmenta una bèstia, a vegades una altra i a vegades cap d'aquestes.

Així mateix, tenim indicis —escrits durant les festes de Sant Ramon— que en aquesta època el drac funcionava de manera autònoma.⁹⁵ El 20 de juny de 1601 els consellers anaren a vespres a la Seu i, en tornant al porxo de la plaça de Sant Jaume, esperaren l'arribada de l'àliga i altres entremesos que feren el seu lluïment. Un cop hagué ballat l'àliga «[...] també acudiren en dita plassa de St. Jaume los cavalls cotones, diablots, la vibria, lo drach tirant cuets per alli y també lo gigant y gigantesa [...].»⁹⁶

Tant diablots, com drac i brívia s'esmenten tots encara el 1603 en els compliments que feu l'Ajuntament als Prínceps de Savoia:

«[...] després dinar per haverho demanat lo Sor. Virrey anaren los obrers a cavall al carrer Ample ab laguila, drach, brivia, diablots, cavalls cotoners, gigants y ab musica de menestrils, trompetas y tabals y mulassa dels perayres, y davant palacio laguila dança ab molt contento que de asso mostraven los Princeps y après vingué lo leo dels blanquers ab molts salvatges, y dit dia hagué ball y màscares y al vespre alimaries [...].»⁹⁷

Una notícia molt curiosa és la que ens dóna Xavier Cordoní: l'any 1620 els mantenidors de la processó de l'octava de Corpus de Santa Maria del Mar demanaren a la Casa de Misericòrdia la presència de nens orfes per fer de diables.⁹⁸ En els comptes del Pi apareixen els orfes entre les despeses del Corpus, però els diablots tenen el seu assentament propi a la comptabilitat, de manera que aquesta observació no serveix en el cas de la parròquia pinenca.⁹⁹ Més que no pas un cas de diables infantils caldria considerar-ho, com bé apunta Savador Palomar, un «exemple de com determinades manifestacions del que avui anomenem cultura popular eren cobertes per encàrrec, a vegades amb els sectors marginals de la població».¹⁰⁰

També s'esmenten el 1641 per unes festes de Santa Eulàlia, quan visitaren les monges de Pedralbes a petició seva. Ja hi ha la mulassa, però no els diablots (la menció documental dels quals s'hauria pogut ometre perfectament tot i assistir-hi si de cas formaven realment part de l'entremès dels cavalls cotoners):

95 En canvi, els cerimonials de principi del segle XVII i els versos del 1601 del Llibre verd de Vilafranca del Penedès ens parlen d'un drac acompanyat de diablots (no diables), terminologia que indueix a pensar —ni que sigui amb tota la prudència i reserves— en una influència barcelonina en la manera d'entendre l'entremès a Vilafranca. Diu: «Lo orde que la vila y la reverents Comunitat serve en la precedència dels monastirs y confraries, és que en lo principi de dita professó, per orde del clavari, a cinquanta passes, fa anar lo drach ab los diablots tirant cuets y un músich. E més, per orde de dit clavari, van los atambors y dos gagants en son lloch com se dirà.» Els versos diuen: «Cosa primera / viu que venia / de companya / ab avallots / sinch diablots, / un bell dracàs: / de boca y nas / llançava foch. / Ballant un poch / tot sis plegats, / ben enramats, / tots de cuets / grossos, ben fets / posant-y foch / perquè fes lloch / totom arreu.» LLIBRE VERD 1992, pp. 327 i 450.

96 MANUAL, vol. VII, p. 361. 20 de juny de 1601.

97 MANUAL, vol. VIII, p. 14. 29 de juny de 1603.

98 CORDOMÍ 2017, textos introductoris. No hem trobat la referència original d'aquesta dada.

99 APSMP B303, Entrades i eixides obreria 1667-1679. Any 1669, foli 36.

100 PALOMAR 2017 (recursos electrònics).

«En aquest die vigilia de la gloriosa verge y martyr sta. Eulàlia los srs. consellers ordenaren a mi Hieronym Sabata notari de Barcelona scriva Racional fes anar lo després dinar a las tres horas la musica, lo drach, brivia, mulassa, cavalls cotoners y la Àliga a les sres. monges de Pedralbes per trobarse dins Barcelona en la casa del sr. marques de Aytona per causa de las guerras y après a les dels Àngels y alli feren molta bollíssia devant les sres. monges y la Àliga dansa tres, o, quatre dansas per lo que les sres. monges ho enviaren a demanar y supplicar als srs. consellers per aver de anar après a la passada de la proffesso general se avia de fer lo endemà com la de corpus.»¹⁰¹

Fa ben bé la impressió que quan hi havia penúria o la moral de la població baixava hom procurava atenuar-ho fent processons festives amb la concurrència i participació dels entremesos.

Sembla que a mitjan segle XVII els diablots iniciaven una decadència. Potser va ser així, però reaparegueren vers els anys seixanta del segle; si més no, esporàdicament. Per la qual cosa no podem pas dir que se n'hagués perdut la memòria, i menys encara que hi hagués hagut un canvi de model o paradigma pel que fa als entremesos processonals. Ben segur que el model processonal medieval anava esllanguint-se, però, com es pot veure, el 1662 els diables encara hi són:

«Dit dia se feu la passada per la professó se havia de fer lo dia de damà, la qual fonch com la del dia de Corpus, anant en ella los jegants, drach, brivia, diablots, cavalls cotones, timbalas, trompetas y tot lo demás que en semblants festivitats se acostuma.»¹⁰²

I si hom pensava que els cavallets ja no existien, també se'ls retroba uns folis més endavant:

«E després se feu la passada de la professó, ab tota la música, jagants, drach, brivia, cavalls cotones, diablots, conforme se acostume.»¹⁰³

També tenim dades de diablots, drac i vibra el 1671, quan es feren diverses passades i processons com a part de les festes celebrades a Barcelona amb motiu de tres canonitzacions entre els mesos de setembre i octubre. Hi anaven «les trompetes, timbales, cavalls cotoners, drach, briuia, gegant y gegantessa, tot de la Ciutat» (19 de setembre), o encara l'endemà «los cavalls cotoners, diablots, drach, briuia y gegants tot de la Ciutat (per fer y pagar aquella la Ciutat)».¹⁰⁴

També es van fer sortir els diablots per les passades d'anunci de dues processons en honor de santa Eulàlia, el 22 i 29 d'octubre de 1686:

«Passada de la professó general. Dimars, a 22 de dit — En aquest dia se féu la passada de la professó de la gloriosa verge y màrtir sancta

101 MANUAL, vol. XII, p. 601. 11 de febrer de 1641.

102 MANUAL, vol. XVII, p. 182. 26 de març de 1662.

103 MANUAL, vol. XVII, p. 201. 7 de juny de 1662.

104 MANUAL, vol. XIX, pp. 29 i 30. 19 i 20 de setembre de 1671.

Eulària, ab las timbalas, cavalls cotoners, diablots, drach, brivia, gegant y gegantessa, trompetas y la bandera de Sancta Eulàlia.»

«Passada de la professó. dit dia [29 octubre]. En aquest dia a la tarda se féu la passada acostumada de timbalas, drach, brivia, gegants, mu-lassa, diablots y tot lo demás se costuma en semblants passadas.»¹⁰⁵

El 1687 es van pagar «[...] 123 ll ss per lo gasto de las robas dels Gegants, Diablots, y Cavalls cotoners que van á la Professó del Corpus, y á 2 de Juliol fou deliberada pagar semblant quan[tita]t per dita rahó».¹⁰⁶

El 1689 trobem la darrera menció documental antiga dels diables processionals de foc de titularitat municipal a Barcelona, justament amb motiu d'una processó festiva per celebrar un casament reial:

«A la Seu, vigília de la professó general com la de Corpus per lo casament del Rey nostre Sr.

Dissapte, a 8 de dit. En aquest dia los molt illustres senyors concellers [...] sinó en la mateixa conformitat eren anats se'n tornaren y se posaren a la troneta de Sant Jaume, vingué la àguila y dansa, après vingueren los senyors obrés [...] y acabà la festa se n'anaren a llurs casas. Y se féu la passada del drach y brivia, diablots y cavalls com la vigília de Corpus.»¹⁰⁷

Després de 1689 no hem trobat més dades de diablots a les processons de Corpus, almenys a la principal, la que sortia de la Seu, excepte que hagi passat desapercibuda alguna festa extraordinària com la de 1671. El dietari de l'ajuntament s'ha comprovat fins el 1705 i des de final del segle XVII no detalla els entremesos que hi assistien, excepció de l'àliga, la qual tampoc no s'esmenta sempre. Això no vol dir que no hi fossin; ja hem vist que el 1686 es diu que hi acostumen a participar uns determinats entremesos, entre els quals hi ha els diables, però a partir d'aquesta data els documents als quals hem accedit no esmenten de manera detallada quins eren.

Hem intentat examinar també, doncs, alguna documentació parroquial, perquè les principals esglésies barcelonines feien sengles processons dins els dies de l'octava de Corpus. On s'ha pogut fer un examen un xic global ha estat a l'Arxiu del Pi, que ens ha valgut de mostrar; resta pendent de mirar curosament la documentació que resti procedent de la basílica de Santa Maria del Mar.

105 MANUAL, vol. XX, pp. 260 i 262, 22 i 29 d'octubre de 1686.

106 BRUNIQUER 1912, vol. 1, pagina 311. 30 de juny de 1687.

107 MANUAL, vol. XX, p. 372, 8 d'octubre de 1689.

Així doncs, es poden resseguir també notícies dels diablots i la imatgeria de foc a la comptabilitat de la basílica de Santa Maria del Pi, En aquesta sèrie documental es torna a presentar la possibilitat que a partir del segle XVII hi hagués una relació directa entre diablots i cavallets cotoners, relació que ja s'intuïa en la crònica de Jaume Rebullosa de les festes del 1601.

Entre l'abril i el juny del 1630 les despeses de l'obra del Pi destinades a la Processó de l'octava de Corpus especifiquen reformes als accessoris dels diables:

«Item per un cabiró per a fer les mases dels diables.....ll 2 ss [...]

Item se a donat a don Diego X ss més per a Colós per a pintar las vestas dels diablots. [...]

Item se a donat a m[estre] F[rancis]co Gill padranialer per lo fer los sis ferros a les masses dels diablots, setze sous, dich XVI ss.»¹⁰⁸

I entre la comptabilitat de 1648 hi ha un pagament a un manyà per «[...] 8 ferros de las masas dels diables.....ll 8 ss».¹⁰⁹

Així doncs, veiem que aquests elements els paga la parròquia, potser perquè la comparsa era reduïda i amb participació de veïns de la seva feligresia o potser perquè els actors eren els municipals però es volia que actuessin amb vestimenta i maces de propietat parroquial, cosa que no ha de sorprendre si també es feien com a propis uns gegants o un pal·li o un calze. En segon lloc, ens trobem que els vestits eren pintats. No cal ser gaire expert per a suposar que portaven tons vermellorsos o verdosos i alguns elements grotescos, flamígers o, per què no?, l'emblema parlant de la parròquia, tal com es veu que portava el gegant a l'escut a les rajoles dels segles xvii i xviii. Les maces ja eren un estri que portava cada diable i no solament el ceptre d'un majoral o diable principal, com sí que semblava deduir-se el 1424. A més, duïen un capçal de ferro per als coets o bé algun reforç per a augmentar-ne la durabilitat.

Els comptes de la processó de Corpus de 1669 ens detallen encara alguna cosa més. A un adroguer li varen comprar «dos dotzenes y miya cuets de Mulassa y una grossa cuets petadors per la passada y profesó, eren sis diablots y sis cavalls cotoners....2 ll 6 ss».¹¹⁰

Això ens torna a vincular diablots amb cavallets, però a més ens fa especular que els coets grossos eren brolladors de foc per a la Mulassa i que els diables només tiraven trons («petadors») a la passada i processó, o sia pirotècnia sonora, potser per imitar una lluita amb uns cavallets cristians, la qual cosa torna a recordar la possibilitat que tals diablots tinguessin una caracterització o moresca o turca. Ens tornem a trobar, doncs, amb una passada d'anunci prèvia a la processó, realitzada segurament la vigília i només per part de la comparsa. La funció tant podria ser purament festiva, com de convidar a l'ambientació, com incitar a la decoració dels espais urbans, com efectuar el recorregut processional a manera de reconeixement previ del terreny, de manera que cap element afegit no pogués impedir a darrera hora el pas del tàlem o dels gegants.

108 APSMP B301 Llibre de comptes de la Junta d'Obra del Pi, 1629-1630, pp. 158, 159 i 160.

109 APSMP B301 Llibre de comptes de la Junta d'Obra del Pi, 1645-48, folis 203v i 204v.

110 APSMP B301 Llibre de comptes de la Junta d'Obra del Pi, 1667-1679, foli 36r.

Els comptes de 1669 continuen:

«Item als sis diablots y sis cavalls cotoners vint y quatre reals, ço és tres sous a cada diablots y sinch sous a cada cavall entre passada y professó.....2 ll 8 ss [...] Item a la manaja diable major.....ll 6 ss.»¹¹¹

Observem una diferència de preu en les contraprestacions econòmiques pagades segons si es feia de diablots o de cavallet. Volem creure que carregar la carcassa del cavall era més feixuc i que dels diablots ja s'havien de pagar a part les despeses dels trons o coets. En tot cas, aquesta imbricació de diablots i cavallets cotoners entre ells sembla deduir-se també, doncs, dels comptes de la Parròquia del Pi, els quals encara esmenten diablots el 1730.¹¹² Aquesta fou la darrera aparició documental coneguda a Barcelona dels diables festius o processionals antics.

* * *

Parlarem ara una mica del que sabem del drac i la vibra (anomenada també indistintament *brívia*, *bírvia*, *víbria*) en aquesta època, una vegada exposades les notícies dels segles *xiv* i *xv*. Aquests dos entremesos solen aparèixer junts, almenys en les processons en què el manteniment era assumit pel govern. Les notícies del drac i la vibra es mantenen durant els segles *xvi* i *xvii*, per la qual cosa sembla que van resistir encara tota la centúria i foren presents al carrer en les grans ocasions.

111 APSMP B301 Llibre de comptes de la Junta d'Obra del Pi, 1667-1679, foli 36r.

112 APSMP B306, Llibre entrades i eixides de l'obra 1701-1732, foli 239v.

113 AHCB Cerimonial 1C.XXII-3/2.6. Fragment de llibre de comptes sobre el Corpus, 1533-1537. Sense foliar (en mal estat).

114 SOLEMNITATS, vol. II (1947), pp. 1 a 13; concretament. 10-11.

115 AHCB Cerimonial 1C.XXII-3/3. Unitat documental composta per memorials d'actes i de comptes relacionats amb la festivitat del Corpus. 1 volum. Ordre de la processó del Corpus, ca. 1554-57, sense foliar. La data hi és esmenada unes quantes vegades.

116 COMES 1583, pp. 630 a 639.

Com ja hem dit quan hem parlat dels diables barcelonins del segle *xvi*, els esments de «castells de l'infern i paradís» en les visites reials del 1519 i el 1523 havia d'implicar per força l'existència del drac, tenint en compte que poc després en tenim notícies. Per exemple, uns comptes del Corpus del 1537 de la secció *Cerimonial* de l'Arxiu Històric de la Ciutat complementen les mencions d'aquests castells de l'infern i acaben de corroborar amb més seguretat que el drac era un element actiu a la primera meitat de segle *xvi*:

«Item paguí comptans a Endreu Farrer blanquer per lo port del drach a vigília de corpus e dia de Corpus segons és acostumat....xv ss.»¹¹³

En canvi, la crònica o relació escrita de l'entrada de Felip II el 1564 només ens esmenta la vibra («brívia», diu el *Llibre de les Solemnitats*), portada pels ferrers,¹¹⁴ mentre que un ordre de la processó de Corpus de 1554 -1557 la fa obrir pel «Drach».¹¹⁵

L'any 1583 encara apareix el drac vinculat als diablots i s'entreveu que la vibra o els cavallets no hi anaven cada any.¹¹⁶ El 1585 també es menciona al costat dels diables i s'hi esmenta la vibra a tocar de tots:

«anant primer los de tabals, diables y drach y vibria lansant gran copia de cohets; de[s]prés veien XXII cavalls godoners, fets tots de nou [...]»¹¹⁷

Tampoc el 1599 no hi ha notícies del drac a l'entrada de Felip III, però sí de la vibra, portada pels mateixos que el 1564, els ferrers.¹¹⁸

La vibra va participar segons Joan Amades en la processó organitzada el 1623 per la parròquia de Santa Maria del Mar amb motiu de la canonització de santa Maria de Cervelló.¹¹⁹

A partir del segle XVII el drac i la vibra degueren assolir una plena autonomia. El 23 de maig de 1601 Rebullosa ens parla de «[...] vn grande dragonazo de espantable figura, con su hembra tambien muy grande que haca llaman Briuia, disparando entrambos por la boca muy gruesos coetes tronadores y lleuados cada vno de vn hombre que esta metido hasta la cintura dentro el vientre dellos [...]».¹²⁰ Per la processó del 24 de maig de 1601, Rebullosa esmenta el drac i vibra com «dos grandes dragonazos escupienddo llamas de fuego y disparando terribles coetazos por la boca»,¹²¹ i el Manual de Novells Ardits «dos bèsties feres ço es la unà lo drach y laltra la víbria».¹²²

És molt interessant la descripció d'aquests dos animals que fa Jeroni Pujades (1568-1635) al seu *Dietari* (1601-1630), quan fa el seu relat personal de les festes de Sant Ramon de Penyafort, amb el valuós detall dels colors predominants en la seva aparença:

«Al après de dinar se ordena una de les belles y devotes professons que mai en lo món se sian vistes, la qual se ordenà en la forma següent. Tots los que havian de anar ab dita processó acudiren a la Seu y podian ser dos hores mitg dia quant començà a partir en esta forma. Primera-ment anavan dos feroços animals que al hu diuen lo Drach y al altro la Brívia, lo primer de color vert y negre, y lo segon blau y vert, y tots dos tenian ales.»¹²³

Aquestes notícies ens fan pensar que eren tots dos animals de carcassa, prou lleugers i manejables per tal que fos possible de posar-hi un home a dins que els alcés i fes moure, i que tampoc no devien semblar animals de forma gaire dispar. Això —i la denominació «su hembra»— degué fer pensar a Amades que la víbria era el drac amb pits que apareix a diverses auques dels segles XVII i XVIII, com s'entreveu en el llibre sobre entremesos publicat el 1934.¹²⁴ Però anys més tard, Amades va fer-se enrere respecte d'aquesta afirmació, i va ser molt més prudent —i molt breu— quan va parlar de la vibra. Creiem que va veure que la definició de vibra i la seva plasmació formal en una fera festiva no eren gaire clares ni concordants; aquesta idea ja la postulava en un recull inèdit del 1929, com hem explicat detalladament en tractant d'aquesta

117 SOLEMNITATS vol. II (1947), p. 52.

118 SOLEMNITATS, vol. II (1947), pp. 126-136 [sobretot 133-134]: «Ferrers, los quals aportaven la brívia.»

119 AMADES 1929, vol. III, pp. 86-87.

120 REBULLOSA 1601, p. 118.

121 REBULLOSA 1601, p. 149

122 MANUAL VII, p. 323

123 PUJADES *Dietari*, 1601 maig 24, p. 105. Agraïm la coneixença d'aquesta font a Amadeu Carbó.

124 AMADES 1934, pp. 188-189.

bèstia en temps medievals, sobre si portava pits o no. De fet, tampoc Pujades no esmenta res dels pits de la vibra mentre que, en canvi, en detalla fins el color i les ales. Tornant a Amades, segons el *Costumari català* del 1952, la vibra anava «molt endavant del segle XVII coberta amb pells d'ovella blanques» i «figurava ésser la femella del drac». ¹²⁵ Segurament eren aquestes afirmacions de Rebullosa que el van guiar quan va tractar de la vibra en la seva obra madura. També l'hauria pogut orientar una despesa del 1680 extractada per Gilabert Esteve Bruniquer:

«A 2 de Abril 1680, foren deliberadas pagar 36 ll 2 ss per lo valor de las pells blancas, per cubrir lo Drach, y la Brívia que van á la Professó del Corpus, y á 11 foren deliberadas pagar 10 ll 8 ss per dita rahó.» ¹²⁶

Volem aclarir que les «pells blancas» no devien pas ser de color blanc, sinó tractades pels blanquers, és a dir, adobades. L'acabat i el color que aquestes pells acabessin tenint ja ens és desconegut, però per fer-nos una idea del que hauria estat, podem observar les escates dels magnífics dracs històrics de Solsona (1692), ¹²⁷ o el de la Bisbal d'Empordà, realitzades, respectivament, en fusta i en cuir pintat.

La comptabilitat del Pi ens dóna un detall molt bonic de la manera de funcionar del drac. La figura va sortir a la processó de l'octava que feia aquesta parròquia l'any 1646 i entre les despeses —les quals reconeixem no saber si anaven destinades a diablots, al drac o a la mulassa— hi trobem:

«Item per quets.....1 ll 13 ss [...]
 Item als qui aportan la mulassa.....ll 14 ss [...]
 Item al drach.....1 ll 8 ss [...]
 Item al botafoch.....ll 2 ss.» ¹²⁸

125 AMADES 1952, p. 80.

126 BRUNIKUER 1912, vol. 1 p. 309.

127 CUADRENCH 1998, p. 80.

128 APSMP B301 Llibre de comptes de la Junta d'Obra del Pi, 1645-48, folis 114r i 114v.

129 APSMP B301 Llibre de comptes de la Junta d'Obra del Pi, 1645-48, folis 203v i 204v.

130 AHCB, Cerimonial del Corpus. 1C. XXII-3/4.2. Llibre de les èpocas se fan a favor del scrivà rational del que paga per las professons del Corpus, 1679-1692.

I volem entendre que el «botafoch» era el personatge que anava encenent els coets de la mulassa o del drac en diríem el calador o encenedor. Pensem que ho feia amb un cordó d'estopa o de cotó que li anava retenint una flama somorta, apta per a encendre la pirotècnia. Perquè el 1648 també es pagaven dos sous «a m[estr]e Oliver per 3 canes mexa». ¹²⁹

Durant tot el darrer quart del segle XVII anem trobant despeses per a portar el drac, fera que carregava algun «macip de ribera» o «bastaix de capçana», ajudat d'alguns companys de feina. ¹³⁰

Esmentades ja les pells adobades que cobrien el drac i la vibra l'any 1680, hem trobat també que la vibra fou molt refeta, si no construïda de nou, el 1679 (si mai va portar pits, potser seria en aquest moment que s'hi afegiren, tot i que creiem que mai no en va lluir, perquè hauria

estat un element molt criticat per gratuït i perquè era un recurs d'identificació emprat en les auques). Les quantitats esmerçades són força importants: el 22 de juny de 1679 «foren deliberadas pagar 27 ll 10 ss per los gastos de la formació de la Brivia que vá á las Professions del Corpus, y lo mateix die foren deliberadas pagar 45 ll ss per dita raho».¹³¹

De moment no podem saber quan van desaparèixer el drac i la vibra; sí que sembla que van resistir un temps més que els diablots, i que cap a 1770 ja no existien. Ho deduíem perquè cap a l'any 1768 el bisbe de Barcelona Josep Climent va iniciar una campanya de desprestigi de totes les manifestacions festives populars del Corpus. Per tal de fer-hi front, ja que s'ho devia prendre com un atac a les institucions cíviques des de l'estament eclesial, el 1770 l'ajuntament va encarregar a diversos erudits —entre ells el marquès de Llió— un memorial sobre l'estat de la festa i el simbolisme i raó d'existir d'un seguit d'entremesos, com també un primer esbós de la seva història. Amb aquest document tenim un resum de què significaven la imatgeria festiva i els diversos elements festius per a un ciutadà il·lustrat del segle XVIII avançat, amb explicacions de cada un, segurament basades en suposicions de col·lita pròpia. Diu la part del text que afecta les bèsties de foc:

«Tampoco faltaba en la antigua Procecion la concurrencia del Dragón, como figurado al que sujetó el Ángel Sn Miguel, cuyo representante seguro poco después vencedor de su fiereza. A los 22 de junio de 1669, por el consejo de ciento se resolvió construir, y se le añadió al Dragón por compañera la Bribia, que juntos con los Diablillos empezaron a tener lugar delante la Procecion, representando aquellos el Infierno con Lucifer y sus sequazes rendidos al Divino Señor, que los domina, cuya representacion era otra de las que se cuentan de la Procecion antigua. Pero ni Dragón ni Bribia existen en el día, por no tener caudales el Ayuntamiento para renovarles.»¹³²

131 BRUNIQUEL 1912
vol. 1 p. 309.

132 AHCB. Fons
Municipal, Acció de
Govern, Administració
Municipal. 1D. IV-35, Polític
i representacions, any
1770. Folis 106v a 108
i 483v a 488v.

133 L'auca es pot veure a
AMADES, COLOMINAS,
VILA 1931 (acolorida
d'època). El full de rengle
és al fons Amades de
la DGCPAIC (fulls mal
numerats, el 2 ha de ser el
3 i el 3 el 2) i a la Col·lecció
Domènech-Ballester
(també enganxat de
manera errònia pel que fa a
l'ordre de la processó).

Aquí doncs, se'ns dona informació sobre allò que aleshores van jutjar que era el sentit simbòlic dels diables, drac i vibra, encara que ja ens adverteix que, per manca de diners, drac i vibra ja no sortien. Un detall important, perquè tot seguit parlarem de qui devia actuar en substitució d'aquests elements en la funció d'obrir pas. Sabem que no era certa la data de construcció de la víbria, llevat que fos una reconstrucció o una renovació total, però sempre d'un element ja existent aleshores. Potser fou en aquest moment (1669) que es va decidir que anessin junts i tots al davant de la processó, encara que el P. Rebullosa ja esmentava «dos dragonazos» el 1601.

Per acabar de traçar la vida d'aquests elements de foc a Barcelona durant el període medieval i modern, toca parlar de la processó del 1807 en honor del beat Josep Oriol, representada en una auca i també en un full de rengle.¹³³ D'aquesta processó, a l'Arxiu del Pi n'hi ha encara con-

servat un ordre o rotlle manuscrit, que publiquem a l'annex documental d'aquest treball.¹³⁴ S'hi relacionen la Mulassa, el Bou, balls de valencians i bastons, els gegants i, més avançada la corrua i entremig de les banderes gremials i de confraries, el Lleó i l'Àliga. Però, malauradament per a la nostra disquisició, en cap d'aquestes fonts —iconogràfiques o descriptives— ja no hi consten ni el Drac, ni la Vibra ni diables de cap mena.

134 APSMP, Fons de Sant Josep Oriol, per catalogar - ordre manuscrit de la processó. Agraïm la notícia d'aquesta font a l'arxiver del Pi Jordi Sacasas. També hi ha esments de la comparsa assistent a tal acte a RELACION 1807, p. 59.

Notícies barcelonines dels segles XVI, XVII i XVIII: la Mulassa

135 MILÀ I FONTANALS 1895, pp. 272 i 273. Agraïm a Xavier Puigvert, arxiver municipal d'Olot, l'aclariment sobre aquest fals, el qual també té el seu interès en la història de les recuperacions festives i la patrimonialització de l'immaterial. Ja ens estranyava que, essent Barcelona un referent inqüestionable per a la imatge festiva, Olot tingués mulassa 150 anys abans que la capital. Solament AMADES 1932 cita la font de Milà i Fontanals per acreditar la procedència d'aquesta notícia.

136 SOLEMNITATS, vol. II (1947), pp. 1 a 13; concretament, 10-11 (Manuscrit V, 1564-1643, foli 2r a 8r). Copiat per COMES 1583, p. 548-561 (concretament, 557-558). Entrada de Felip II el 1564.

137 SOLEMNITATS, volum II (1947), pp. 126-136 [sobretot 133-134] (Manuscrit V, 1564-1643, foli 91 a 96v). Entrada de Felip III el 1599.

138 RUMBO, ESCOBET 2001, p. 97.

139 Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell, Ajuntament de la Seu d'Urgell, Llibre de Consells de 1579 a 1617, folis 63v-64. Agraïm aquesta notícia a Lluís Obiols. En no tenir més dada que aquesta, tampoc podem garantir que es fes; potser era el que desitjaven i planificaven.

Un element que no podem passar per alt aquí —perquè és de foc i de gran interès— és la Mulassa. Durant molts anys d'historiografia festiva, la primera notícia d'aquesta figura a Catalunya —o quelcom que s'hi podria assemblar— apareixia en un document d'Olot, del 1414, donat a conèixer per Manuel Milà i Fontanals el 1895, citat per Amades contínuament —quasi sempre sense dir d'on sortia, per cert— i que s'ha demostrat que era fals. En aquest fals de la segona meitat de segle XIX, que pretenia descriure una festa en honor de la Verge del Tura per augmentar-ne l'antiguitat i dotar-la de més valor, s'hi esmenten «...la mulassa vestida de bermell e entorn della los rabadans e pastors qui feren lurs balls...».¹³⁵

No hem tractat d'aquesta figura anteriorment en aquest treball perquè és en aquesta època que apareix a Barcelona. Tot i això, ja ha anat sortint esmentada mentre parlàvem de diablots o del drac i la vibra. La primera vegada que la trobem esmentada, però, és durant l'entrada de Felip II el 6 de febrer de 1564, a càrrec del gremi i ofici de Paraires:

«Primerament los parayres ab son panó y apportaven la mulassa.»¹³⁶

Fixem-nos que no diu *una* mulassa (que seria el llenguatge propi d'un narrador que descriu sense conèixer massa el que està relatant), sinó *la* mulassa, com si fos una figura sobradament coneguda per la població ciutadana, com un element que traspua un punt simpàtic. La menció es repeteix el 1599 per a l'entrada de Felip III, amb «...los parayres ab son panó, y aportaven la mulassa, ab una vesta de drap de color molt ben adreçada».¹³⁷

La presència de la Mulassa serà també a partir d'aquest moment una particularitat constant a les processons barcelonines i creiem que la fera de foc dels paraires va esdevenir una referència a tot el país, perquè poblacions com Berga i la Seu d'Urgell varen tenir o pensaven tenir un element similar a les seves processons de Corpus. La de Berga apareix per primera vegada el 1626¹³⁸ i a la Seu d'Urgell decidien que la tingués a càrrec seu, precisament, la confraria de paraires el 1582.¹³⁹

Rebullosa ens la descriu el 1601, amb certs canvis en relació al seu aspecte habitual per Corpus, perquè solia tirar coets grossos i en aquest cas portava aquell dia concret un giny especial al seu damunt:

«Venía tras esto, lleuando muchos menestriales delante, la Mulaza, que es vna figura como mula, muy grande hueca, lleuada por tres o quatro

140 REBULLOSA 1601, p. 151. 24 de maig 1601.

141 MANUAL, vol. VII, p. 324. Diu: «[...] après consecutivament dos banderas de domàs, una dels perayres y altra dels fusters, anant ab elles los confreres de quiscun ofici fent cor, que aportaven cent y trenta atxes, precehint davant ditas banderas una mulassa de la confraria dels parayres, y sobre la squena della anave un minyó ajonollat vestit com un frare de Predicadors, representant lo Gloriós Pare sanct Ramon com passave ell sobre la capa la mar de Mallorca a Barcelona ab significatió de la Isla de Mallorca y la ciutat de Barcelona, fent vela del scapulari y del gayato albre, y sobre lo cap de dita mulassa la torra de Monjuich del ferel (farell), assenyaland que venia de ponent a la present ciutat un gran vexell: e après la bandera de domàs blanch dels blanquers y los confreres de dita confraria seguint aquella, aportant quaranta atxes, e devant dita bandera un bulto de lleó molt gran sobre daurat y deset animals que circuïen dit lleó [...]»

142 SACASAS 2017.

143 MANUAL, vol. VII, p. 351. 6 de juny.

144 APSMP B301 Llibre de comptes de la Junta d'Obra del Pi, 1629-1630, p. 143.

145 APSMP B301 Llibre de comptes de la Junta d'Obra del Pi, 1667-1679, foli 36r.

hombres que van dentro, muy engualdrapada, boluiendo el cuello a todas partes, con que haze varios visajes, tocada conforme el abuso de las damas con grande alçacuello, almirante y copete, tirando por la boca grandes coetes de trueno, y sirue de lo que las demas figuras montruosas que van al principio, allende que es la diuisa particular de la Cofadria de los Pelayres desta Ciudad. Trahia hoy vn artificio sobre sus espaldas en que yva entre la isla de Mallorca y Ciudad de Barcelona, muy bien puestas de bulto, vn muchacho vestido de nuestro abito y con grande compostura en el rostro representando a San Ramon que passaua la mar sobre su capa y señalando nauios de la torre de Montjuy que en lugar de copete lleuaua muy bien puesta entre las orejas [...].»¹⁴⁰

La descripció del Manual de Novells Ardits és similar però molt menys rica en detalls,¹⁴¹ tot i especificar també la titularitat gremial de l'entremès.

La Mulassa era un animal present també a les processons de l'octava de Corpus de la Parròquia del Pi, com si fos pròpia o bé se n'haguessin fet una de pròpia, a manera de *divertimento* pirotècnic per obrir pas a les processons. Trobem doncs, els coets i els portadors de la Mulassa entre les despeses registrades a la comptabilitat de l'Obra del Pi des del 1629 amb una regularitat molt gran. Una mulassa ja va participar en l'arribada de les relíquies de sant Isidre llaurador al Pi, el mes d'octubre del 1623. Davant de la nova relíquia hi anaven «...l'àliga de la Ciutat, los cavalls cotonès, la mulassa y lo drach, y moltes cobles de manestrils que la campanya aparexia un paradís terrenal».¹⁴² Però no podem garantir que la que s'esmenta el 1623 fos pròpia de la parròquia, ans al contrari: sembla pertànyer al gremi de paraires, com ens diuen les fonts que parlen de les festes del 1601. Reforça aquesta hipòtesi que la mulassa del 1601 es relaciona amb els paraires tant quan és citada dins la processó del 24 de maig (organitzada pel municipi) com quan formava part de la processó de Sant Pere de les Puel·les.¹⁴³

Els coets que cremava la Mulassa eren grossos, almenys d'una mida superior als dels diablots. Ho sabem per una despesa del 7 d'octubre de 1629, on es pagaren 24 coets grossos per la Mulassa (deduïm que eren brolladors) i una grossa (o sia, dotze dotzenes, que són 144 unitats) de coets de mida normal:

«Item se a donat a m^o Armeniach droguer dit dia deset sous, dich 17 ss y son per dos doz[enes] de quets grosos per la mulassa 12 ss y 5 ss per una grossa de quets ordinaris, que tot són 17 ss.»¹⁴⁴

Aquell mateix any també es pagava una retribució que ens sembla força digna «als qui aporten la mulassa, 1 ll 10 ss».¹⁴⁵ Per aquesta notícia en plural —i també per l'escassa iconografia conservada (rajoles, auques i

146 AHCB. Fons Municipal, Acció de Govern, Administració Municipal. 1D. IV-35, Polític i representacions, any 1770. Folis 106v a 108 i 483v a 488v.

147 El bou el dóna com a propi de la Ciutat, malgrat que en el full de rengle i l'auca de la processó de beatificació de sant Josep Oriol del 1807 el bou (que a l'auca s'anomena «mogigato» sense que en sapiguem els motius) porti les armes del Pi a la gualdrapa. De fet, malgrat que surti amb els carnícers a l'entrada del Duc de Calàbria el 1467 i de Felip II el 1564, la documentació Pinenca l'esmenta ja el 1669, el 1735, 1761, etc. Vegeu annex documental.

148 AMADES 1934, p. 14. «D'una nota manuscrita d'en Ramon Nonat COMAS, existent en l'Arxiu Històric Municipal de la Ciutat de Barcelona. Capsa I.» Per tant, parlem d'una font —ara com ara— secundària, que cal cercar per verificar-la degudament.

149 Vegeu annex documental.

150 CURET 1957, p. 242; CARBÓ 2011, pp. 44-45 i 91-93.

151 Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Actes, 1792, foli 24v, on es diu: «[...] haviéndose hallado que lo que tienen señalado por la dotación los Gigantes, para peynarlos, componerlos y demás, alcanzan treinta y quatro libras por no haver salido desde el año mil setecientos ochenta y siete, á causa de hallarse sin ropa la Gigantesa y estar rota parte de la Cabeza, han acordado dichos sres. que se compongan [...]» Ni un esment doncs, de la prohibició de Madrid.

full de rengle)-, sabem que la Mulassa era portada per dues persones, imitant les quatre potes dels equins. En tot cas, algunes peces similars històriques són portades actualment per moltes persones (Guita grossa de la Patum de Berga), com també poden ser conduïdes per una de sola (Mulassa de Solsona). Totes són —o semblen— del segle XVII.

La mulassa és ben recurrent a la comptabilitat del Corpus Christi del Pi, almenys entre el 1629 i el 1766, que són les dates extremes de la documentació que hem tingut oportunitat de consultar i buidar amb resultats.

El memorial de 1770 sobre l'estat de la festa que testimonia la darrera època del drac i la vibra també esmenta la Mulassa:

«La Mulassa es de la Cofradía ô Gremio de Pelayres de esta Ciudad. Concorre delante de la Procession como Bruto que se distinguió en reverenciar al Señor, pues que se sabe por la Historia de Sn. Antonio de Padua, que la Mula arrodillada adoró al sacramento. Va también el Buey (que es propio de la Ciudad) [...]»¹⁴⁶

En aquest informe o memorial s'esmenten, doncs, la Mulassa, com un element gestionat pel gremi de Paraires, l'Àliga, el Lleó i el Bou¹⁴⁷ i, com ja hem vist, ens adverteixen que drac i vibra ja no sortien.

El fet que el 1770 ni el drac ni la vibra ni els diablots ja no sortissin és un detall important, perquè si tenim en compte que la Mulassa anava al davant, entendrem que aquesta fera persistís com a llançadora de foc i que fes la funció d'obrir el seguici suplint el drac i la vibra.

Sembla que el 1771 el capità general i la Reial Audiència determinaren que a la processó «[...] els de la Mulassa, no disparessen coets ni altres focs, que el del Bou no embestís als xicots [...] tot baix pena de 10 lliures i 30 dies de presó»,¹⁴⁸ però, com veurem tot seguit, aquest manament devia obeir-se ben poc. Encara entenem que en aquest afer fou també desobeïda la famosa reial cèdula de 1780, la que manava que «[...] en ninguna Iglesia destes Reynos, sea Cathedral, Parroquia o Regular, haya en adelante Danzas, ni Gigantones, sino que cese del todo esta práctica en las Processiones y demás funciones eclesiásticas, como poco conveniente a la gravedad y decoro que en ellas se requiere».¹⁴⁹ De fet, creiem que aquesta reial ordre fou promulgada a instàncies d'un sector il·lustrat que devia insistir al monarca constantment, més que no pas a una clara voluntat del monarca. En tot cas, a Catalunya fou bastant poc escoltada: els gegants de Barcelona foren indultats el 1798,¹⁵⁰ i els d'Igualada no deixaren de ballar almenys fins el 1787, i quan el 1792 els volen fer tornar a ballar es diu que estaven malmesos de feia cinc anys i per això no ballaven.¹⁵¹ Entenem doncs que la Mulassa servia per a obrir pas amb foc el 1770 i que —si és que mai va

deixar de sortir — va tornar a fer aparició el 1807, perquè a l'auca de les festes de la beatificació de sant Josep Oriol, hi apareix la mulassa amb un coet a la boca i al full de rengle se li veuen clarament la ferramenta i l'anella per a subjectar coets.¹⁵² Si la mulassa sortia amb foc o sense, és una cosa que no sabem, però sí que certifiquem que sortia.

Els mateixos elements que assistiren a la processó de Sant Josep Oriol representats al full de rengle i l'auca del 1807 surten també en un ordre o rotlle manuscrit, ja esmentat, que va fer-se per organitzar aquesta processó, conservat a l'Arxiu de Santa Maria del Pi.¹⁵³ S'hi llista la Mulassa, el Bou, altres balls i gegants i, més avançada la corrua i entremig de les banderes gremials i de confraries, el Lleó i l'Àliga. Per la sequera documental, no creiem que la Mulassa dels paraires trigués gaire a desaparèixer després d'aquesta festa del 1807. De fet, els gremis —i amb ells els paraires, naturalment— varen rebre una sotragada forta amb un decret que els convertia en associacions voluntàries el 1813 i encara una altra el 1834 amb un altre decret que els feia dependre dels ajuntaments.

152 L'Auca es pot veure a AMADES, COLOMINAS, VILA 1931 (acolorida d'època). El full de rengle es troba al fons Amades de la DGCPAiac (fulls mal numerats, el 2 ha de ser el 3 i el 3 el 2) i a la Col·lecció Domènech-Ballester (també enganxat de manera errònia pel que fa a l'ordre de la processó).

153 APSMP, Fons de Sant Josep Oriol, per catalogar - ordre manuscrit de la processó. Agraïm la coneixença d'aquesta font a l'arxiver del Pi, Jordi Sacasas. També hi ha esments de la comparsaria assistent a tal acte a RELACION 1807, p. 59. Vegeu l'annex documental.

Alguns testimonis actuals de diables amb clars antecedents a l'època moderna

Si volem traçar un panorama complet sobre els diables festius a l'edat moderna (segles *xvi-xviii*) hem de saber algunes coses més a part de les desaparegudes *carasses* manresanes o les Maces de la Patum de Berga. El territori que comprèn els Països Catalans ens forneix testimonis evidents de diables festius que, pel seu aspecte — com a premissa principal, ho reconeixem — bé podrien tenir un origen en aquesta època que acabem de tractar i que poden ajudar molt a fer-se una idea dels possibles models que havien imperat al territori durant aquest període.

Són molt interessants les nombroses tipologies de diables vinculats a les festes de Sant Antoni Abat, moltes de les quals han de tenir un origen dins aquest període renaixentista i barroc. Els més espectaculars són mallorquins, com els d'Artà o Manacor. En alguns casos també els trobem acompanyant els balls dels cossiers a les festes patronals, com a Montuïri (Mare de Déu d'Agost) o Algaida (Sant Honorat, el 16 de gener, i Sant Jaume), on forma part del ball, perquè és literalment trepitjat per la *Dama* a la figura final de cada peça, o a les processons i cercaviles de Santa Margalida (Santa Margalida Tomàs, festes des del 1829) i Petra (Santa Praxedis), on es dediquen a incomodar el personatge de la santa o el públic en general.

El que ens sembla més espectacular és el de Montuïri, perquè els cossiers d'aquesta població són històrics i no recuperats; amb una màscara rígida, de fusta o cartó, de gust indígena, molt consistent i amb flocs de cabells que augmenten la sensació d'angúnia i un vestit de roba de sac o arpillera decorat amb motius pintats quasi propis de l'art rupestre. El gros garrot i un fuet o xurriaques acaben de fer atemorir el qui no recula davant seu pel mer aspecte que ofereix. De fet, un sol diable provoca corredisses a nombroses persones que, un cop l'han desafiat a cants i crits, procuren no rebre cap fuetada quan els empaita sense contemplacions, allò que a Petra anomenen «donar branca».

Dins aquest àmbit mallorquí també impressiona fortament per la seva bellesa i aspecte el tipus de dimoni que apareix a Artà. Aquest porta una carota molt rodona i grassa de fesomia, coronada per unes banyes de crestó. També incorpora una espessa cabellera a la part superior i posterior, uns tocs de vermell molt viu damunt un color pràcticament negre, i uns ullals quasi de senglar, tot plegat molt relacionat amb les tipologies diabòliques que observem a la iconografia dels segles *xvi* i *xvii*. A més, el d'Artà porta un esquelet pintat damunt el vestit o granota

fosc, amb un aspecte xamànic i primitiu, en la línia dels personatges que dansen el Dijous Sant a Verges. Si no fos que aquest diable salta i dansa i és assimilat i corejat per la població com a part d'una pantomima hagiogràfica, enmig de fogueres i un ambient clarament alegre, hem de dir que en un altre context causaria bastant respecte.

Dins aquest gènere tenim els diables o botargues de la *Santantonà* als Ports, a prop de Morella, amb un aspecte molt similar als mallorquins, només que substituint les carotes rígides per caputxes o cucurulles flàccides, amb senzills forats i confeccionades amb teixits similars als del mateix vestit. Aquests diables també participen en la narració hagiogràfica (la *Todolella* o el *Forcall*), encara que poden ser utilitzats simplement per a captar i com a simple diversió dels joves (desafiar-los esdevé una demostració pública de valentia o d'ardidesa, perquè hom s'exposa a rebre'n les conseqüències).

Si baixem per un moment al sud volem esmentar també els personatges que figuren a la Dansa de la Moma del Corpus de València, els anomenats «momos». Ni que aquest element s'escapi de l'àmbit geogràfic del Principat, és un tipus diabòlic que encarna els pecats capitals enfront de la virtut, aquesta vegada sense cap acció violenta, limitant-se al contingut simbòlic del mal o el pecat, tal com s'ha reintroduït modernament a Tarragona amb el Ball dels Set Pecats Capitals.

Un cas híbrid entre el diable burlesc i el diable malvat és el cas dels anomenats esparriots o botargues, que volem pensar que tingueren el punt culminant a l'època barroca. Aquests personatges acostumen a pertànyer a comparses festives, sobretot balls dansats o parlats. Van molt sovint abillats de manera estrafolària, ja sia com a diable perfectament identificable segons els nostres paràmetres (banyes, cua, vestit de cos sencer i de colors que expressin perill o vilesa), ja sia com a genis naturals estranys, homes amb aspecte brutalment salvatge, etc.

Un cas paradigmàtic (no pas l'únic, com veurem de seguida) a Catalunya és el famós «Pollo» o «Jutge» de Moià, un personatge abillat amb un barret de cucurulla, una rudimentària —però molt impressionant i efectiva— màscara de tela de sarja de sac amb forats per boca i ulls, que recorda molt el tipus de botarga de Forcall, una clotxa (espècie de casulla curta) amb l'escut de la vila brodat i unes calces i sabates de mudar (avui mocassins). Va armat amb una pell de conill plena de palla que utilitza a manera de garrot per apartar la gent i mantenir buit l'espai sagrat per a la dansa. D'aquesta manera defineix l'espai de representació que és inviolable pel públic. La canalla de la vila l'interpel·la pels carrers perquè la persegueixi i la provi d'estomacar. Aquesta mateixa funció la desenvolupa, per exemple, a Vic el nan conegut com a «Cap de Llúpia». A l'Aragó és freqüent que el botarga participi en les *pastoradas*, tot temptant els ingenus pastors que feinegen o conversen.

No ens resulta estranya aquesta figura dins el panorama geogràfic de la Catalunya Nova, ni que sigui amb l'aparença que tindran ben entrat el segle XIX: a Tarragona, un o dos diables acompanyen el ball de bastons; a Reus, un diable fa d'estaquiro i sosté el pal del ball de gitanes; a la Riera de Gaià i a Cambrils intervenen, respectivament, en els balls parlats de Santa Margarida i de la Rosaura; a Igualada s'ha incorporat la figura del diable botarga amb el Ball de Cercolets estrenat el 2010, perquè el text històric del ball parlat exigia un rol dins aquesta línia, etc.

Cal aclarir, però, que el botarga o esparriot té funcions que no es poden pas vincular al mal. Controlen l'espai sagrat on té lloc la manifestació festiva (molt sovint una dansa), acostumen a ser representats per la persona que fa d'ensinistrador dels balladors de les danses, sol ser l'únic que pot dirigir-se a la divinitat per a cantar-li les lloes o els versos al·legòrics. És capdancer i, no menys sovint, es dedica a incomodar el públic. Però, com ens ha fet notar Àngel Vallverdú, tots aquests personatges poques vegades, fora de Catalunya, van vestits de diables. Indumentària burlesca, sí, però difícilment diabòlica. Vallverdú hi veu —i hi estic força d'acord— més funcions bufonesques d'arrel medieval, com, per exemple, el bufó joglaresc, que era l'únic que podia dir la veritat als reis sense ser castigat. Tot i això, rares vegades parlen: només ho hem vist en els balls de cercolets d'Igualada i Sitges, els parlaments dels quals semblen cronològicament molt tardans, quasi noucentistes.

La festa major al Gran Penedès: la consolidació d'un model de ball de diables cap al 1800

En el període durant el qual Barcelona no va tenir presència de diables a les seves processons festives van néixer o cristal·litzar alguns models de comparsa de foc a la meitat sud del Principat. És el germen dels grups que després proveiran de diables la capital en certes ocasions.

Durant el període culminant dels balls parlats, entre el 1750 i el 1820, es devia crear allò que es coneix per «model penedesenc» dels diables festius catalans. En tot cas, colles que segur que segueixen aquest patró apareixen documentades a Vilanova i la Geltrú el 1832, a Vilafranca el 1815, al Vendrell el 1845, a l'Arboç el 1846, a Torredembarra el 1849, a Igualada el 1851, a Sitges el 1853 i a Sant Quintí de Mediona també el 1853, entre més.¹⁵⁴ Evidentment, això no implica pas que aquestes colles no existissin abans d'aquestes primeres mencions escrites, però tals dates ens donen una idea del que anava passant: una nova manera d'entendre el fet del ball de diables s'estenia per tota una àmplia zona geogràfica i creava un model amb trets diferencials propis.

No hem tractat si els diables antics festius (segles xv-xviii) eren un espectacle itinerant o fix. Per les despeses a reparar la porta de l'infern l'any 1593 entenem que era un espectacle d'escenari fix «a la italiana». Ara, si els diables anaven a més a la processó obrint pas i tirant coets, com qui fugia rabiós de la immediata presència del Santíssim, és una cosa que no podríem assegurar del tot, si no fos per una carta reial —esdevinguda famosa a la historiografia— enviada a Igualada l'any 1453, on es diu que amb el foc es malmetien els draps i pal·lis que decoraven els carrers. Per tant, aquest model que ha arribat fins a nosaltres de «quadrilla» de diables-actors (fossin bons o dolents), que fa dues menes d'intervencions (una d'itinerant i una de centrada en un espai escènic concret i fix), té —almenys a poblacions com Tarragona, Igualada o Cervera— sis-cents anys d'història.

En tot cas, si hi havia res configurat abans del 1850 pel que fa als diables festius catalans, és el model de diables conegut actualment per penedesenc. Les característiques essencials són:

- La pertinença a un territori que va d'Igualada a Vilanova i la Geltrú i Sitges per l'eix oest-est i d'Igualada a Tarragona per l'eix nord-sud. Aquest territori comprèn actualment les històriques colles de Torredembarra, el Vendrell, Sitges, Sant Pere de Ribes, Vilanova i la Geltrú, l'Arboç, Vilafranca del Penedès, Sant Quintí de Mediona i la Igualada.

154 BALLS PARLATS 1992, p. 55. Actualment sabem que Sant Quintí ha pogut fer endarrerir uns anys la seva primera notícia documental, del 1863 al 1853, segons consta al diari *El Presente* del dijous 18 d'agost de 1853 ressenya la sortida dels diables quintinencs —a més d'uns pastorets, uns bastons, gitanes i dos dracs— aquella festa major. Per al cas de Torredembarra, que s'havia documentat el 1791, sembla que es pot certificar l'existència d'aquest model el 1849 però no abans. Vegeu l'entrevista a Lluís Batet a la revista *El Dragabales*, 2, març-abril del 2000 (recursos electrònics de la bibliografia).

També els exemples de la Llacuna o la Riera de Gaià segueixen fidelment aquest patró.

- L'existència d'uns rols de personatges molt definits i clars, presents en totes les poblacions que pertanyen a l'àrea geogràfica esmentada: Llucifer, Diablessa, Capità Borró, Alferes, diables «rasos», timbalers, àngel i arcàngel sant Miquel. Els diables rasos no solen passar de vuit. A més, sense que tinguin un rol de parlaments propi, hi ha els «encenedors», també anomenats «fogalls» o «caladors», que són els encarregats d'encendre els coets i, per tant, de repartir el foc durant l'actuació i els «civaders» o «saquers», que porten les saques o bosses de carretilles. Al Baix Camp, a la Tarragona del segle XIX i, de manera aïllada, a Sitges, cada diable es porta la seva pirotècnia.
- L'existència de parlaments, normalment compostos d'una representació dramàtica sagrada o al·legòrica, coneguda com a ball parlat, acte sacramental, lluita, típic, etc., i uns versos satírics —els versots— que solen ser de rabiosa actualitat, de vegades molt coents, contraposats al text suposadament invariable del ball parlat.
- Una indumentària austera, composta de pantalons i jaqueta o brusa gruixuda amb caputxa i banyes. La decoració que puguin portar és sempre pintada i mai aplicada o brodada, perquè la riquesa d'aquests diables no rau en el vestuari (que és idèntic per a tots els diables rasos), sinó en la frescor verbal que emanen de la sàtira i de la representació d'aquesta peça dramàtica tan primitiva, des d'una perspectiva actual.

Aquest model té un parent diferenciat amb caràcter propi: és el model de diables, avui, de la zona del Baix Camp i el Priorat. Aquells diables no diuen versos ni representen cap peça dramàtica, almenys des de la primera meitat del segle XIX.¹⁵⁵ Tampoc no tenen des d'aleshores una estructura de personatges jerarquitzada, ni tan sols amb un Llucifer: si no hi ha representació, és lògic que no hi hagi rols diferenciats o personatges. Poden ser tants integrants com vulguin, ja que surten al carrer els qui posseeixen o lloguen una indumentària adient, indumentària que sol ser decorada de manera molt personalitzada, però sempre amb sanefes, decoracions geomètriques o figuracions que, cosides, s'apliquen al damunt de la sarja del vestit i que poden esdevenir un recurs per al lluïment personal. Per tant, poden aplegar-se en certes solemnitats —com la de la Misericòrdia de Reus o la vetlla de la Mare de Déu de la Riera a les Borges del Camp— un centenar o més de diables, d'un aspecte molt divers, cosa que també els dona un caràcter molt interessant i ple de diversitat decorativa i artesanal. Encara un tret molt distintiu d'aquest model de diables és el fet que els vestits, lluny de ser de les colles, solien —i encara solen— ser de propietat privada, ja fos del diable, ja de l'empresa que subministrava els coets o carretilles.

155 PALOMAR, El Ball de Diables al Baix Camp, p. 113 i 120-122. Valgui només la possibilitat dels parlaments en temps antics i per a la colla de Reus, l'única que fins a la primera meitat de segle XIX té documentat un ball de Sant Miquel. Bofarull ja en parla el 1880 en el seu llibre de records que abasta el període 1820-1840 i com si el record fos realment llunyà.

Presència d'aquest model a Barcelona al segle XIX

156 Vegeu PALOMAR 2012-A i PALOMAR 2012-B. Valls és un cas interessantíssim; sabem que el 1887: «Las fiestas del Carnaval se han visto este año reducidas á los bailes de máscara [...]». Aparte de ellos poca cosa hay que reseñar. [...] Con las bandas iban gran número de diablos disparando en cantidad fabulosa cohetes y carretillas. Ha rayado en locura el afán de disparar fuegos de artificio. Baste decir que asciende a muchos miles el número de carretillas que para estos días se habían encargado. El lunes, al pasar la banda de la 'Violeta' frente al Café Ibérico, se convirtió la calle de Baldrich en un infierno de fuego, a riesgo de ocasionar desgracias. Asi las máscaras y los jóvenes que acompañaban la música, como otro gran número situado en los balcones de aquel establecimiento, dispararon en breve espacio de tiempo algunos centenares de carretillas, cohetes y otros fuegos de artificio que produjeron espantosa confusión y ruido ensordecedor. Y no fué solo aquel café, sino que otro tanto han hecho en los últimos días el "Café Vallense", "Circulo", "Centro" y "Casino". Por lo demás, solo se ha visto en las calles algunos mascarones de mas o menos mal gusto.» (El Eco de Valls, 24 de febrer de 1887, p. 2). Tot i això, ens fa la impressió que, a Valls, el que anava associat al carnaval, més que no pas els diables eren les mateixes carretilles. Serveixin

Fou en la darrera època «històrica» d'empenta del folklore (1850-1870) que va esdevenir notori el fet que Barcelona havia perdut feia temps l'hegemonia com a model únic de gran festa urbana catalana, competint, sobretot, amb ciutats que ja havien adquirit una consuetada festiva pròpia i dotada de forta personalitat i també amb l'aparició de fenòmens identitaris vinculats a la *Renaixença* cultural catalana, com les posteriors coronacions patronals locals o la necessitat dels gremis de les capitals secundàries de reivindicar-se sentimentalment amb el manteniment de les comparses que decidiren de gestionar fins a desaparèixer del tot. A ells els seguiren els barris, cosa que podria explicar el perquè d'algunes aparicions de diables a la Barcelona d'aquests anys.

Així doncs, fa la impressió que la presència de diables a Barcelona durant la segona meitat del segle XIX ja és fruit de la voluntat de dotar les festes locals de tipisme i exuberància folklòrica, emparant-se en la seva capitalitat i cosmopolitisme. També els carnivals afavoriren de segur, com succeí a Tarragona, Valls o Reus, l'aparició de comparses de diables que, gestionant individualment la seva pròpia pólvora, tiraven alguns coets pel carrer amb l'excusa de representar vés a saber què però amb una voluntat lúdica i pirotècnica molt clara de tirar carretilles durant les celebracions de carrer, com les *passacalles* de les bandes de música, passades ambulants que encara avui es veuen a Vilanova i la Geltrú, tot i que sense foc i solament amb caramels i banderers.¹⁵⁶

No podem assegurar que els qui cremaven fossin pròpiament diables vestits com a tals. Per aclarir-nos: hi ha la possibilitat d'un joc pirotècnic més a prop de les *cordaes* i les canyes de la zona central del País Valencià o —si no volem anar tan lluny— dels llançaments de carretilles a Sant Pere de Torelló (Osona). Però no és menys cert que durant la segona meitat del segle XIX va ser molt corrent que les empreses pirotècniques de la demarcació de Tarragona prestessin un vestit de diable si s'adquiria una determinada quantitat de carretilles. I disposaven de molts vestits, com ha demostrat una exposició recent de vestits diabòlics feta a Reus durant la tardor del 2017. Com ens diu Salvador Palomar, les empreses pirotècniques reusenques tingueren un paper significatiu «en la consolidació del model històric de ball de diables de participació individual. El fet de deixar els vestits de diable a canvi de l'adquisició d'una determinada quantitat de carretilles va permetre, de ben segur, que molts pobles del Camp, la Conca, el Priorat, i encara de comarques més allunyades, comptessin amb la presència més o menys sovintejada de diables a les seves festes majors. Aquesta és una pràctica que tenim ben documentada a la segona meitat del se-

aquests testimonis de l'any 1884: «El lunes último por la noche los jóvenes de las sociedades de bailes de los cafés Ibérico y del Comercio salieron á recorrer la ciudad á los acordes de la música y disparando las carretillas con una profusión verdaderamente extraordinaria. El martes salieron los del Círculo Español y café Vallense también con la música, y las obligadas carretillas» (El Eco de Valls, 14 de febrer de 1884, p. 3). «Anoche hizo la broma el Centro de Lectura. Del local de la sociedad salió una mascarada compuesta de unos monigotes parodiando los gigantes, otros imitando los “castells” con sus correspondientes dulzainas, el baile popular llamado “ball dels vells”, música y la obligada profusión de carretillas. Lo que más llamaba la atención era un gran farol imitando bastante bien un gallo. La comitiva fué á la Violeta y siguió después el curso de costumbre» (El Eco de Valls, 17 de febrer de 1884, p. 5). «También del café del Comercio salió una Comitiva de jóvenes concurrentes á dicho café y al Ibérico. Abrían la marcha cuatro gigantes, un arlequín haciendo piruetas al cabo de una percha, dos faroles uno de ellos en forma de “pitxo”, y una compañía de diablos disparando carretillas en grande. Una música cerraba la marcha» (El Eco de Valls, 24 de febrer de 1884, p. 5).

157 Vegeu PALOMAR 2011.

158 Vegeu PALOMAR 2012-A.

gle XIX, sobretot, gràcies als anuncis a la premsa local dels fabricants i venedors de productes pirotècnics. Una manera de fer que ens mostra com la cultura que anomenem tradicional es vincula, més enllà de components simbòlics, a l'economia. Fer ball de diables és un recurs festiu a l'abast de moltes poblacions». ¹⁵⁷ Tornarem a aquest aspecte econòmic en relació amb les aparicions barcelonines de diables.

Citant encara Salvador Palomar, «l'ús de carretilles i la formació de grups de ball de diables per a la festa —és a dir, en la modalitat de ball de diables de participació individual, sense colles estables— són ben coneguts als carnivals reusencs i tarragonins. Algunes societats lloguen vestits i compren la pirotècnia —probablement, ambdues coses a Reus— per formar grups de diables amb els seus associats, que participen en l'arribada del Carnestoltes, en alguna mascarada o, sobretot, a l'enterrament». ¹⁵⁸ A aquest concepte de diables nosaltres hi afegim també les festes particulars.

Si ens posem a la pell d'una persona del segle XIX habitant a la part sud del Principat, entendrem que tot plegat era prou fàcil: amb un centenar de carretilles aconseguia un vestit de diable, s'estalviava una despesa de temps o diners a esmerçar en el vestit o disfressa i, a més, quedava automàticament convertit en un personatge o rol que la comunitat ja reconeixia fàcilment i ràpidament com a burlesc, satíric o transgressor sense necessitar gaires explicacions prèvies.

De moment no hem trobat rastre d'aquesta pràctica a Barcelona dins el període prequaresmal. Tant pot ser que es fes com als carnivals de les grans poblacions tarragonines, com que aquest fenomen de sortir els diables (o la mateixa gent que podia participar caracteritzada com a tal per les festes majors amb els anomenats balls de diables de participació individual, amb vestit o sense) fos el resultat d'un fort arrelament d'aquestes manifestacions festives a l'àrea geogràfica del Gran Camp de Tarragona (Alt i Baix Camp, Priorat, Tarragonès) però que en canvi aquesta pràctica se circumscriu només a tota aquesta zona (perquè la Barcelona d'aleshores era una capital massa burgesa i cosmopolita per aquestes pràctiques lúdico-pirotècniques). Aleshores, les peticions d'actuacions trameses des de Barcelona (o barris) a balls de diables com l'Arboç o Igualada uns anys després només serien justificables per una manca quasi total de tradició diabòlica a la ciutat comtal durant tot el segle XIX, encara que no forçosament amb una pèrdua de la memòria de la seva existència antiga.

A manera de parèntesi, també podem parlar d'una altra dinàmica; perquè el diable és omnipresent en moltes representacions no necessàriament processionals ni cerimonials: teatre, pastorets (adveniment de Jesús), etc. A tall d'exemple, esmentem la curiositat d'una «corrida de toros» a la Barcelona del 1858. S'hi barrejaren argument teatral, mort

de l'animal i espectacle de fantasia, en un combinat que avui ens resultaria força estrany. Hi aparegueren:

«[...] una numerosa comparsa de brujas y diablos conduciendo una caldera que dejarán al medio del redondel; después de prenderla fuego y bailar al rededor, los diablos se meterán dentro sus guaridas figurando ser tortugas: acto continuo se soltará un novillo embolado llevando una moña en la rodilla que equivaldrá al premio de 40 reales: las brujas seguirán bailando, y los diablos-tortugas marcharán en todas direcciones á ver de coger la moña, hasta que á la señal del clarín, la Madre Celestina llamará a un torero ó la persona que designe de los que componen la comparsa, para que mate al toro á estoque [...]».¹⁵⁹

Evidentment, això no ens permet de parlar de diables festius, i menys encara de ball de diables; sí que serveix, però, per a entendre que el diable era aleshores un rol o personatge molt emprat per a l'encarnació del mal o el pecat en qualsevol acte artístic on la dimensió espectacle tingués un paper important o bé on el foc es pogués encabir amb facilitat.

Hi ha encara un cas concret de diable festiu documentat, si bé no emprava el foc, perquè era de tipus burlesc o abotargat: parlem del diable que fa la capta davant d'un ball de bastons i que apareix dibuixat en un full de rengle processional del Corpus de Santa Maria del Mar, el qual s'atribueix a Ferran de Sagarra i de Llinàs i que es data devers 1855.¹⁶⁰ Hi apareix un personatge arlequinat amb una caputxa ben ajustada proveïda de dues banyes curtes i una faldilleta composta de feixos punxeguts que acaben amb un cascavell a la part baixa de cadascun. Recorda molt la tradició iconogràfica del *bufó* medieval, però no es pot negar que és un diable. Porta una safata o bacina i va just al davant d'un ball de bastons, fent la capta o *cuestación*, com hem vist anomenar sovint aquest costum petitori.

159 La Corona. Periódico Liberal. Any V, núm. 481. Por la mañana, p. 4.

160 Vegeu DURAN 1943. Original a AHCB, gràfics, col·lecció de dibuixos, C03.04 (temàtica barcelonina), Reg. 02887.

161 Per exemple, la Moixiganga d'Igualada anà vers 1850-60 a Balaguer i a Montserrat, com documenta Xavier Güell al seu estudi sobre aquest element parateatral festiu. El Drac de Vilafranca anà al Vendrell el 1877 amb motiu del centenari de les festes de Santa Anna.

Afortunadament, també ens podem aturar per tal d'estudiar algunes aparicions concretes i documentades de diables festius amb foc a Barcelona. La consistència i la pervivència d'aquestes aparicions ens és desconeguda, però permeten de parlar amb seguretat de comparses o balls de diables, ja fossin d'un model de rols jerarquitzats o bé del tipus de participació individual, ja fossin —per entrar en una segona esfera disjuntiva— compostos per locals o bé un element performatiu d'*importació* aïllat. La veritat és que sembla correspondre més aviat a la primera opció, tot i que sabem que a mitjan segle XIX elements com els Xiquets de Valls (denominació emprada a quasi tot el país per anomenar qualsevol colla castellera forana durant la segona meitat de segle XIX), la Moixiganga d'Igualada i el Drac de Vilafranca es van desplaçar unes quantes vegades per diferents punts de la nostra geografia.¹⁶¹ Si-gui com sigui, trobem un o més d'un grup organitzat que desenvolupa

accions pròpies d'un ball de diables dins les festes de dos barris de la Barcelona vuitcentista, la Barceloneta i Hostafrancs i de les viles de Sants i de Gràcia.

La primera aparició, del 1846, fa pensar en una aparició esporàdica per les alegries públiques promogudes per l'Ajuntament amb motiu del casament d'Isabel II:

«[...] en un gran tablado construido en el centro de la plaza de la Bocaria se ejecutará una especie de mascarada dirigida por el señor Font, primer bailarín del teatro de Santa Cruz. Se ejecutará un gracioso baile pantomímico y varias danzas, entre ellas una de "moros", otra de "furias" y otra de "diablos". [...]

-Ademas de los gigantes, enanos etc., recorrerán las calles algunas danzas y bailes de los que lucen en las fiestas mayores en varios pueblos de Cataluña.»¹⁶²

No sabem com devia ser aquest entremès de diables. Però aquesta mena de manifestacions solien qualificar-se de «pantomímicas» als programes de les festes majors vuitcentistes d'arreu de Catalunya. El redactor no sembla pas que sàpiga gaire bé de què parla; en canvi, quan són els pobles que tenen ball de diables els qui envien un programa d'actes a les redaccions de les principals capçaleres de premsa del moment, solen utilitzar el terme «baile de los diablos» o «comparsa de los diablos».

La notícia següent, del 1857, ens parla d'una comparsa o ball de diables a la Barceloneta, per les festes de Sant Miquel Arcàngel, i devia ser organitzat per gent del mateix barri. Aquest cop la terminologia és més precisa i més idònia:

«[...] Durante los dos dias de fiestas una cuadrilla de toneleros formará una comparsa ó baile de los diablos que recorrerá las calles [...].»¹⁶³

162 Diario de Barcelona. núm. 290, p. 2. Dissabte, 17 d'octubre de 1846.

163 La Corona. Periódico Liberal. Any IV, núm. 350, p. 2. Dimarts, 29 de setembre de 1857, edició del matí. Martes, 29 de setiembre de 1857, edición de la mañana. CORDOMÍ 2017, suposem que la font és aquesta.

164 La Corona. Periódico Liberal. Any VI, núm. 521, p. 2. Dijous, 29 de setembre de 1859, edició del matí. CORDOMÍ 2017, suposem que és aquesta font.

La tercera es troba a la premsa per les mateixes dates de l'any 1859, ja que el barri d'Hostafrancs també celebrava les seves festes en honor del seu patró, l'Àngel de la Guarda, que devien identificar amb sant Miquel (29 de setembre). El primer dia de les festes,

«[...] por la tarde saldrá a recorrer el barrio una gran comparsa vestida decentemente y con trages de mucho lujo, haciendo el baile llamado de los Diablos. Por la noche s'inaugurará el teatro [...].»¹⁶⁴

D'aquest barri concret, podem especular que la presència de diables a les seves festes va ser poc o molt recurrent durant la segona meitat (o el darrer terç) del segle XIX. Una nota de premsa del 3 d'octubre de 1902, a *La Dinastia*, ens fa pensar en aquesta hipotètica continuïtat:

«Fiestas de Hostafranchs. Con motivo de celebrarse la tradicional fiesta mayor de esta populosa barriada, la parroquia del Santo Ángel Custodio [...] Típicos bailes al ayre libre y en los casinos políticos y recreativos de la estensa barriada, los gigantes que la visitaron y los comparsas de diablos, ball de Serrallonga, colla de diables, etc. etc., daban típico y característico [aspecto de (?)] pueblecillo de lejanas provincias, á la más inmediata Barriada de nuestra antigua ciudad [...].»¹⁶⁵

El dubte que no podem aclarir és si eren colles «importades», és a dir, llogades des de Barcelona als centres de població on el fenomen dels diables festius era més viu i recurrent (zona penedesenca i tarragonina) o bé si eren habitants del barri. En el cas de la Barceloneta, el fet que esmenti que eren els qui remenaven amb barrils ens ajuda a pensar en habitants d'aquella zona del port. El fet que s'hi esmentin vestits «de mucho lujo» ens torna a obrir la porta de la hipòtesi, ja que els vestits de diable festiu propis de les zones geogràficament més properes (Anoia, Garraf, Penedès) eren força austers fins ben entrat el segle xx (si bé els de l'Arboç ja eren pintats com si fossin tacats o estampats). Cal dir que entre les disfresses a la Barcelona vuitcentista —fossin de lloguer o no— podia haver-n'hi sens dubte de molt riques i detallades, com també passa a la zona del Baix Camp i Priorat, amb els anomenats balls de diables de participació individual.¹⁶⁶ Tot i aquestes conjectures, creiem que els diables que a començament d'octubre varen participar en les festes d'Hostafrancs eren de l'Arboç o d'Igualada. Més endavant sabrem els motius d'aquesta hipòtesi, al marge de les evocacions de «pueblecillo de lejanas provincias» que, com ja hem vist, donava la premsa barcelonina.

L'antic municipi de Sants celebrava durant el darrer quart de segle xix festes majors bastant riques des del punt de vista dels elements festius tradicionals que s'hi van importar des de la Catalunya Central i el Camp de Tarragona. Segurament la creació d'empreses com l'Espanya Industrial —per citar-ne alguna— va originar una migració de població obrera des d'aquestes zones cap a la vila veïna de Barcelona. Molts dels costums festius de les regions esmentades hi floriren per un sentiment de vincle amb la terra d'origen, cosa comparable —per tal que el lector se'n faci la idea— amb el que ha passat durant el darrer terç de segle xx amb la Feria de Abril als municipis de Barcelona i Sant Adrià de Besòs. Els més adinerats ajudaven a sufragar les despeses de la festa. L'any 1876 hi va haver diables, sense que sapiguem de moment com eren i quina procedència tingueren en el cas de ser forans, com creiem. Segons va localitzar l'investigador del món casteller Xavier Güell, el resum de la sessió municipal del 31 d'agost de 1876 anota que es va acordar «que se paguen a Jose Pons por el baile denominado de Diables en el dia de San Bartolome de este año cuarenta pesetas que se pagaran del capitulo correspondiente. / A Salvador Bertran por el baile de valencianos cuarenta pessetes».¹⁶⁷

165 *La Dinastía. Diario Político*. Any xx, núm. 8702, Divendres, 3 d'octubre de 1902, p. 2. El text sembla mancat d'alguna paraula i per això suggerim aquesta inserció.

166 Vegeu-ne una bona col·lecció a REUS 2017.

167 GÜELL 2017-B. Hem acarat l'original per gentilesa del personal de l'Arxiu Municipal del districte Sants-Montjuïc. Fons Ajuntament de Santa Maria de Sants, sèrie de llibres d'actes, llibre 7 (1876).

Encara hi ha el cas del barri de la Salut, a Gràcia. Per les festes en honor de la Mare de Déu de setembre del 1884, «[...] se inaugurarà la fiesta con una retreta, por una banda de cornetas y música militar, verificándose luego el llamado “Ball de Diables”. Mañana, á las cinco y media, repique de campanas y salvas de morteretes; á las seis, diana por la música militar; á las seis y media una sociedad coral y la banda militar recorrerán las calles, y á las diez solemnes oficios en la capilla de Montserrat. Por la tarde habrá baile público, y por la noche pasacalle con antorchas y baile en el entoldado. Durante el lunes se repetirán los mismos festejos, habiendo además carreras de andarines, elevación de globos aerostáticos, ramillete de fuegos artificiales, “balls de plassa” y un baile de sociedad en el entoldado que se ha elevado al efecto».¹⁶⁸

Veiem doncs un interès a reproduir l'esquema de «festa major» que s'havia anat estructurant a Catalunya durant almenys dos segles i perfilat des del segon terç de segle XIX; que l'esquema d'aquesta «festa major» dels municipis catalans s'havia calcat en petit als barris i carrers de les seves respectives poblacions quan s'esqueia l'octava de Corpus o el sant tutelar d'aquell carrer i, tot plegat, es trobava transposat i reproduït a les zones menys cosmopolites de Barcelona, on es vivia encara en un clima força familiar, amb la sensació de «baixar a Barcelona» si s'anava a fer encàrrecs o gestions entorn de Ciutat Vella o el primer Eixample. Tot plegat, però, obre un debat sobre si aquesta presència de balls de diables a les festes dels barris a la Barcelona vuitcentista era anecdòtica, ocasional o bé més freqüent que no ens pensem. Només un profund buidatge arxivístic i hemerogràfic ens en donaran la resposta; en tot cas, reconeixem haver iniciat l'estudi amb l'opinió que la segona meitat del vuit-cents fou un desert pel que fa al foc festiu i el tanquem amb la consciència que quatre mencions a quatre barris diferents ja no són fets accidentals, sinó un baròmetre que, hi fossin els diables o no, no era res gaire aliè ni desarrelat en aquelles zones (sovint encara no annexades a Barcelona) amb un ambient menys cosmopolita. No els trobem a l'Eixample, però sí als indrets on les relacions de veïnatge encara eren les pròpies d'un poble i on tota la gent del mateix carrer es coneixia. Potser tot plegat fou —com suposem en el cas de Sants el 1876— la conseqüència d'un sector immigrant procedent de les regions on els diables encara tenien vigència festiva plena.

168 La Vanguardia, núm. 442 del 6 de setembre de 1884. Edició de la tarda, p. 2.

Les festes de la Mercè i Barcelona entre 1870 i 1900

L'interès per tot allò que es pot etiquetar de «típic» es manifesta en les intencions d'una «Directiva de la Comision organizadora de fiestas populares, ferias y exposiciones de Barcelona», la qual vetllava per trobar elements festius que poguessin ser inclosos dins d'aquesta etiqueta la que manifesta que, «deseando [...] celebrar con la mayor brillantez posible la festividad de N^a S^a de las Mercedes, Patrona de esta Diócesis, y creyendo que esta Corporacion puede cooperar en su esfera al esplendor de las fiestas en proyecto [...]», tal com podem veure en un llibre de la Junta d'Obra de Santa Maria del Pi.¹⁶⁹ Acabaven de néixer les Festes de la Mercè, iniciades com a celebració el 1868 i començades a organitzar festivament per iniciativa de l'ajuntament a partir del 1871.¹⁷⁰ Foren el resultat d'aquesta onada de recerca identitària en el camp festiu del període 1840-1880, durant el qual es consoliden els models vigents de «festa major», aquesta vegada a tot Catalunya. Començava, malgrat que no es digués gaire obertament, el declivi del Corpus com a festa principal de les comunitats urbanes catalanes.

Així doncs, a partir del darrer quart de segle XIX començarà el desvetllament del foc festiu a la Barcelona més urbanita i burgesa, sempre mitjançant elements folklòrics forans, que actuaven a sou. La visió d'aquells actes era diferent segons la part que analitzem: per als barcelonins, una nota de tipisme per part d'una gent ben sovint de baixa condició que aportaven aquest toc quasi salvatge als ulls de la burgesia condescendent; per als visitants, l'ocasió anhelada de veure la gran capital, embellida per l'Eixample Cerdà, on la majoria de cases tenien porteria i criats, i on un sol carrer era més ample que l'avinguda principal del llogarret de procedència o de naixença.

El 1871 es volia fer un aparador o mostra del que era una capital cultural, segons ens mostra una nota apareguda a *La Independencia*, edició de la tarda del dia 11 d'agost de 1871. Suposem que la premsa anava informant la ciutadania dels progressos organitzatius per la Mercè:

«Las comisiones de festejos para las ferias de las Mercedes se desviven proponiendo proyectos y mas proyectos que llamen á los forasteros á la ciudad de los condes.

He aquí hasta ahora los acuerdos que se han tomado. Se reunirán en Barcelona vecinos de todas partes que ejecuten las danzas clásicas de los diferentes pueblos de Cataluña, tales como las “sardanas llargas”, “tirabou”, “baile de bastons”, “cercolets”, las torres de xiquets de Valls y otras cien que no recordamos. Se levantarán entoldados para dar bailes de payeses. Proyéctanse corridas de caballos en las que se ad-

169 APSMP, Top B-290, Llibre d'actes de la Junta d'Obra, 1868-1888, pp. 114-117 (any 1871).

170 *La Vanguardia*, núm. 32442 del 24 de setembre de 1970, p. 4.

judicarán premios á los mas veloces y de mas pura raza española. Se verificará un torneo, regatas, un simulacro militar y se dará una serenata con todas las músicas de la guarnición. Proyéctase también dar festival con los coros de los diversos pueblos de Cataluña. Las embarcaciones del puerto se iluminarán á la veneciana y se dará un concierto marítimo, situándose los coristas en góndolas iluminadas con faroles de colores. En la Rambla se levantarán templetos que de noche se iluminarán por medio del gas de una manera brillante y deslumbradora. [...]»¹⁷¹

Però, segons informa Xavier Güell, un buidatge exhaustiu de la premsa permet de deduir que en el programa d'actes s'hi incloïa algun ball de diables, com es veu al *Diario de Barcelona* dels dies 20 i 24 de setembre i a *La Convicción* del mateix dia de la Mercè. La colla, per desgràcia, no s'especifica; pensem que era forana.¹⁷²

Per veure'n un altre exemple, el 1880 va contractar-se de nou comparseria processional catalana històrica per tal d'animar les festes de la Mercè. Segons Ramon Felipó, hi varen anar almenys el Drac de Vilafranca del Penedès i algun o alguns elements de la Patum de Berga. Per les cites d'hemeroteca que apunta aquest autor, els elements de la Patum que varen actuar a la capital van causar impressions diverses. Segons *El Correo Catalán*, afí als carlins, «el drach de Vilafranca, la Patum de Berga y el ball de Bastons, recorren también la ciudad promoviendo barullo y algazara en los puntos donde pasan y ejecutan alguna de sus habilidades». Però segons altres fonts, aquests elements no van entusiasmar gaire els barcelonins, perquè una nota al *Diario de Barcelona* del 27 de setembre de 1880 informava que «al pasar la mogiganga denominada la Patum de Berga por la calle de Fernando VII se oyeron tales demostraciones de disgusto por el mal efecto que hace en una población como Barcelona, que se vio precisada a retirarse entre silbidos». Tampoc no els deixava gaire bé *L'Esquella de la Torratxa* del 2 d'octubre següent (núm. 89, secció «Esquellots», que ja fa pensar en sàtira crítica): «No els parlaré dels gegants vestits de xino, ni de la Patum de Berga. Això que era dolent va sortir cada dia.»¹⁷³

Segons Joan Amades, el Drac de Vilafranca havia vingut «...en ocasió de les festes per la coronació de la jove reina Isabel. Pels voltants de l'any 1870 quan la nostra ciutat volia celebrar unes festes de la Mercè un xic sonades i extraordinàries feia venir alguns entremesos d'altres ciutats segurament per allò de que essent forasters havien d'ésser millors que si la ciutat n'hagués fets de nous, entre aquests mai hi mancava el drac de Vilafranca. Al peu d'una auca satírica de les festes de la Mercè, sense data, en la que hi ha dibuixat un ninot extraordinàriament bunyol es llegeix: Per que tot sigui exelent / hasta el drach de Vilafranca / ha llogat l'Ajuntament».¹⁷⁴

171 La Independencia. Diario republicano federal. Año I. 11 de agosto de 1871. Edición de la tarde. Núm. 342.

172 GÜELL 2002, p. 67.

173 FELIPÓ 2005, pp. 123-124. Agraïm aquestes notícies a Ramon Felipó.

174 AMADES 1929, volum III, p. 79.

El fet d'importar folklore català de renom a Barcelona durant les Festes de la Mercè devia ser quelcom que la intel·lectualitat de l'època donava ja per fet, si ens atenim a la reivindicació dels actes de més caire històric, acadèmic i protocol·lari, com és l'homenatge solemne als patricis de la cultura i la immortalització dels mateixos a la Galeria de catalans il·lustres; defensa que es feia en una crònica apareguda el 1881 a *La Il·lustració Catalana*:

«[...] acte, que en honor de la veritat, constitueix tots los anys potser la part mes seria de nostras festas, ha de mereixer lloch apart en nostre article, per mes que may haje sollicitat molt vivament l'atenció de nostre públich, y molt menos de la gent forastera, per la qui en aquestos dias es menjar mes suculent las muixigangas del drach y la patum que van corrent pels carrers, quan no, y lo que es molt pitxor, las salvatjes emociones que 's despertan en lo redondel de la plassa de Toros.»

El certamen del 1902 i l'empenta noucentista fins a 1936

Segons hem llegit d'Alfred Opisso, les festes de la Mercè s'interromperen el 1883 i l'any 1902 o poc abans es va proposar de tornar a emprendre-les amb força i vigor.¹⁷⁵ Un esdeveniment que va marcar moltíssim el món geganter de la Catalunya noucentista va ser l'anomenat «Concurs de Gegants y monstros típics» que va tenir lloc a Barcelona per les festes de la Mercè del 1902.

Com explica Amadeu Carbó, aquesta reunió o trobada d'imatgeria festiva històrica (i també recent) va fer-se a iniciativa del Centre Excursionista de Catalunya, que va fer la proposta a l'Ajuntament. Els regidors regionalistes, encapçalats per Cambó, s'hi van engrescar perquè, com deien ells, era una activitat ben «catalana». La premsa de Barcelona va anar informant puntualment dels preparatius i en va fer un bon seguiment, fins i tot després de fer-se, perquè va ajornar-se per pluja. És innegable que va suscitar-se força expectació, no tan sols a Barcelona, perquè es preveia l'assistència d'un gran nombre de forasters.¹⁷⁶

La imatgeria s'anava portant, a mesura que arribava, a l'antiga galeria de màquines de l'Exposició Universal del 1888, al Parc de la Ciutadella. Allà fou exposada, previ muntatge i retoc dels possibles desperfectes originats durant el transport.

Estudiarem aquesta efemèride en part amb la documentació igualadina, perquè la tenim estudiada i buidada i perquè aquesta població va portar-hi el Ball de Diables. Entre els mesos de juliol i agost del 1902, el comissionat de l'Ajuntament de Barcelona per a tal afer, Sr. Francesc Cambó,¹⁷⁷ escrivia a Igualada demanant a l'alcaldia quins elements folklòric-festius estaria disposat a portar a Barcelona. L'assumpte es venia com una prova de consideració envers els municipis convidats, amb el detall no pas poc important de pagar el cost del trasllat:

«...nostra Comissió atenant á lo lluhida que pot resultar la festa de que's tracte, convenint especialment al renom d'aqueixa vila y ademés volguent donar á vostés una prova de la consideració én que's té aqueix municipi, ha procurat obtenir del Ajuntament un credit, si bé limitat, suficient, ab el fi de poguer abonar á vostés els gastos que'ls ocasioni l'aconduhiment desde aqueixa població á Barcelona per ferro-carril y al preu reduit de festas, dels gegants, nanus ó altres objectes que acompanyin la comparsa típica de la població de sa digna autoritat.»

I l'oferiment venia acompanyat d'un qüestionari que també ens sembla prou interessant quant a logística per a l'època. Curiosament, la do-

175 Iris, revista semanal il·lustrada, núm. 178, 4 d'octubre de 1902, pp. 4-7. Article d'Alfred Opisso.

176 CARBÓ 1995.

177 Francesc Cambó i Batlle (1876-1947) fou un polític català conservador, fundador i líder de la Lliga Regionalista. El 1901 va ser regidor de Barcelona, juntament amb Josep Puig i Cadafalch. Després fou diputat i encara ministre en diversos governs espanyols.

cumentació no esmenta els diables, però veurem després que hi foren presents.

«¿Cuants gegants portarán al Concurs? ¿Cuans geganters se necessitan pera passejarlos durant els dos dias que's destinen pera tal objecte? A mes dels gegants ¿enviarán algun altre espectacle típic com drach, mulassa, cucaferas, aguilas, etc? ¿Cuants homes son indispensables pera passejar aqueix espectacle? ¿Hi ha música especial pera acompanyarho? En cas afirmatiu ¿Cuants son els musichs? ¿Hi han nanos? De aquets no envihin mes que las testas y vestits puig pera passejarlos, l'Ajuntament de Barcelona utilizará els noys del H[o]spici. ¿Que costará el transport dels gegants y demás artefactes per ferro-carril á doble petita velocitat per la tarifa mes reduhida, ó ab carros si es possible? Tenint en compte la reducció de preus de passatge que hi haurá per las festas de la Mercé ¿cuant importará el passatge dels geganters y musichs y vigilant-delegat d'aqueix Ajuntament? ¿Hi haurá cap mes gasto especial?»¹⁷⁸

L'objectiu era fer una gran mostra folklòrica (que abastés tot el Principat) per les festes de la Mercè, en el més pur estil de reivindicació cultural noucentista, però amb tot el regust de la Renaixença al seu darrere. De fet, aquesta trobada va provocar reaccions molt diverses: d'una banda, algunes crítiques per part dels suposats defensors de la modernitat que veien aquests elements festius com una cosa tronada i ridícula, indigna de mostrar als turistes que visitessin la ciutat; d'altra banda, la mirada indulgent i complaent de qui considerava que allò eren mostres antigues i simpàtiques del poble vulgar, encantadores per la seva ingenuïtat, tot sota una visió evolucionista i positivista de progrés continu i constant.¹⁷⁹

178 ACAN — AMI, Lligall 520.1.

179 Com diu CARBÓ 1995, «...no tots els municipis acolliren la proposta amb bons ulls ja que veien en el concurs el centralisme per part de Barcelona i la veritat és que, sota el meu punt de vista, no anaven pas desencaminats, si més no veiem què diu en Pere Pagès i Rueda, promotor i jurat del concurs: «S'ha de procurar que sovintegin aquestes comprenetacions de festas entre Barcelona i demes poblas catalans per a que renaixi l'esperit de germanor d'aquells temps en que Barcelona era cap i casal de la terra catalana.» La Veu de Catalunya, 28 de setembre, 1902».

Aquesta darrera tendència es dedueix pel nom que sembla que va rebre el certamen, amb el qualificatiu «típics» com a element de valor. El menyspreu de les classes més benestants o progressistes, que es volien tenir a si mateixes per avançades, es pot palpar en escrits com aquest, publicat al setmanari *La Tomassa*:

«No sé si haurán tingut la pega de toparse ab certas rondallas ó comparsas que han amenisat (?) aqueixas festas. Lo ball de la Rosaura y 'l ball dels Diables han campat pe 'ls seus respectes á ciencia y paciencia de la gent culta que s'ha fet creus com s' han tolerat aqueixos delictes de lés gust artistich y aqueixos colmos de poca-latxa y desvergonyiment. Més que comparsas de la Mercé, semblavan ab tota propietat pandillas de Carnaval.

Els forasters que ja 'ns coneixen per lo tolerant y lliberals que són 'ls barcelonins en questio de diversions de carré, á més d' esser encantats com uns estaquiots per poca cosa, ja no n'haurán fet cas dels bandidos de la Rosaura y dels poca-vergonyas dels diables; pero 'ls

180 La Tomassa, Setmanari catalá. 2 d'octubre de 1902, núm. 734. P. 547 (12 d'aquell número). Agraïm aquesta notícia a Frederic Herrero.

181 Vegeu La Vanguardia, 28 de setembre de 1902, any XXII, núm. 81878, pp. 4 i 5.

182 És cert que La Dinastia del 17 de setembre de 1902 (núm. 8683) ja anunciava un esbós de programa en què el divendres 26 de setembre hi havia: «A las tres. Gran festival infantil en el Parque, Concurso de gigantes, danzas de enanos, de cabellets y diablos. Sardanas, coplas Ampurdanesas, rondallas, maniobras y desfile del batallón infantil de voluntarios catalanes de la guerra de África. Elevación de multitud de globos aerostáticos.»

183 La Dinastía. Diario Político. Any XX, núm. 8697, 28 de setembre de 1902, p. 2.

184 Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada. Lligall 520.1.

185 Vegeu la carta sense remitent (però procedent de Barcelona) que hi ha a l'Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons Ajuntament d'Igualada, Lligall 520.1. S'hi donaven les instruccions següents: «Si'm avisan el tren en que arribaran desseguida anirem á buscarlos á l'estació y'ls portarem al parque (á la galeria de maquinas de la exposició). Allí el delegat els muntaria ab l'ajuda d'altres persones, y els geganters arreglarian lo que fos necessari. Pagarem el viatge y estada del delegat á Barcelona. Jo vos en responch. El dia 25 al demati ab el primer tren que vinguin els geganters en el desfile que hi haura

extrangers del Gran Hotel y del Hotel d'Inglarra n' haurán format un concepto desastrós.»¹⁸⁰

A més d'una nierada de gegants i nans, les àligues de Berga, la Bisbal d'Empordà i Valls, hi assistiren els següents elements d'imatge amb foc: el Drac de Vilafranca, el Drac de la Bisbal, «la Patum, monstruo espantable» (la Guita Grossa) i alguns diables de Berga, el Drac de Vilanova i la Geltrú, i un "Drach" i "dos tortugas" de Tortosa (la Cuca-fera i les dues filles, tres tarasques històriques del Corpus tortosí, anomenades tortugues algunes vegades, per la forma del casc).¹⁸¹

Així doncs, la premsa fa una llista força completa de tota la imatge i gegants que hi van concórrer, Igualada i Arboç inclosos, però no els balls de diables d'ambdues poblacions. Quasi cap relació publicada a la premsa que nosaltres coneguem no els esmenta, tret de la crítica despectiva de La Tomassa que acabem de transcriure.¹⁸² i les cròniques de *La Vanguardia* i *La Dinastia* del mateix dia (28 de setembre), que citen «una legión de diablos que parecen indios, de Arbós».¹⁸³ Però per testimonis documentals sabem que hi van anar tant els diables de l'Arboç com els d'Igualada, que no s'esmenten enlloc. I aquests testimonis són unes contundents fotografies i un rebut de lliurament de material dels diables igualadins. El 8 de setembre es reconeixia rebre de l'Ajuntament d'Igualada:

«...15 mazas dels diables, 1 bandera, 1 maza de Lucifer, 20 trajes (inclusos los de Lucifer, ángel y Diablesa), una corona, un casco, y un barret con banyas, de Lucifer, cuyos objetos van destinados á Barcelona, Barrio Sagrera...»¹⁸⁴

Per la destinació de tot aquest material a un barri aleshores perifèric de Barcelona podem pensar que potser no actuaren a la *kermesse* (terminologia emprada pels organitzadors)¹⁸⁵ del Parc de la Ciutadella, però les imatges més aviat fan creure que sí, que hi actuaren, ni que ben poca gent els fes cas i la poca premsa que s'hi referí els tractés d'indis, si no els menystingué. En primer lloc perquè les imatges semblen captades al parc de la Ciutadella mateix o a la rodalia; en segon lloc, perquè pertanyen a grups de fotografies (reportatges) que tenen coherència i devien ser totes d'un mateix dia, autor i lloc de captura. Aquestes imatges, avui tan valuoses per diversos elements de bestiari que hi apareixen i per als respectius balls penedesencs, pertanyen a la família Elizalde de Barcelona (Ball de Diables d'Igualada,¹⁸⁶ Dracs de La Bisbal d'Empordà i de Vilafranca)¹⁸⁷ i a l'Arxiu Fotogràfic de la Ciutat de Barcelona (Ball de Diables de l'Arboç).¹⁸⁸ Aquesta institució municipal conserva també imatges del Drac de Vilafranca¹⁸⁹ i de la Guita Grossa (aquesta darrera d'un altre reportatge i autor).¹⁹⁰

á la tarde, desde las 4 á las 7 del vespre. Anirán á pas de professo fent molts passos pera que'l públich pugui contemplar tan pintoresch espectacle. Al dia 26 al demati si'ls geganters volen passejar els gegants poden ferho anant á ballar devant de las casas dels igualadins y á recullir propinas. El dia 26 á la tarde hauran d'assistir á la kermesse popular en el Parque. No s'hauran de moure de dins. Podran fer lo que vulguin: estarse parats, passejar, ballar, etc.»

186 Fou donada a conèixer a VILARRÚBIAS 2014. És de Miguel Elizalde i ha estat cedida per Julio Elizalde. Segons una web, foren fetes per Ignasi Barraquer, familiar dels Elizalde, i el seu amic Francesc Bordàs Salellas. Vegeu ELIZALDE als recursos electrònics.

187 Són de Miguel Elizalde i han estat cedides per Julio Elizalde. Segons una web, foren fetes per Ignasi Barraquer, familiar dels Elizalde, i el seu amic Francesc Bordàs Salellas. Vegeu ELIZALDE als recursos electrònics.

188 Una fou divulgada a VALLVERDÚ 2006, pp. 28-29. Són tres fotografies i porten un segell de d'EMILIO VIDAL-RIBAS GÜELL. Arxiu Fotogràfic de Barcelona, C-56_381, C-56_382 i C-56_383.

189 Imatge amb un segell de d'Emilio Vidal-Ribas Güell. Arxiu Fotogràfic de Barcelona, C-56_378.

190 Imatge atribuïda a Lluís Girbau Iglesias. Arxiu Fotogràfic de Barcelona, C_56_425.

191 La Dinastía. Diario Político. Any XX, núm. 8702, Divendres, 3 d'octubre de 1902. p. 2.

Poc més podem dir de la presència d'aquestes dues colles a les festes; podem fer noves hipòtesis sobre actuacions a la ciutat o als barris: la gran antelació amb què s'envià el material dels diables igualadins a la Sagrera o la presència d'un ball de diables o més d'un a Hostafrancs (la premsa diu «los comparsas de diablos, ball de Serrallonga, colla de diables, etc.»)¹⁹¹ dos o tres dies justos després de les festes de la Mercè ho fan pensar.

Com ja esperàvem, el 1904 trobem els diables de l'Arboç a Barcelona una altra vegada, segons la premsa:

«Al igual que los días anteriores, durante el día de ayer recorrieron las calles de esta ciudad las collas de Xiquets de Valls, que levantaban sus atrevidas torres en diferentes sitios. / También empezaron á circular por las vías públicas una numerosa comparsa del Arbós, representando el ball dels diables; con ella iba una comparsa, ejecutando el *ball de bastons*, compuesta de individuos de aquella localidad.»¹⁹²

Tornant a la Mercè del 1902 i aquests dos balls de diables, admetem no conèixer les crítiques favorables. És obvi que hi foren, ja que l'organització estava satisfeta i els balls de diables van tornar a la Barcelona noucentista, sobretot el de l'Arboç. De fet, aquestes expedicions barcelonines anaven bé a les colles, perquè, almenys les primeres vegades, s'ho prenien seriosament. Fins i tot —com va passar amb els Gegants d'Igualada el 1902— la visita podia afavorir una endreça de vestuari. Fou el cas del 1935 a l'Arboç, que van considerar que els vestits no eren dignes i en van llogar uns provisionalment a Reus.¹⁹³ Això que devia ser més o menys extraordinari o fora del corrent per als diables arbocencs, rebenta i alhora reafirma —ni que sia per una sortida, cal dir-ho tot— la teoria de l'ortodòxia en els vestuaris penedesencs (llisos i, en tot cas, amb la decoració aplicada pictòricament), perquè els vestits propis de la zona del Baix Camp i el Priorat, que les cases pirotècniques reusenques llogaven en massa amb la compra de coets, eren ben diferents: amb les decoracions fetes mitjançant l'aplicació dels motius decoratius amb retalls de teixit cosint-los damunt la base de la sarja del vestit, normalment amb un fort sentit geomètric (sanefes, rombes, elements zoomòrfics o figuratius...).

Precisament durant els anys vint Barcelona tingué empreses pirotècniques actives que fornien material —per exemple— al Ball de Diables d'Igualada i muntaven el castell de focs de la festa major igualadina. Són la de Domingo Morgades, qui tenia el taller al barri del Poble-sec, al carrer de l'Olivera núm. 33 o 38 (potser un era l'habitatge i l'altre el local comercial) i la d'El Volcán, d'Igual i Bonet, al carrer de Cardona núm. 6, al barri del Raval. La correspondència entre els membres de la Comissió de la Festa Major d'Igualada i Domingo Morgades l'any 1924 ens forneix notícies sobre la comanda anual de carretilles pels diables

d'Igualada que tenen interès per a l'assumpte que ens ocupa. Transcrivim aquesta documentació en primer lloc, perquè no és gaire usual de trobar-la; en segon lloc, perquè és molt il·lustrativa de la manera de funcionar dels pirotècnics, dels ajuntaments (que podria incloure els de districte) i, en darrer lloc, perquè —com ja s'entreveia— tot plegat ens fa pensar que aquest producte no tenia pas sortida comercial a Barcelona perquè no n'hi havia consumidors, és a dir, Balls de Diables (ja fossin amb parlaments o de participació individual) i que Morgades només en preparava per a la colla igualadina. Entenem que altres balls de diables penedesencs les devien adquirir a l'Espinós de Reus o altres firmes i que si venien a actuar a la ciutat comtal es portaven ells la pirotècnia que pensaven consumir.

El 12 de juliol, la comissió igualadina, representada per Josep Baliu, s'adreçava a Morgades dient-li: «se servirá preparar las docenas de carretillas para el ball dels diables, en la cantidad acostumbrada de otras veces.» L'endemà passat, Morgades responia: «La carta recibida, fecha 12 del corriente, dice que prepare las carretillas, pero es el caso que como no dice la cantidad, desearía me notificaran las docenas, pues yo no me acuerdo del año pasado por haber perdido la nota. De paso, debo manifestarle que las carretillas son a 30 ptas el ciento y el año pasado me rebajaron alguna cosa y espero que este año no pasará, pues con el fuego vengo como quien dice a cambiar el dinero y las carretillas es muy poco lo que me queda, pues los jornales están muy altos y los materiales también. Espero su contestación para saber lo de las carretillas...» El dia 17 Baliu li replicava que «...lo que es costumbre adquirir para el *ball dels diables* son treinta docenas de carretillas. Nada más he de decirle, sino que estando V. enterado de los años anteriores sabrá corresponder a la confianza de siempre.» Alguna cosa devia passar que no sabem (el secretari de l'Ajuntament d'Igualada, Sr. Gabriel Castellà, anava copiant quan podia la correspondència emesa), però el dia 11 d'agost Morgades s'exclamava: «He recibido la suya y enterado de ella, debo manifestarle que, lo que me dice que no mandé las carretillas, siento decirle que están listas y envaladas, como tengo dos fuegos en Badalona y otro en Caldetas, cuando lleguemos de esos pueblos, como el tiempo es justo ya hemos de tomar el tren para esa; y por eso lo tengo todo preparado; si en vez de carretillas fuesen otra clase de cohetes todo estaría arreglado, pues los haría correr, pero eso de carretillas no las gastan mas que en Igualada, y me es imposible aprovecharlas y lo peor, que dentro unas semanas se pasan y no sirven para nada. Si no tienen confianza en lo que digo, ustedes tienen amigos que van todos los días a Barcelona, que vengan al taller y verán como estan envaladas a punto de embarcar. Si no se tratara de ustedes como cuando he recibido el aviso ya estaban listas yo tendría que cobrarlas, pero con ustedes no puedo hacerlo, pero ya que yo soy el perjudicado al menos que no lo sea del todo y ustedes de su parte pueden ayudarme abonándome nada más que lo que valen los mate-

192 Las Noticias. 27 de setembre de 1904. Notícia facilitada per GÜELL 2012.

193 CRUANYES 1988, pp. 81-82.

riales, que son unas 60 pesetas y así almenos no me será tan pesada la carga.» L'endemà mateix, el comissionat igualadí es compadia del fabricant: «Vista su atenta carta del día 11 corriente, y enterado de las razones que alega de que estan ya confeccionadas las carretillas, vengo en decirle que nos quedaremos este material, para no perjudicar sus intereses, pero vea V. si dicho fuego puede emplearlo para quemarse en la fiesta mayor, bien combinándolo con alguna traca o bien en el castillo de fuegos artificiales. La cuestión pues, es de que puedan aprovecharse en una forma u otra las carretillas, aunque no salga — como no saldrá— el ball dels diables, que ha quedado desorganizado por culpa de los aficionados que se preparaban para ello.»¹⁹⁴

194 Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons de l'Ajuntament d'Igualada. Ligalls, núm. 667.

195 Segons la Viquipèdia, el Poble Espanyol és un recinte concebut el 1929 que recull a l'interior reproduccions de diversos ambients urbans i arquitectònics de tot el conjunt del territori espanyol, en un ambient que va des de l'evocació folklòrica fins a la més estricta recreació arqueològica. Obra dels arquitectes Ramon Reventós i Francesc Folguera, comptà amb l'assessorament artístic de Miquel Utrillo i Xavier Nogués. El recinte és dividit en sis àrees regionals: castellano-extremenya, basco-navarresa, catalano-valenciano-balear, andalusa, aragonesa i gallega, entorn d'una plaça major i envoltat d'una muralla (rèplica de la d'Àvila). Amb una superfície de 49.000 m², compta amb uns 117 edificis, alguns dels quals visitables.

196 Segons una fotografia dels fotògrafs Brangulí, del 5 d'agost de 1929, conservada a l'Arxiu Nacional de Catalunya. Codi d'unitat documental ANC-1-42-N-30399.

Creiem que, després del 1902, el Ball de Diables d'Igualada —tot i mantenir fins almenys l'any 1933 una organització sòlida gràcies a un històric cap de colla, el «Trinco» que en fou el pal de paller— no va tornar a Barcelona. En canvi, no podem dir això mateix del Ball de diables Arbocenc, que —segons el que hem trobat— es devia convertir en el ball de diables paradigmàtic als ulls dels folkloristes barcelonins, gràcies a campanyes de promoció com la creació del no-res d'una suposada «Festa Major Penedesenca» idealitzada. Això fou a través dels festivals organitzats al Poble Espanyol de Montjuïc.¹⁹⁵ Aquests espectacles feren forrolla durant una colla d'anys, entre l'Exposició Internacional del 1929 i la Guerra Civil, com si es busqués una festa «essencial», immaculada des del punt de vista folklòric (desproveïda d'afegitons o elements «adulterants»), «autèntica»... Tot plegat en la línia ideològica dels esbarts i de l'eslògan «la més típica» que havia començat a Vilafranca del Penedès a principi de segle xx. De fet, i parlant de Vilafranca, el seu Drac no faltava mai a aquest tipus de manifestacions i certàmens. Les escasses imatges que se n'han conservat ho testifiquen.¹⁹⁶

Els diables de l'Arboç —segons Esteve Cruanyes, qui va historiar la colla i en va escriure uns mena d'annals dins el seu llibre del 1988— varen actuar unes quantes vegades durant l'Exposició Universal del 1929. Va haver-hi un incident amb la gentada que els envoltava, que no estava acostumada a la crema d'una quantitat de carretilles tan gran. Que un ball de diables emprés molta pólvora no era gaire usual aleshores, i menys encara a Barcelona. Només així ens expliquem l'ensurt i la molèstia causats a la gent i el rebuig que els membres d'aquella comparsa —que suposem envellits i força rebregats i bruts de vestits— va causar en el públic barceloní. Almenys aquesta fou la narració del fet que ha arribat a través dels membres del Ball de Diables de l'Arboç. No tant per si eren burgesos cosmopolites o no els qui ho presenciaven, com pel fet de pensar que devia ser un públic àvid de danses damunt d'un escenari, de mantellines de puntes i de clenxes impecables sota elegants barrets de copa. Per entendre'ns: la Dansa de Castellterçol entrava dins els supòsits desitjats per a un «producte» folklòric català: elegant, contingut, diferenciat d'allò més identificat amb la península

Ibèrica (com serien els toros), etc. Els balls de diables de l'Arboç o d'Igualada, segurament no. I això va poder perjudicar com a grup festiu si no fos pel seu profund arrelament a les poblacions d'origen, on continuaren fent la seva funció, fos per immobilisme o perquè estaven convençuts que la gent de Barcelona era diferent d'ells. Perquè, d'una banda tenim notícia del rebuig que suscitaren entre un sector de població, però per una altra banda, els balls i figures tornaven a actuar al cap de poc temps a la ciutat comtal. Els qui van crear el marc teòric (Arxiu de Tradicions Populars, Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, Museu de les Indústries Populars...), estudiosos de la dansa, els etnògrafs i directors dels Museus d'aquell temps —Joan Amades, Aureli Capmany, Josep Colominas, Rossend Serra Pagès, Tomàs Carreras Artau, etc.— els valoraven i convidaven sovint durant el període del darrer noucentisme i la guerra.

Sabem doncs, que es feien mostres folklòriques per l'Exposició Internacional, però va caldre donar continuïtat a aquestes manifestacions, tant per mantenir el caliu de l'activitat festiva, cultural i tradicional a Barcelona i il·lustrar les sessions de documentació i estudi d'aquestes institucions que esmentàvem, com per omplir de vida l'espai del Poble Espanyol. Aquest recinte era una mena de parc temàtic d'alta època amb un concepte molt avançat al seu temps. De fet, el 1935 es va crear aquesta «Festa Major Penedesenca», que es devia pretendre celebrar anualment al Poble Espanyol a mitjan mes de juny, i que organitzava la Casa del Penedès de Barcelona, sota el patronatge artístic de la Junta de Museus i la Federació Comarcal de Catalunya, dins la Diada de les Comarques. El marc era aquest Poble Espanyol que pretenia sintetitzar idealitzadament un nucli rural —però també monumental— hispànic, combinant un campanar d'estil mudèjar amb les places porxades o un portal de muralla castellana. La idea, portada a terme el 16 de juny d'aquell any, havia de tenir continuïtat i en la segona edició, el 14 de juny de 1936, a més de l'exhibició de grups de folklore popular, van convocar-se tres concursos: un de castells, convocat per la Casa del Penedès, un de grups de grallers i un de balls de bastons, convocat per la Generalitat.¹⁹⁷ Tenim diverses imatges de la festa major del 1935, captades per Carlos Pérez de Rozas, en dues de les quals apareix el Ball de Diables de l'Arboç, una tot esperant el moment d'actuar i una altra en plena formació d'avançar, amb la diablessa al davant i el grup del Llucifer, els dos tabalers i l'àngel i arcàngel al darrere.¹⁹⁸

197 ARROYO, BOFARULL 2004, p. 121.

198 Imatges de Carlos Pérez de Rozas. Festa Major Penedesenca al Poble Espanyol, dia 16 de juny de 1935. Arxiu Fotogràfic de Barcelona, A-4-2-S4-80 (esperant l'actuació) i A-4-2-S4-86 (formació completa).

També hi ha fotografies dels elements de la Patum de Berga (inclosos els de foc, que són els que aquí ens ocupen) a la plaça del Poble Espanyol. Una conferència d'Amades sobre la Patum, publicada el 1932, aclareix que és «una transposició ampliada de la conferència que el seu autor va donar al Poble Espanyol de Montjuïc el dia 22 de juny d'aquest any, en ocasió d'exhibir-s'hi la "Patum" de Berga com una manifestació de la Secció Vivent de Festes, Danses i Misteris del Museu Popular que

la Junta de Museus instal·larà en el dit Poble Espanyol».¹⁹⁹ Unes «Notas gráficas» de *La Vanguardia* del dissabte 25 de juny de 1932 («La “Patium” de Berga en Barcelona») també ho corroboren.

En darrer lloc, cal parlar d'un acte de gran volada que va tenir impacte tot i que no va arribar fer-se. Entre el 19 i el 26 de juliol de 1936 s'havia de celebrar l'Olimpíada Popular, un certamen que es va idear per contrarestar el caràcter hitlerià que s'havia imprès als Jocs Olímpics de Berlín d'aquell mateix any, adjudicats a la capital alemanya l'any 1931 precisament en una reunió del Comitè Olímpic Internacional feta a Barcelona. La preparació dels Jocs de Berlín s'orientava a convertir-los en una apologia del nazisme i dels seus valors racials i militars, cosa totalment contrària a l'esperit olímpic, tant a l'antiguitat clàssica com a l'era moderna. Hi hagué protestes a tot el món, sobretot d'organitzacions jueves i d'esquerres, però finalment el COI va mantenir els Jocs a Berlín. Barcelona va decidir d'organitzar una celebració alternativa, l'Olimpíada Popular, amb l'objectiu de recuperar el veritable esperit olímpic i la solidaritat entre les nacions, ideari que s'anava oblidant a Berlín amb la complicitat del COI. L'Olimpíada Popular de Barcelona tenia una clara intenció de contraproposta i feia bandera de l'esport afeccionat, denunciava el nazisme i tot allò que passava als Jocs de Berlín. Per tant, el suport o el rebuig a l'Olimpíada Popular tenia una implicació política. Les federacions i els esportistes, tant espanyols com estrangers, es van trobar sotmesos a pressions polítiques per a acudir a la competició o no.

Amb aquest ideari i aquesta exaltació de l'associacionisme com a moviment i bandera de país — tan pròpia també dels nostres dies — el folklore com a instrument polític no hi podia faltar. Sempre s'ha dit que el franquisme instrumentalitzava les manifestacions festives, però cal dir que els governs d'esquerres immediatament anteriors tampoc s'estaven de res. El *Full oficial dels dilluns a Barcelona* aclaria el dia 6 de juliol:

«Al costat de l'esport, el folklore; al costat de l'exhibició de tota una sèrie de jocs esportius que són l'expressió de la gràcia, la bellesa, la força i la cultura de la nostra joventut, l'ànim dels pobles, les tradicions populars, les danses, les cançons, tot el folklore acumulat i estilitzat a través de generacions i generacions.

El Comitè de Folklore de l'Olimpíada Popular de Barcelona, donant-se compte de la gran importància de la seva tasca, treballa des de fa setmanes en la preparació d'aquesta magna manifestació.»²⁰⁰

I permet d'entreveure una llista extensíssima que agrupa esbarts, corals i orfeons que s'hi adheriren (i que no detalla perquè era nombrosíssima) i la majoria d'elements d'imatgeria, balls, danses i entremesos que romanien vius dins els seguicis de festa major de moltes de les principals poblacions catalanes. Aquesta llista sí que es transcriu, malgrat que han

199 AMADES 1932, p. 3.

200 Full oficial del dilluns a Barcelona, núm. 551, 6 de juliol de 1936, p. 5.

situat —per desconeixença o per error— les cucaferes de Tortosa entre els elements festius de Vilafranca del Penedès. L'organització d'aquest certamen no partia del no-res: hi havia el record del gran «Concurs de Gegants, Nanos i Monstros Típics» del 1902 i encara eren calentes les subjeccions dels coets als suports pirotècnics d'alguns dracs i diables que havien participat en les festes majors del Poble Espanyol el juny dels anys 1935 i 1936.

Els elements de foc dels quals es preveia l'assistència eren els balls de diables de l'Arboç, Reus, Sitges, Vilafranca del Penedès i el Vendrell; els dracs de Vilafranca i Vilanova i la Geltrú i la Mulassa d'aquesta darrera població. La cerimònia d'obertura a les vuit del vespre, després d'unes curses atlètiques de relleus, hauria comptat amb «les representacions dels Grups folklòrics amb il·luminació artística», que havien de protagonitzar «la manifestació de folklore més gran que [mai] ha tingut lloc a Barcelona», amb balls de bastons, de cercolets, castellers, nans, moixigangues, gegants, i que acabava amb una escenificació de la Patum de Berga, com si es tractés d'una sublimació essencialista. Déu n'hi do. Naturalment, tot això va quedar estroncat el dia 18 de juliol, quan va produir-se l'*alzamiento* militar que va originar la *guerra civil* espanyola. El que va succeir després ja és sabut de tothom.

Bé, no tot és sabut. Aquesta mostra va tenir conseqüències tot i no celebrar-se. Per exemple, la pèrdua del Drac i la Mulassa de Vilanova i la Geltrú que, juntament amb els gegants petits, s'havien portat cap a Barcelona per participar en la jornada inaugural de l'Olimpíada Popular a l'estadi de Montjuïc (Barcelona). Com que no va ser reclamada després del dia 19 de juliol (ben ocupats devien estar els capellans i els encarregats de l'obreria de la Parròquia de Sant Antoni Abat a salvar la vida), varen restar en uns magatzems. Segons l'investigador Xavier Güell, aquestes figures encara van participar en uns actes d'ajut al combatent el juliol del 1937, però era obvi que ja era enmig d'un clima de forta inestabilitat social i una convulsa situació política. Després, com de més elements festius catalans històrics, Gegants Vells d'Igualada inclosos, hom en perdé la pista.

Bibliografia

AMADES 1929

AMADES, Joan. *Iconografia Popular. Gegants, Bèsties del Comú, Cavallets, Nans*. Barcelona, 1929. Original mecanografiat en 4 volums (inèdit): I, Els gegants. II, Els gegants (continuació). III, Les Bèsties del Comú. IV, Els cavallets i els nans. Biblioteca de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, 4º, 217.

AMADES 1932

AMADES, Joan. *La «Patum» de Berga. Extret del Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*. Barcelona: Junta de Museus, 1932.

AMADES 1934

AMADES, Joan. *Gegants, nans i altres entremesos*. Barcelona: La Neotípia, 1934.

AMADES 1952

AMADES, Joan. *Costumari Català. El curs de l'any. Volum III: Corpus — Primavera*. Barcelona: Salvat, 1989 (facsimil de la del 1952).

AMADES, CARBÓ, SERÉS 1997

AMADES, Joan; CARBÓ, Amadeu; SERÉS, Antoni. *Corpus. L'Auca de la Processó. Un passeig per la història i per la festa*. Tarragona: Edicions El Mèdol, 1997 («Biblioteca Joan Amades - Llegat Consol Mallofré»; 4).

AMADES, COLOMINAS, VILA 1931

AMADES, Joan. COLOMINAS, Josep; VILA, Pau. *Les Auques*. Barcelona: Ed. Orbis, 1931. 2 volums.

ARROYO, BOFARULL 199

ARROYO, Salvador; BOFARULL, Manuel. *Folklore d'Albinyana i les Peces. Recull Històric*. Valls: Cossetània, 2004.

BALLS PARLATS 1992

AUTORS DIVERSOS. *Els balls parlats a la Catalunya Nova (Teatre popular català)*. Recull de ponències i comunicacions del «Congrés sobre els Balls Parlats a la Catalunya Nova», fet a la Facultat de Filosofia i Lletres de Tarragona l'abril del 1990. Tarragona: Edicions El Mèdol, 1992 (Col·lecció «L'Agulla»; 11).

BERENGUER 1629

BERENGUER, Pedro Juan. *VNIVERSAL / EXPLICACION DE LOS MISTERIOS DE N. SANTA FE, / Donde se tratan Discursos graues de todas las materias / predicables prouechosas para todos los Estados. / Con Tablas muy copiosas, y vna predicable, para todas las Dominicas, / Ferias, y Festiuidades de todo el Año. Por el Dotor Pedro Iuan Berenguer y Morales dela ciudad de Alicante, / Retor de la Iglesia parroquial de la villa de Xixona. En Valencia, por Iuan Bautista Marçal, junto a S. Martin. 1629.*

Consultable a <https://books.google.es/books?id=93MhPatzfJYC&printsec=frontcover&hl=ca#v=onepage&q&f=false>

BRUNIQUER 1912

CARRERAS I CANDI, FRANCESC; GUNYALONS, Bartomeu. *Rúbriques de bruniquer. Ceremonial dels Magnífichs Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona*. 5 volums. Barcelona: Henrich y Companyia, 1912.

CARBÓ 1995

CARBÓ, Amadeu. «Barcelona 1902. El “concurs de gegants, nanos i monstros típichs”», dins *Gegants. Revista trimestral d'imatgeria festiva i cultura popular*. Núm. XX (1995), pàgines XX-XX. Barcelona: Agrupació de Colles de Geganters de Catalunya.

Consultable a <http://www.festes.org/arxiu/Barcelona1902.pdf>

CARBÓ 2011

CARBÓ, Amadeu. *El Llibre dels Gegants de la Ciutat. Una aproximació a la tradició i a la història dels gegants de la ciutat de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2011.

CARBONELL 1546

CARBONELL, Pere Miquel. *Chròniques de Espanya fins ací no divulgades; que tracta dels Nobles e Invictíssims Reys dels Gots, y gestes de aquells, y dels Comtes de Barcelona; ab moltes coses dignes de perpètua memòria*. Barcelona: Joan Carles Amorós, 1546. (1547 a portada). Biblioteca de Catalunya, Reserva, Bon. 10-VI-25.

COMES 1583

COMES, Pere Joan. *Libre de algunes coses asanyalades succehides en Barcelona y en altres parts, format per Pere Joan Comes en 1583 y recóndit en lo arxiu del excel·lentíssim Ajuntament. Ara per primera volta publicat ab deguda llicència baix la revisió de D. Joseph Puiggarí, oficial del susdit arxiu*. Barcelona: La Renaixensa, 1878.

CORDOMÍ 2001

CORDOMÍ, Xavier. *Altíssims senyors, nobles bèsties. Imatgeria festiva de la Barcelona Vella*. Tarragona: Edicions El Mèdol — Edicions l'Agulla, 2001.

CORDOMÍ 2017

CORDOMÍ, Xavier. *Grups Festius de Barcelona, 1. Diables*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona — El Cep i la Nansa edicions, 2017.

CRUANYES 1988

CRUANYES, Esteve: *Ball de Diables de l'Arboç*. L'Arboç: Ball de Diables de l'Arboç, 1988.

CUADRENCH 1998

CUADRENCH BERTRAN, Jaume. «*Gegants i demás impropèris*» de Solsona. Solsona: Solsona Comunicacions, 1998.

CURET 1957

CURET, Francesc. *Visions barcelonines 1760-1860. Costums, festes i solemnitats*. Barcelona: Dalmau i Jover, S.A., 1957.

DURAN 1943

DURAN, Agustí. *La Fiesta del Corpus*. Barcelona: Aymà, 1943.

FELIPÓ 2005

FELIPÓ, Ramon. *La Patum. El Corpus Christi de Berga*. Tarragona: Edicions El Mèdol, 2005. Col·lecció «El Mèdol - Fòrum», 36.

GINZBURG 2005

GINZBURG, Carlo. *El formatge i els cucs. El cosmos d'un moliner del segle XVI*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2005

GIRONA 1915

GIRONA LLAGOSTERA, Daniel. *Itinerari del rey En Martí, 1396-1410*, dins *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans MCMXIII-MCMXIV*. Barcelona: IEC, 1915, volum 1, pàgines 515-654.

GÜELL 2002

GÜELL, Xavier. *Els castells: entre la passió i la història*. Valls: Cossetània edicions, 2002. Col·lecció «L'aixecador», 9.

LLIBRE VERD 1992

AUTORS DIVERSOS. *Llibre Verd de Vilafranca* (2 vol.). Barcelona: Fundació Noguera; Lleida: Pagès Editors, 1992.

MANUAL

SCHWARTZ, Frederic; CARRERAS I CANDI, Francesc. *Manual de Novells Ardits, vulgament apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*. XXVII volums (ordre cronològic). Barcelona: Henrich y Companyia, 1892-1922.

MASSIP 2007

MASSIP BONET, Francesc. *Història del teatre català. I. Dels orígens al 1800*. Tarragona: Arola Editors, 2007

MILÀ I FONTANALS 1895

MILÀ I FONTANALS, Manuel. *Orígenes del teatro catalán*, dins *Obras Completas del doctor D. Manuel Milá y Fontanals. Tomo sexto. Opúsculos literarios*, pàgines 203- 380. Barcelona: Àlvar Verdaguer, 1895.

MIRÓ 1998

MIRÓ, Ramon. *La processó de Corpus i els entremesos. Cervera, segles XIV-XIX*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes — Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.

PALOMAR 1987

PALOMAR ABADIA, Salvador. *El Ball de Diables al Baix Camp. Aportacions a l'estudi del Ball de Diables a Catalunya*. Reus: Centre de Documentació sobre Cultura Popular «Carrutxa», 1987

PUJADES Dietari

PUJADES, Jeroni. *Dietari* (1601-1630). Manuscrits I, II i V a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, i VI a la Universitat de Barcelona (III i IV desapareguts). Publicat a les *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. Volum 15 [dietari primer, 1601-1605], Volum 16 [dietari segon, 1606-1610], Volum 17 [dietari cinquè, 1621-1625] (1975) i Volum 18 [dietari sisè, 1626-1630] (1976).

<http://www.raco.cat/index.php/MemoriasRABL/article/view/204555/298582>

QUINTERO 1652

QUINTERO, Jacinto. *Panegíricos Sagrados para festividades varias de los Santos*. Madrid: Gregorio Rodríguez, 1652

QUIRANTE, RODRÍGUEZ, SIRERA 1999

QUIRANTE, Luís; RODRÍGUEZ, Evangelina, SIRERA, Josep Lluís. *Pràctiques escèniques de l'edat mitjana als segles d'or*. València: Universitat de València, 1999.

RAUFAST 2007

RAUFAST CHICO, Miguel: «¿Un mismo ceremonial para dos dinastías? Las entradas reales de Martín el Humano (1397) y Fernando I (1412) en Barcelona», dins *En la España Medieval*, núm. 30, pp. 91-130. Madrid: Universidad Complutense, 2007.

REBULLOSA 1601

REBULLOSA, Jayme. *Relación de las grandes fiestas que en esta ciudad de Barcelona se han hecho, à la Canonización de su hijo San Ramón de Peñafort de la Orden de Predicadores*. Barcelona: Jayme Cendrat, 1601

RELACION 1807

[Ignotus]: *Relacion de las solemnes fiestas con que en la ciudad de Barcelona se celebró la beatificación de su paisano el doctor Josef Oriol, beneficiado de la iglesia de Ntra. Sra. de los Reyes, vulgarmente del Pino. Des de el día seis hasta el veinte y tres de Junio de 1807. Sale á luz por disposicion de la Reverenda Comunidad de Rector y beneficiados, y de los Ilustres Obreros de dicha Parroquia*. Barcelona: Por la compañía de Jordi, Roca, y Gaspar, [1807]. Disponible en línea a https://books.google.es/books?id=7qhb_LSaMF8C

RIERA SANS 2002

RIERA I SANS, Jaume. «Els heralds i les divises del rei Martí (1356-1410)», dins *Paratge. Quaderns d'Estudis de Genealogia, Heràldica, Sigil·lografia, Vexil·lologia i Nobiliària*, núm. 14. Barcelona: Societat Catalana de Genealogia, Heràldica, Sigil·lografia, Vexil·lologia i Nobiliària, 2002, p. 41-61.

RUMBO, ESCOBET 2001

RUMBO, Albert; ESCOBET, Manel; CORTINA, Joan. *Patum!* Berga: Amalgama Edicions, 2001

SAFONT 1484

SAFONT, Jordi. *Dietari de les turbacions del tems del rey Don Juan que en Catalunya foren [...] fet y escrit lo present dietari per mà d'en Jaume Safort, notari, que a carech tenia a portar y escriure lo dietari de la casa de la diputasió y General de Catalunya*. Biblioteca de Catalunya, Ms. 978. Consultable a <http://ddd.uab.cat/record/79957> [consulta novembre 2014]

SALICRÚ 1995

SALICRÚ, Roser. *La coronació de Ferran d'Antequera: l'organització i els preparatius de la festa*, dins *Anuario de estudios medievales*, núm. 25:2 (1995) pàg. 699-759.

SEGURA

SEGURA, Joan. *Història d'Igualada*. Barcelona: Estampa d'Eugeni Subirana, 1907 (volum I) i 1908 (volum II).

SOLEMNITATS

DURAN I SANPERE, Agustí; SANABRE, Josep (ed.). *Llibre de les Solemnitats de Barcelona. Vol. I. 1424-1546. Vol. II. 1564-1719*. Barcelona: Institució Patxot, 1930 i 1947 (respectivament).

SERRÀ CAMPINS 1987

SERRÀ CAMPINS, Antoni. *Teatre burlesc mallorquí, 1701-1850*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.

VALLVERDÚ 2006

VALLVERDÚ, Ramon. *Foc en dansa. Els balls de diables tradicionals del Penedès i el Camp de Tarragona*. Reus: Carrutxa (amb la col·laboració de l'Esbart Català de Dansaires i l'Ajuntament de l'Arboç), 2006.

VILARRÚBIAS 2005

VILARRÚBIAS, Daniel. «L'entremès del drac a Igualada. Orígens i significació», dins *Revista d'Igualada*, núm. 21, pp. 6-15. Igualada, 2005.

VILARRÚBIAS 2013

VILARRÚBIAS, Daniel. *El Ball de Diables d'Igualada. Un entremès dels temps medievals ençà* (ss. xv-xx). Reus: Carrutxa - Centre de Documentació del Patrimoni la Memòria, 2013.

VILARRÚBIAS 2014

VILARRÚBIAS, Daniel. «Algunes consideracions a l'entorn dels diables del model penedesenc i els seus balls parlats», *Caramella. Revista de música i cultura popular*, núm. 31, pp. 12-24. Reus, 2014.

Recursos electrònics:

Biblioteca Nacional de España. Hemeroteca Digital

<http://www.bne.es/ca/Catalogos/HemerotecaDigital/> [consulta 2017]

«**El Dragabales**». Entrada d'internet, segons que sembla extreta d'una revista anomenada *El Dragabales*, apareguda al número 2 el març-abril del 2000.
<http://usuarios.multimania.es/diablesriera/entrevista232000.html> [consulta 2013]

ELIZALDE

«Rua de gegants, nanos i monstros tipichs».
Fundació Elizalde, 27 de març de 2012. Exposició virtual amb imatges cedides per Julio Elizalde.
<http://finestresdelamemoria.org/rua-de-gegants-nanos-i-monstros-tipichs>
[consulta 2017]

FULL OFICIAL 1936

Full oficial del dilluns a Barcelona (1931-1939).
<http://prensahistorica.mcu.es/es/consulta/registro.cmd?id=1028989> [consulta 2017]

GENCAT 2006

Nota de premsa: «El Memorial Democràtic recupera l'Olimpiada Popular del '36 en una exposició». Consultable a
http://premsa.gencat.cat/pres_fsvp/AppJava/notapremasaww/72735/ca/memorial-democratic-recupera-lolimpiada-popular-36-exposicio.do [consulta 2017]
Dossier de premsa: *Inauguració de l'exposició «Els jocs oblidats. L'Olimpiada Popular del '36»*. Consultable a
http://premsa.gencat.cat/pres_fsvp/docs/2010/11/02/17/00/7b418bf2-93f0-4a94-81d6-fc2e7311144e.doc [consulta 2017]

GÜELL 2012

GÜELL, Xavier. «La Mercè, 1904». Entrada al blog *El blog de Xavier Güell*. 18 d'abril del 2012.
<https://balldexiquetsdevalls.wordpress.com/2012/04/18/la-merce-1904/>
[consulta 2017]

GÜELL 2017-A

GÜELL, Xavier. «Les darreres passes de l'antiga Mulassa i l'antic Drac de Vilanova». Entrada al blog [El blog de Xavier Güell](https://balldexiquetsdevalls.wordpress.com/2017/05/09/les-darreres-passes-de-lantiga-mulassa-i-lantic-drac-de-vilanova/). 9 de maig del 2017. <https://balldexiquetsdevalls.wordpress.com/2017/05/09/les-darreres-passes-de-lantiga-mulassa-i-lantic-drac-de-vilanova/> [consulta 2017]

GÜELL 2017-B

GÜELL, Xavier. «Sants, 1876-1879». Entrada al blog [El blog de Xavier Güell](https://balldexiquetsdevalls.wordpress.com/2017/11/14/sants-1876-1879/). 14 de novembre del 2017. <https://balldexiquetsdevalls.wordpress.com/2017/11/14/sants-1876-1879/> [consulta 2017]

PALOMAR 2008

PALOMAR, Salvador. «Uns dimonis que trenquen gerres». Entrada al blog *La Teiera. Apunts de cultura i lliurepensament*. 12 de setembre de 2008. <https://lateiera.wordpress.com/2008/09/12/uns-dimonis-que-trenquen-gerres/> [consulta 2017]

PALOMAR 2011

PALOMAR, Salvador. «Diables i pirotècnies». Entrada al blog *La Teiera. Apunts de cultura i lliurepensament*. 23 de març de 2011. <https://lateiera.wordpress.com/2011/03/23/diables-i-pirotecnies/> [consulta 2017]

PALOMAR 2012-A

PALOMAR, Salvador. «L'antic carnaval de Valls. Carretilles i diables». Entrada al blog *La Teiera. Apunts de cultura i lliurepensament*. 19 de febrer de 2012. <https://lateiera.wordpress.com/2012/02/19/lantic-carnaval-de-valls-carretilles-i-diables/> [consulta 2017]

PALOMAR 2012-B

PALOMAR, Salvador. «Si hi ha carretilles és carnaval». Entrada al blog *La Teiera. Apunts de cultura i lliurepensament*. 20 de febrer de 2012. <https://lateiera.wordpress.com/2012/02/20/si-hi-ha-carretilles-es-carnaval/> [consulta 2017]

PALOMAR 2013

PALOMAR, Salvador. «El marc festiu del foc a Catalunya. La pirotècnia i els seus usos a la festa» [versió: maig 2013]. Materials de la ponència per a la formació de responsables de grups de consumidors reconeguts com a experts de la Direcció General de Cultura Popular, Associacionisme i Acció Culturals, la Delegació del Govern a Catalunya, l'Agrupació del Bestiari Festiu i Popular de Catalunya i la Federació de Diables i Dimonis de Catalunya. http://cultura.gencat.cat/web/.content/cultura_popular_nova_web/04_formacio/02_grups_de_foc/documents/arxiu/sd_foc_520_marcfestiu.pdf [consulta 2017]

PALOMAR 2017

PALOMAR, Salvador. [Diables: la construcció de la tradició barcelonina \(1\)](https://lateiera.wordpress.com/2017/08/07/diables-la-construccio-de-la-tradicio-barcelonina-1/). Entrada al blog *La Teiera. Apunts de cultura i lliurepensament*. 7 d'agost de 2017. <https://lateiera.wordpress.com/2017/08/07/diables-la-construccio-de-la-tradicio-barcelonina-1/> [consulta 2017]

REUS 2017

AUTORS DIVERSOS. *La festa sota el foc. Catàleg digital de l'exposició «La festa sota el foc»* (Museu de Reus, 2017). http://www.museudereus.cat/sites/museudereus/files/blog/la_festa_sota_el_foc.pdf [consulta 2017]

SACASAS 2017

SACASAS, Jordi. «Música i festa al campanar del Pi l'arribada de la relíquia de sant Isidre a Barcelona l'octubre de 1623», dins *Recòndit*, espai de la web de l'Arxiu Parroquial de Santa Maria del Pi (2017). <http://www.apsmp.cat/wp-content/uploads/Els-ministrils-al-campanar-del-Pi.pdf> [consulta 2017]

VÍBRIA 1992

AUTORS DIVERSOS. *La Víbria. Quatre notes sobre la vida i costums d'aquesta singular bestiola*. Barcelona: Colla del drac del Poblenou, 1992. Disponible en línia a <http://www.festes.org/arxius/VibriaOpuscle.pdf> [consulta 2017]

Documents per a la història dels diables i la imatgeria de foc a Barcelona (1380-1936)

Barcelona, sense data 1380ca. [1399?]

AHCB, Cerimonial 08/1C.XXII-3/1.1

Anotacions de despeses ocasionades per la processó de Corpus que calia pagar a Berenguer Leupard. Esment d'un diable que acompanyava a sant Bartomeu. La data de 1399 la suggerim nosaltres per intervenir-hi la mateixa persona que restaurava la vibra el 1399.

Darrer die de mag. [en lletra molt posterior: *Hacia 1380*. La data no és segura]

Les coses devall scrites se són fetes de nou per a la festa de Corpore Christi, per les quals són degudes a-n Berenguer de Leupard les quantitats següents:

Primerament, los .iiij. evangelistes, per los quals li són deguts a raó de .v. florins per cascun XX florins.

Item, per les vestedures dels ignoscens, diademes et armes X florins.

Item, per l'archa de Noè ab la coloma I florí.

[...]

Item per la figuera ab la serp per Adam I florí.

Item per les vestedures de Adam et de Eva XX solidos.

[...]

Item per la vestadura de sent Barthomeu XV solidos.

[...]

Item al hom qui fo diable de sent Barthomeu florí mig.

Barcelona, sense data 1390-1400???

AHCB, Cerimonial 08/1C.XXII-3/1.2

Anotacions de despeses ocasionades per la processó de Corpus. Esment del drac, aquest cop associat a sant Jordi.

[en lletra molt posterior: 1390. *Gastos de la procesión del Corpus*. La data no és segura]

Es degut an B[ere]ng[uer] Leupart per lo preu de las cares e altres diverses arreaments que feu per la festa de corpore christi lo qual preu feren ab ell micer P[ere] Dez Pujol, mos[èn] Anthoni Fornells, N·Arnau de Torrent e en G[uillem] de Busquets, per LXV ll[jures?]. XXXv ll XV ss.

Item, que donà al mestre qui féu algunes gafes de ferre per les ales dels angels.....

Ll xvj ss vj

Item, que bestrach a unes sabates florejadades per aquell qui fo David..... Ll viij ss vj

Item, que donà al palliçer per la forradura dels barrets dels prophetes.... Ll iij ss vj

Item, que donà a .j. hom qui portà lo drach de sent Jordi..... Ll viij ss

Item, que costà un àbit de framenor per a sent Francesch..... j Ll vij ss vj

[suma] xxxviii ll

Barcelona, 1397, maig 27

Descripció de l'entrada del rei Martí I l'Humà a Barcelona el 27 de maig de 1397, segons la versió llatina del cronicó de Guillem Mascaró. Biblioteca de Catalunya, Ms. 485, ff. 271v-272v. Publicada per RAUFAST 2007.

[...] Et dictus dominus rex Martinus, recedendo de dicta civitate Avinionensi, per suas dietas pervenit ad locum de Cadaqués, cum X galeis armatis XXI^a die mensis madii, anno Domini M^o CCC^o nonagessimio septimo.

Et in die XXII dicti mensis et anni venit ad locum de Bitulona circa horam tertiarum, et in dicta villa seu parochia fuit et estetit usque ad diem sabbati. Et in die domonica, que fuit XXVII dies dicti mensis et anni, circa horam nonam diei, fuit in plagia Barchinone et arripuit terram per pontem positum et factum de postibus et cohoptum de pannis de lana.

Et in capite dicti pontis fecerunt sibi unum altum sedile quinque gradonum, et ibi dictus dominus rex sediit per unam horam et plus, aspiciendo et mirando festum quod sibi fiebat ut sequitur. Nam maior pars officiorum tripudiabat, alii incedebant armati, alia pars fecit los *jochs següens*: primo, barcharii et homines maris fecerunt unam navim sarracenorum et duas galeas christianorum, que navis et galee navigabant per terram, et preliabantur adinvicem christiani et sarraceni cum tarongis; item, officium blanqueriorum tripudiaverunt et fecerunt unum orridum leonem; item, officium magistrorum domorum fecerunt unum castellum in quo ducebantur alique domicelle; item, officium *dels payés* fecit unum castrum in quo ducebatur lo *Rey d'Amós* cum sagitis quas hinc inde prohibiebat, et in dicto castro erat una domicella in quolibet angulo, que domicelle ministrabant sagittas ipsi Deo Amoris; item, officium *dels cotonés* fecit multos equites cotonerios et turchos qui adinvicem preliabantur; item, officium fustariorum fecit unum parvum castrum non multum a terra sed largum, in quo erat posita rota fortune cum quatuor puellis positus in dicta rota que vocabantur regnum, et dicta rota semper erat in motu, et regnum non movebantur cum essent bene afixe ipsi rote cum titulis "Regnabo, regno, regnavi, sum sine regno"; item, officium frenariorum fecit unam vibram multum altam et magnam que prohibiebat ignem et spiras ignis per os suum, et fecerunt amorum cum multis turchis sive *turchs* et multos homines *salvatges*, et adinvicem preliabantur, et novem angelos qui tripudiabant, scilicet tres *vermells*, Ill *blaus*, Ill *negres*; item, officium argentariorum fecit unum castrum magnum, in sumitate cuius erat magestas divina, et subtus magestatem erant celi et ordines angelorum, et magestas divina voluebat per se circumquaque, et portabat coronam auream in manibus, et angeli unusquisque certum quid arnessiorum domini regis cum eius signo. Peractis omnibus istis et vissis per dictum dominum regem, venerunt XXti *bornadós*, et statim dictus dominus rex ascendit equum suum et, precedentibus eum, accessit *per lo carer Ample, he per los Cambis Veys, e davant Sancta Maria de la Mar, he per lo carer de Moncada, he isqué a la capela d'en Marchús, he puys a la Bòria, a la plaça del Blat, a la Franeria*. Et, novissime, venit ad sedem Barchinone, que erat tota empaliada he enramada, intrus et extra et in claustro, sicut et omnes vie per quas transsivit, et adoravit crucem domini nostri Ihesu Christi ante foras dicte sedis, in loco ubi consuevit esse capella Sancti Blasii. Et, demum, intravit dictam sedem et accessit ad altare<m> Sancte Crucis et ibi iterato adoravit Crucem, quo facto fecit fieri unam absolutionem pro anima recolende memorie domini regis Petri, patris sui, et aliam pro anima bone memorie domini regis Iohannis, fratris sui, quibus absolutionibus finitis fuit incepta antiphona "Hostia solempnis" per cantores, et descenderunt ad capellam Beate Eulalie. Et, postmodum, inceperunt cantare responsum "Egressus", et accesserunt ad capellam sepulcri, et ibi erat paratum altare cum spina Domini, et adoravit eam. Demum, inceperunt antiphonam "Regina<m> Celi" et cum illa accessit dominus rex cum processione pedestra ad palatium regale<m>, quod est iuxta dictam sedem, et fecit orationem in capellam Sancte Marie dicti palatii. Et, reversus ad sedem predictam cum processione, statim militavit et accessit ad palatium regine. Et, in dicta die domonica et sequenti, civitas Barchinone tenuit tabulam de *juvir*. Et dictum festum officiorum duravit per quatuor dies, eo quia dictus dominus rex fuerat multum desideratus per omnes gentes.

Item, Illa die mensis madii dicti anni, dictus dominus rex fecit fieri festum duplex maius de Spina Domini, et in missa ipse et domina Maria, eius consors, interfuerunt, et fuit factum maximum festum.

Item, Illa die dicti mensis et anni, fuit factum per dictum dominum regem lo *Cap d'ayn* dicti domini regis lohannis sollempniter, ut est moris fieri, cum multis cereis et magna offerta.

Saragossa, 1399, febrer 28.

Martí l'Humà demana l'àliga i la vibra i altres entremesos per a la festa de la seva coronació a Saragossa.

Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA). Cancelleria, Registre 2240, fol. 184v-185r. Publicat per RIERA SANS 2002, pàg. 46.

Lo Rey. En Ffelip. Vista havem una letra que havets tramesa a mossèn Nicholau Morató. Havem haüt sobirà plaer de les maneres que havets tengudes em haver-nos ací la àguila e la vibra, e altres coses en vostra letra contengudes, per a ennoblehir millor la festa de nostra benaventurada coronació; pregant-vos, tant affectuosament com podem, que façats que les dites àguila e vibra e altres coses nos sien ací trameses. E d'açò nos farets plaer e servey gran. Dada en Çaragoça sots nostre segell secret a XXVIII de ffebrer del any M CCC XC VIII. Rex Martinus.

Barcelona, 1399, març 1.

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Clavaria, 1B.XI. Volum 23-24, anys 1397-1399, foli CLXXXIv.

Item, done a-n Berenguer Laupart, pintor, ciutadà de Barchinona, les quals los honrats consallers volgueren que jo li liuràs, de que fahés despeses en .i. adob e reparació, que per ordinació dels consallers, devia fer en los dies del kalendar deiús scrit en un entremès de aquesta Ciutat havent forma de àguila, que ha aquesta Ciutat per a ennoblehir les festes o solempnitats que fa per honor e reverència de Nostre Senyor Déu e dels senyors terrenals. E .i. altre entremès dels Freners de aquesta Ciutat, havent forma de vibra.

Los quals entremesos après que adobats e reparats fossen, aquesta Ciutat devia trametre al senyor rey a Saragoça, per ço com lo dit senyor los havia demanats qui'ls devia fer mostrar per noblea de la festa que devia fer de la sua coronació, sagons que appar per albarà dels consallers, scrit lo primer jorn de març del any MCCC.XC.IX que cobra ab àpoca feta en poder de Bonanat Gili, notari, lo dit jorn .V. lliures .X. sous.

Saragossa, 1399, abril 13.

Descripció del banquet de la coronació de Martí l'Humà segons Pere Miquel Carbonell (1434-1517), a les seves Cròniques d'Espanya (publicades amb caràcter pòstum el 1546). CARBONELL 1546, foli CCXXv.

Y en aquest convit foren fets tres entremesos molt notables, que vengueren davant les viandes en tal orde; ço és, davant les primeres, venien trompetes en gran multitud, y après una àguila de or molt gran y fort ricosa, e après gran colp de ministrés ab les viandes [...] Enaprès, ab les segones viandes, vingueren axí mateix tots los dits trompetes e ministrés, e après vench una gran vibra molt bella, lançant per la boca grans flames de foch, y entorn d-ella venien molts hòmens armats de totes peces, cridants grans crits, volents-la ociure, y ella defensant-se fortment ab les flames de foch; e açò fo molt bell. Davant les terceres viandes, vingueren tots los damunt dits trompetes y ministrés e majordòmens, e après

vench una gran roca molt pròpiament feta, en la sumitat de la qual havia una gran leona parda molt bella, havent una gran nafra en la espatla esquerra. De aquesta roca exien molts conills, grans y pochos, perdius, guatles, tortres y d'altres aucells de diverses menes, qui volaven per tot lo pati. Enaprés vingueren los dits hòmens d'armes, e incircuiren la dessús dita roca, demostrants voler ociure la dita leona. Ells axí estants dins la roca, isqueren promptosament hòmens salvatges, e combateren-se molt ab los hòmens d'armes, en tant que los salvatges obtingueren victòria. [La qual] obtenguda, per la nafra dessús dita isqué un poch infant molt bell, ab una corona al cap, vestit de armes reyls, havent en la mà dreta una espasa nua, demostrant que havia obtenguda victòria.

Barcelona, 1399, juny 19.

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Clavaria, 1B.XI. Volum 23-24, anys 1397-1399, foli CCXIV.

Item, done a-n Berenguer Laupart, pintor, ciutadà de Barchinona, les quals los honrats consallers volgueren que jo li liuràs, a compliment de XXVIII lliures XIII sous a ell degudes axí per preu de diverses coses per ell per ordinació dels Consallers comprades que més en .II. adobs que féu per ordinació dels dits Consallers en dos entremeses de aquesta Ciutat havents .I. d'ells forma de àguila e l'altre forma de vibra. Lo primer dels quals adobs féu lo dit Berenguer ans que fossen portats de aquesta Ciutat a la ciutat de Saragoça con lo senyor [Rey] volent coronar si matex e la senyora Reyna axí com féu en l'any deiús scrit pregà aquesta Ciutat que los dits entremeses li prestàs, axí com la dita Ciutat ho féu, per haver los a les festes de les dites coronacions. E l'altre adob féu lo dit Berenguer après que foren tornats en l'any deiús scrit de la dita ciutat de Saragoça a aquesta Ciutat, com per lo camí haguessen pres gran dan. E encara li eren degudes per salaris de jornals seus e de altres qui ab ell ensemps treballaren en los dits adobs, los quals salaris lo dit Berenguer de sa pròpia moneda havia pagats e bestrets, sagons és contengut distinctament e per manut en .I. full de paper que ab abarà dels Consallers scrit a XIX de juny del any M CCC XCIX e ab àpocha feta en poder de Bonanat Gili, notari, lo propdit jorn cobre del dit Berenguer. E és cert que les restants V lliures X ss a compliment de les dites XXVIII lliures XIII sous li foren pagades per mi ab altre albarà dels Consallers, e són posades en data atràs en carta Clxxxj.

Barcelona, 1409, setembre 29

ACA. Cancelleria, registre 3884. GIRONA 1915, pàgina 646. Menció d'uns entremesos, paradís i infern en les celebracions de les noces de Martí i l'Humà i Margarida de Prades el 1409.

Dicmenge a XXIX dies del dit mes los dits senyor e senyora a Bellesguard. [...] senyor lo [papa] ers parti de la [...] dez Pla e vench [...] el coll de la creu on lesperava la solenpna professo de la Seu ab totes les parroquies e ordes dels frares [...] de Barchinona . E en .I. altar que y havien bestit feu oracio e apres puja a cavall e ls consellers de la dita [...] [m]eteren lo jus l pali d aur camper blanch e l comte d'Urgell tench lo banch del cavall de la part dreta [...] de Gualbes conseller en cap de la dita ciutat lo tench de la part squerra. E ls prohomens de la dita ciutat ab [...] brendons blanchs enaren denant lo cors de Jhesu Christ que portava Ina nmla en Ina caixa devant nostre senyor lo [papa] dret cami e 1 portal de sent Anthoni a sent Jacme e l palau del bisbe e la Seu on feta oracio al altar maror [...] santa Eulalia torna cavalcar e menaren lo al palau major del senyor rey on posa e fferen hi entremeses [...] dels altres paradís e infern.

Barcelona, 1423, desembre 9

SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgines 5-6. (Manuscrit III, 1423-1457, folis actualment desapareguts, transmesos per Comes el 1583. COMES 1583, pàgines 33-42.)

9 de desembre de 1423,

“[...] solemne professó dels honorables canonges, beneficiats e altres preveres de la Seu; en la professó fou aportada la bandera de santa Eulàlia, la qual la cita Ciutat havia feta fer de nou en la festa de Corpore Xpisti proppasada. [...] Item, hi foren aportats los entremesos de la dita Ciutat representats Paradís e Infern ab la batalla de sant Miquel e dels Àngels e de Lucifer e de sos sequesas; e lo Vibre, lo Ffenix e la Àguila.”

Barcelona, 1424

SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgines 12 a 15. (Manuscrit III, 1423-1457, foli XXVIII a XXVI, actuals 1r a 3v). Llista d'elements d'atrezzo de la processó del Corpus de Barcelona.

Los arreus subsegüents són liurats cascuns anys al monestir de Sancta Maria de la Mercè o al frare lo qual hi és deputat.

Primo .j. ós o onso ab tot son compliment, e és de pells de anyins negres.

[...]

Item, lo drach ab la creu e diadema de sancta Margarida, ab les calces del dit drach.

[...]

Los arreus devall scrits són liurats cascuns anys al monestir de Sancta Anna, o al frare lo qual hi és assignat per lo dit monestir.

[...]

Item, lo vestiment palós e diadema de sancta Maria Egipcíacha.

Item, lo leó ab dues vestes de hòmens salvatges ab barbes e caballeres.

[...]

Los arreus següents són liurats cascuns anys al dit monestir de Sancta Anna, succeint al monestir dels frares dels Sachs al qual solien ésser liurats.

Item, dues vestes ab calces de canamaç e dues testes per a dos diables.

[...]

Barcelona, 1424

SOLEMNITATS, volum I (1930), pàgines 17 a 20. (Manuscrit III, 1423-1457, foli XXXr a XXXIIIr, actuals 6r a 9r). Ordre de la processó del Corpus de Barcelona.

[Creus, Clero, etc]

Les representacions.

Primo, la Creació del mon ab XII àngels qui canten: Senyor, ver Deu.

Infern ab Lucifer dessús, ab IIII. diables ab ell. [Afegit.] Lo drach de sent Miquel.

Lo majoral ab la maça ab XXIII. diables, los quals fan la batalla a peu ab los àngels.

Sanct Miquel ab XX. àngels de spasa qui fan la batalla a peu ab los àngels.

Sanct Miquel ab XX. àngels de spasa qui fan la batalla ab los diables.

[...]

Les representacions de que han càrrech los frares de la Mercè van après, ço és

[...]

Sta Margarita sola ab lo drach.

Los àngels qui sonen.

Sancta Maria e Jhesus e Joseph.

Aprés, lo Resucitat, tot sol ab la creu.

Sanct Dimas ab son àngel.

Gestas ab lo seu diable.

[...]

Les representacions de Sancta Eulàlia dez Camp van après [...]
 Sanct Benet ab lo diable
 [...]
 Sanct Machari ab lo diable
 [...]
 Après van les representacions de les quals ha càrrech lo majordom de la esglea de madona Sancta Maria de la Mar:
 [...]
 Sanct Xpistoffol ab l'infant Jhs al coll.
 Lo martiri de sanct Sabestiá, ab los cavalls cotoners e ab los turchs.
 Lo ffenix tot sol. [Afejit: Item, santa Eulalia ab ses companyones. Item, los homens d'armes ab la companya de Dacià. Item, lo entramés de santa Eulalia ab Decià e doctors dessús].
 Sanct Jordi a cavall.
 Lo vibre. [Afejit: Item, la rocha ab la donzella de sent Jordi. Item, lo rey e reyna, pare e mare de la dita donzella ab llur companya]
 [...]
 Après van aquells qui representen los apòstols:
 [...]
 Sanct Barthomeu e lo diable.
 [...]
 [La custòdia i el bisbe amb els seus ministres]
 Los angels percucients ab los diables percucients. Après, dos homens salvatges qui porten una barra per retenir la gent.
 Après, tot lo poble.

Barcelona, 1464

Safont, Jordi. *Dietari de les turbacions del tems del rey Don Juan que en Catalunya foren*. SAFONT 1484, 104r a 105r

“E primerament passaren devant lo dit senyor los mariners e barquers ab lurs sclaus e havien·los pintades les cares en dues e eguals parts, ço és la una galta verda e l'altra blava etc. E axí anaven aquests sclaus primers sonant diverses tabals. Après vench una nau de fusta que hagueren feta, la qual anava ab carretes, e dins havia gran colp de mariners, e sent Elm a la popa. E primer d'açò feyen anar un gran drach ple de fochs greschs qui socarrava la gent per fer los fer loch e que posquessen passar.”

Barcelona, 1467, agost 28-31.

Solemnitats, volum I,(1930) pàgines 286-293 (Manuscrit IV, 1457-1546, foli LXVIII a LXVIII). Drac, diables...

Solemnitat de la festa feta per la intrada del illustra senyor Don Johan, duc de Calàbria, etc., lochtinent general del molt alt e molt excellent senyor, lo senyor rey en Renat, benaventuradament regnant.

[...]

E stant axí, lo dit senyor en lo dit cadaffal, los officis, qui allí eren venguts ab lurs penons e entremesos, faeren reverència al dit senyor, passant hu après altre devant lo dit cadaffal [...]

Primerament, passaren los garbelladós ab lur penó.

Item, mariners ab lur penó.

Item, barquers ab lur penó, ab entremesos del castell de infern e lo dragó.

Item, revedors ab entremesos de sancth Miquel e angels, qui feyan la batalla ab los dits diables.

[...]

Item, carnicers, ab un bou cubert de paraments de cendat, de senyal de bous, de moltons pintats, e hun home qui anava a cavall ab lo penó dels dits carnicers, e feren cert entramès amb castell.

[...]

Item, fustés e mestres d'axa ab lur penó, ab castell dels turchs, ab entremès dels turchs.

Item, texidós de draps de lana ab lur penó.

Item, conthoners ab lur penó, ab entremesos dels cavalls cothoner, e mesclaren-se ab los fusters.

[...]

Item, mercers ab sent Jolià cavalcant, anant a cassa, ab cert bosch qui anava sobre carretes, lansant devant lo cadaffal coloms, tortes e diverses ossells, e mes un ball ab certa enramada.

[...]

Item, blanquers ab cert entremès, ab castell en que havia certs hòmens salvatges ab un leyó, ab lur penó.[...]

Item, ffreners ab la àguila e ab un castell en lo qual anava cert entremès per ells fet, e ab lur penó.

Barcelona, 1481, juny 28

Solemnitats, volum I,(1930) pàgines 336-340 (Manuscrit IV, 1457-1546, foli Cv a CIIIr)

Notícies de la víbria a Barcelona

E lo dit dia de dissapte, que comtavem XXVIII del dit mes de juny, any demunt dit MCCCCLXXXI, la dita senyor[a] reyna partí del dit monastir , venint vers la ciutat per intrar en aquella. E per ben festivar la dita senyora reyna jatsesia que tal pràtica com deiús fins ací no fos stada feta en noves intrades dels reys e reynes antecedents, però, per complaure al senyor rey qui axí ho volgué, los dits honorables consellers deliberaran sots pali rebre la dita senyora reyna en lo pont del portal de Sant Anthoni, en lo qual portal fou preparada una representació de santa Eulàlia, devallant de la torra sobre lo dit portal, en companyia de III. angels, ab enginy molt artificiós, los quals angels representaven lo angel custodi, sant Gabriel e sant Raphael; e dalt en lo portal era un cell qui eran tres cels voltants lo hu contra l'altre, ab luminària, ab diverses ymages grans de reys, profetes e vergens, los quals, suposat que los dits cels voltessin tota hora, les dites ymages romanian e mostraven star dretes [...]

E axí venint, com fou dins lo pont del dit portal, sobre lo qual era fet, ab antenes, sobrecel de draps de lana per que la dita senyora no stigués al sol, la dita senyora se aturà, e aturada, la dita santa Eulalia en companyia dels angells demunt dits devallà d'alt de la torra del dit portal, cantants ab molta melodia. E com la dita santa fou baix fins a cara de la dita senyora reyna, lexant-se de cantar, parlant en llengua catalana, li dix, ab gest e continensa pertinents, les cobles següents:

Pus ha dispost la magestat divina
visitar vos sta ciutat famosa
vullau mirar, senyora virtuosa,
los mals qui tant la porten a rohina.
Jo le·us coman fins ací conservada
per mi, qui so, màrtir, d'ella patrona.
Sper en deu la vostra Barsalona
en un moment per vos serà tornada
vivificada,
e prosperada.
Mas cogitau, reyna tant desitjada,
Dar-ne rahó a deu qui us ha creada.

E dita la dita cobla, la dita santa Eulalia ab los dits angells se-n tornaren muntar ab lo mateix exercissi, e mostrà la dita senyora trobar pler en mirar e hojr la dita representació e los cels demunt dits.

E feta la dita representació, los honorables consellers donaren peu a terra, e mäteran la dita senyora sots un bell pali de brocad, ab tovallons de carmesí, ab senyals de la Ciutat sembrats en los dits tovallons. [...]

Item, cotoners ab llur panó.

[...]

Item, fferrés ab llur panó, ab representació de sant Aloy, qui anava sobre bestia, ab cadira, e denant ell anava la víbria de la Ciutat, qui lansava foch per la boca.

[...]

E après, per mes festivar, a V del mes de agost, any demunt dit MCCCCLXXXI, fou feta professó per la dita ciutat com lo dia de Corpore Xpisti, ab tots los castells e entremesos.

Suma la despesa III m XV. Lirs, I ss.

Barcelona 1519, agost 26

MANUAL vol III, pàgina 290

Diumenge XXVI. — En aquest die los honorables Consellers per festivar ab mes rapòs les festes y jochs dels Castells qui tenia concertats pera S. A., los prorogaren en aqueste jornada. E axí se celebraren en lo present die. Foren XI castells ço es, Infern e paradís, cavalls cotoners y turchs, Sanct Joan, Sanet Gem, Adam y eve, los reys, los sancts pares, sancta Catherina, Ascensio y lo Juy. Foren de bon matí al pla de framenors y a las X horas de matí passaren hu après altre davant lo palau de dit Sr, e après per lurs trasts per lo carrer ample avall. Foren ben concertats y S. A. se-n alegrà molt.

Barcelona 1523, juny 8

MANUAL vol III, pàgina 465

Diumenge VIII. — En aquest dia, per quant sa Magestat del Señor Emperador volie pertir per lo dimarç propsegüent, per tant per lo deprés dinar foren representats los castells de la

Ciutat davant palacio y en tot lo carrer Ample per sos trasts y foren los següents, infern y peradís, Adam y Eva, los tres reys ques diu betlem, sanct Joan degollaci, los sancts pares, la Ascensió, sancta Clara, sancta Catherina, lo juy.

Barcelona, 1537.

AHCB Cerimonial 1C.XXII-3/2.6

Fragment de llibre de comptes sobre el Corpus, 1533-1537. Sense foliar

Item paguí comptans a Endreu Farrer blanquer per lo port del drach a vigília de corpus e dia de Corpus segons és acostumat....xv ss.

Barcelona, 1558, juny 8.

MANUAL vol IV, pàg 338

Dimecres VIII. — Aquest dia fonch la vigília de Corpore cristi Los magnífichs consellers [...] agraduats anaren a vespres en la seu y acabades aquelles per no passar per los claustres se tornaren per lo portal major de dita seu passant devant lo palau del Sor. bisbe y a la dita plassa de la casa de la Ciutat, y alli los obres acompanyats de molts cavallers mercaders y artistes vingueren ab les bassines de remallets y banderes de or barberi y altres remallets de flors y aygua almescada ab los quals vingueren los drach, diables, trompetes y taballs.

Barcelona, 1559, setembre 21.

MANUAL vol IV, pàg 361

Dijous XXI. — Aquest dia se feu solemne professo com la Professo, de corpus sino que nos portava lo corpus ny y fonch la àguila ni lo drach per lo loch acostumat, sobre la desenbarchada del Rey Felip nostre Senor en Loredó de Biscaya venint de Flandes. Anaren hi les confraries ab las banderas y los ordens y tot lo clero la qual acompanyavan los magnífichs conselles.

Barcelona 1564, febrer 6.

SOLEMNITATS, volum II (1947), pàgines 1 a 13, concretament 10-11. (Manuscrit V, 1564-1643, foli 2r a 8r)

Copiat per COMES 1583, pàgina 548-561 (concretament 557-558). Entrada de Felip II el 1564. No es detalla què feien els Revenedors.

Ordinació y forma de la cerimònia y festa feta per la Ciutat de Barcelona per rahó de la nova entrada del cathòlic e molt alt senyor Don Phelip, rey y senyor nostre, vuy beneventuradament regnant, fill de la bona memòria de Don Charles, emperador y rey nostre, la qual entrada és la primera que ha feta en esta ciutat de Barcelona com a rey.

[...]

E estant dit senyor en sa cadira, passaren totes les confraries de la ciutat ab lurs panons, sots l'orde següent:

Primerament los parayres ab son panó y apportaven la mulassa.

Ffusters ab son panó.

Blanquers ab son panó y uns salvatges y un leó fent entramesos.

[...]

Garbelladors ab certs jochs que garbellaven confits.

Mariners, barquers y pescadors, qui apportaven una bella nau, molt ben exarcia-da y artillada de grossos y molts coets, y venia a la vela ab gentil artifici.

Revenedors.

Corders, ab son jagant y cert entramès.

[...]

Hortolans ab cert entramés que fehyen laurar huns àsens y apportaven un hort ab alguns ausellets.

Carnicers que apportaven un bou encellat ab ses guarnicions y fre, y un home a cavall qui aportave lo penó.

Spasers ab son panó y sanct Pau.

[...]

Cotoners que apportaven un joch de cavalls cotoners.

[...]

Ferrers, los quals apportaven la brivia.

[...]

Freners ab son penó.

Barcelona, 1583

Ordre de la processó de Corpus donat per COMES 1583, pàgines 630 a 639.

Cap. 40. Ab quina cerimònia se celebre la festa de Corpore Christi aquest temps present ab l'orde de la professó del mateix dia.

[...] y acabades les vespre es pratiga que lo clero va a dir vna commemoració en las claustres en la capella de corpore christi y acabada la commemoració sen van per lo portal de Sta. Eulalia que es en dites claustres y tornasen tot dret per deuant la diputació a St. Jaume y com tornen de la Seu no seuen dins lo porxo sino fora lo dit porxo en lo fosar dessorre les scales ab vns padrisos que rodan lo dit fossar y aquí mateix que son asaguts ve la Aligua y dansa fins a tant que venen las bacines de casa lo obrer totes plenes de ramallets y banderetes de or barbari les quals venen desta manera primerament venen deuant las bacines lo drach y diablots mes lo gegant y gegantesa y alguns anys la briuia y cavalls cotoners y apres venen las bacines que son moltes [...]

Memorial del orde de la professó del dia de corpore christi.

Primo lo drach diablots y tota manera de entremes quey haia.

Item los tabals y trompetes de la ciutat ab sobrevestes y barrets de satí carmesí.

Item la bandera de Sta. Eulalia la qual aporte vn preuere a cavall [...]

Barcelona, 1585, abril 8.

Coses que calia preparar per una visita de Felip II a Barcelona, segons el Registre de Deliberacions de l'Ajuntament d'aquell any, folis 73-74v. SOLEMNITATS, volum II (1947), pàgina 40.

Dilluns a VIII del mes de abril MDLXXXV.

Los magnífichs senyors concellers, lo segon y lo ters absents y la maior part de la setsena elegida per la vinguda de la magestat deñ rey nostre senyor per lo Concell de Cent jurats, celebrat a l'III del corrent mes de abril, aiustats dins la instàntia nova del Concell de trenta de les cases del honorable Concell de dita Ciutat, feren les desliberacions y conclusions següents.

Primerament, que per la dita vinguda de la magestat del rey nostre senyor, en cars vinge de nits, sien aparellades cent entorxes de cera groga.

Mes, per la professó se ha de fer per dita vinguda de sa magestat se fassen cinquanta entorxes blanques ab les armes de la Ciutat per aportar en dita professó, y que dites entorxes les aporten persones de quiscun estament y que s'envie a consultar ab lo reverent Capítol si ab dita professó aportaran lo Sant Sagrament, y també que lo reverent Capítol envie a dir als senyors diputats que sien servits que les vint y quatre entorxes que los dits diputats envien cada any a la professó de Corpus que les vullen dexar per la dita professó.

Mes que tot lo que es menester per la dita professó, ço és, drach, brivia, àliga, jagant, diablots, cavals cotoners y tot lo demás y tots los gastos que-s faràn en dita professó ne tinguen particular càrrech los obrés de dita ciutat, conforme ho acostumen fer en la professó de Corpus.

Barcelona, 1585, maig 11.

Solemnitats, volum II,(1947) pàgines 38-64 [sobretot la 52] (Manuscrit V, 1564-1643, foli 30 a 43v)

Entremesos que sortiren en l'entrada o visita de Felip II a Barcelona, segons el Llibre de les Solemnitats.

Entrada de la magestat de nostre rey y senyor Don phelip y del sereníssim príncep Don Phelip e sereníssimes infantas Dona isabel y Dona catherina, filles sues, en la present ciutat de barcelona venint a embarcar dit senyora Dona Catherina per

passar en Saboya ab lo sereníssim duch de saboya, ab lo qual és casada, y lo que per rahó de dita entrada y après d'ella se-s seguit fins que la sua magestat se'n anà, la qual fonch en lo any MDLXXXV.

[...] y per dit Consell fonch determinat que se fessen alimaries tres dies, balls y juglars e altres bullícies y coses ordinàries y necessàries per demostratió del contentó y alegria que rebia la Ciutat ab la benaventurada vinguda de sa magestat y sereníssim príncep e infantes, y se fes una solemne professó per tot lo clero y confraries ab sos panons y brandons, conforme se fa lo dia de Corpus [...]

Y tantost partí la professó, anant primer los de tabals, diables y drach y vibria lantsant gran copia de cohets; de[s]prés veien XXII cavall godoners, fets tots de nou, encubertats, y los quals portaven ab sos morrions y armes plateades de paper engrutat, ab ses lanses, genetes, ab sos ferros plateats tots ab bandes de tafetà carmesí, y davant tots un trompeta ab son cavall ab sa sobrevesta y bandera a la trompeta; y després venia altre cavall, aportant lo qui venia en ell un estandart de tafetà, tot ab armes de la Ciutat. Y passant davant sa magestat feren grans algarades y voltes, en manera que aparegué molt bé a les sereníssimes infantes y als miradors, que lo sereníssim príncep, per estar de mala gana, no hisqué a la finestra, axí com estave sa magestat y sereníssimes infantes y moltes dames y cavallers en gran número y palesament. [...]

Després venien les creus, ódens y clero, reys, àngels y àliga, y a la fi aportaven ab la sivera la figura de Nostre Semyor ab moltes altres de sants, aportant lo tàlem los consellers ab pròmens. y après de tot, lo bisbe, de pontifical, y lo poble [...]

Barcelona, 1599, maig 14-18

SOLEMNITATS, volum II (1947), pàgines 126-136 [sobretot 133-134] (Manuscrit V, 1564-1643, foli 91 a 96v). Entrada de Felip III a Barcelona.

Ordinació y forma de la serimònia y festa feta per la Ciutat de Barcelona per rahó de la nova entrada del catòlich e molt alt senyor Don Felip rey e senyor nostre, vuy beneventuradament regnant, fill de la bona memòria de don Felip, rey y senyor nostre, la qual entrada és la primera que ha feta en esta Ciutat de Barcelona com a rey.

[...]

E estant dit senyor assentat ab sa cadira, passaren totes les confraries de la ciutat ab llurs panons, fent quiscuna tres reverentias ab lo panó davant sa magestad.

E primerament anaven los parayres ab son panó, y aportaven la mulassa, ab una vesta de drap de color molt ben adressada.

[...]

Blanquers ab son panó.

[...]

Mariners, barquers y decarregadors ab sos panons; y aportaven una bella nau molt ben exerciada y artillada de cuets; y venia a la vela ab gentil artifici e quant fou davant sa magestad amaynaren les veles; e tiraren molts cuets, e après tornaren arborar dites veles.

Pescadors, los quals portaven una barca de pescar, la qual venia a vela, e com fou davant sa magestad amaynà dita vela, e lansà molt peix viu e molts confits, lo qual fou molt bona vista.

Revenedors ab son panó.

Corders ab son panó, y aportaven lo jagant.

[...]

Carnicers ab son panó, y aportaven un bou ensellat, ab ses guarnitions y fre, y un home a cavall en dit bou, e quant fou davant sa magestad se apeà y tornà a pujar a cavall.

Spasers, per certa contienda que tingueren entre ells, no isqueren.
[...]
Cotoners que aportaven un joch de cavalls cotoners, y feren un ball de cascavells ab los caballs, lo qual fou molt bona vista.
[...]
Mestres de cases y molers ab son panó, y aportavan un orifany que aportava un castell desobre dit orifany.
Ferrers, los quals aportaven la brivia.
[...]
Freners ab son panó.
[...]
E passades les sobredites confraries, e feta per quiscú d'ells reverentia al dit se-nyor rey [...]

Festes de sant Ramon de Penyafort.

Barcelona, 1601, maig 19.
REBULLOSA 1601, pag 81.

Serian las seis horas de la tarde quando llego la Procecion de Martorel villa de 400 vezinos puesta entre los dos Rios Lobregat y Nóya y a quatro leguas de esta Ciudad, lleuava delante, como haziédo lugar vna dança de feys cauallitos Ginetes cotoneros (que se llaman ansi porque fueron los de la Cofadria de los algodoueros los primeros que haca los inuentaron) con sus cascaueles, lanças y adargas; y entre ellos para el mismo efecto y para regozijar la Procecion, como en las mas principales de haca se vsa, yvan quatro hombres con vestidos y mascarar de demonios, las piernas llenas de cascaueles y en las manos cierta hechura particular de mazas de las quales diparan muchos tronadores.

Barcelona, 1601, maig 23.

REBULLOSA 1601, pàg 118

Eran ya cerca de las cinco quando para oyr visperas que se dixeron del Santo, de quien rezó el Conuento todos estos tres días, los Consellers con mucho acompañamiento por este orden. Venian delante los atabales de a cauallo con su librea a lo tudesco, y tras ellos dos Gigantes con sendas picas; muchos vestidos como demonios con disformes mascarar, cascaueles en las piernas y cierta hechura de maças en las manos de las quales diparauan muchos coetes de trueno; vn grande dragonazo de espantable figura, con su hembra tambien muy grande que haca llaman Briuia, disparando entrambos por la boca muy gruesos coetes tronadores y lleuados cada vno de vn hombre que esta metido hasta la cintura dentro el vientre dellos [...]

Barcelona 1601 23 de maig

MANUAL VII, pàgina 320

Dit dia los SS. Consellers desijant comensar les festes de la beneventurada cano-nitsatio del gloriós pare St. Ramon de Penyafort, se son ajuntats quiscu perçi ab sos promes, ab les gramalles de domas carmesi que fins en aquell punt no havian encara tretas, forrades de brocat, pera major regosijar dita festa y en senyal de gran alegria, al porxo de St. Jaume hont es de costum antiquissim ajuntarse pera la vigilia de la festa del Corpus, partiren de dit lloch anant devant los tabals, trompetas y menestrils vestits ab les robes de domas acompanyats de molts cavallers,

ciudadanos, otras personas y de los oficiales de la presente casa son anados a la Iglesia de Sta. Catherina y alli han hoïdes vespres y completos conforme les hoïen y les diuen la vigilia de Corpus, y acabades aquellas son anados a la Capella de dit gloriós St. Ramon y alli an feta oratio y los frares an cantats uns goix sonant los ministrils e, ab lo mateix orde sen son tornats al porxo de St. Jaume e, ajuntats tota la musica de tabals, trompetes y menestrils an sonat, y la àguila es vinguda aqui y a dansat devant dits SS. Consellers e, també isque lo drach y la bibria, gegant, cavalls cotoners y diables, per la plassa de St. Jaume anaven tirant cuets conforme se fa la vigilia de Corpus, y tot a honor y servey del gloriós St. per a que per sa intersesio nos vulla Deu tenir de sa ma.

Barcelona, 1601, maig 24.

REBULLOSA 1601, pàgina 149

Yua lo primero para regozijar la fiesta y hazer lugar por las calles vna dança de doze cauallitos ginetes cotoneros, y entre ellos muchos como Demonios disparando perpetuamente coetes tronadores de sus maças, de la suerte que ya arriba diximos. Tras estos, yuan dos Gigantes marido y muger en zancos haziendo graciosos ademanes, descubiertos los rostros, con granes lanças en las manos, y vestidos de ropas muy largas de seda; luego dos grandes dragonazos escupiendo llamas de fuego y disparando terribles coetazos por la boca, acompañados tambien de muchos como demonios con cascaueles en las piernas y maças para el mismo efecto los otros, y por remate vn grande Gigante de diferente talle que los otros, armado con grandes planchas y coraças, y con su selada todo dorado y baylando los cascaueles con mucha graciosidad al son de vna flauta y tamboril que le yua delante; y tras ellos atabales de a cauallo con la librea de la Ciudad y con la misma muchos trompetas a pie y de tres en tres [...]

Barcelona, 1601, maig 24.

REBULLOSA 1601, Pàgina 151

Venia tras esto, lleuando muchos menestriles delante, la Mulaza, que es vna figura como mula, muy grande hueca, lleuada por tres o quatro hombres que van dentro, muy engualdrapada, boluiendo el cuello a todas partes, con que haze varios visajes, tocada conforme el abuso de las damas con grande alçacuello, almirante y copete, tirando por la boca grandes coetes de trueno, y sirue de lo que las demas figuras montruosas que van al principio, allende que es la diuisa particular de la Cofadria de los Pelayres desta Ciudad. Trahia hoy vn artificio sobre sus espaldas en que yva entre la isla de Mallorca y Ciudad de Barcelona, muy bien puestas de bulto, vn muchacho vestido de nuestro abito y con grande compostura en el rostro representandó a San Ramon que passaua la mar sobre su capa y señalando nauios de la torre de Montjuy que en lugar de copete lleuaua muy bien puesta entre las orejas [...]

Barcelona 1601 24 de maig

MANUAL VII, pàgina 323

E comensà una molt solempne professó de la festa del gloriós Pare sanct Ramon de Penyafort, encaminanse anant primer dos bèsties feres ço es la una lo drach y l'altra la vibria, dotse Cavalls cotoners y dotse diablots ab vestidures y cares de diables e après un gegant y una gegantessa, y un bulto que semblave lo gegant Golias [...]

Barcelona 1601 24 de maig

MANUAL VII, pàgina 324

[...] anaven quatorse ganfanons tots de domas carmesí y recamats de or ço es, dos de la seu, dos de sancta Maria de la Mar, dos de sancta Maria del Pi, dos de sanct Just y sanct Pastor, dos de sanct Pere, dos de sanct Miquel, dos de sanct Jaume y dos de sanct Cugat [...] e, après consecutivament dos banderas de domas, una dels perayres y altra dels fusters, anant ab elles los confreres de quiscun ofici fent cor, que aportaven cent y trenta atxes, precehint davant ditas banderas una mulassa de la confraria dels parayres, y sobre la squena della anave un minyó ajonollat vestit com un frare de Predicadors, representant lo Gloriós Pare sanct Ramon com passave ell sobre la capa la mar de Mallorca a Barcelona ab significatio de la Isla de Mallorca y la ciutat de Barcelona, fent vela del scapulari y del gayato albre, y sobre lo cap de dita mulassa la torra de Monjuich del ferel (farel), assenyalant que venia de ponent a la present ciutat un gran vexell: e àpres la bandera de domas blanch dels blanquers y los confreres de dita confraria seguint aquella, aportant quaranta atxes, e devant dita bandera un bulto de lleo molt gran sobre daurat y deset animals que circuïen dit lleo [...]

Barcelona 1601 24 de maig

MANUAL VII, pàgina 325

[...] despres la bandera de la confraria dels corredors de bèsties y confreres seguint aquella ab siris grossos blanchs que aportaven e, apres venia la bandera de domas carmesi de la confraria dels revenedors, hostalers y altres que tenen per advocat y patró lo gloriós archangel sanct Miquel y ab sa lmatge, armat en blanch y scut y llansa, y dos o tres diables que li anaven en torn y de quant en quant un de aquell diables enseniá un cuet y feya com qui paleave ab sanct (Miquel), y après se ageya als peus de dit sanct Miquel y dit sant Miquel feya com qui li pagave una llansada [...]

Barcelona, 1601, maig 26.

REBULLOSA 1601, pàgina 226

Apenas auia salido esta de nuestra Yglesia quando por hauer determinado la Diputacion hazer mañana Domingo que auia ecogido para su fiesta, vna Procecion muy solemne y famosa, llegaron al patio los atabales de acauallo, con las trompetas, menestriales, dragon, briuia, cauallos cotoneros y demonios diparando muchissimos coetes, yvan con esta solemnidat publicandó esta Procecion que digo por todas las calles aque auia de passar [...]

Barcelona, 1601, juny 1.

REBULLOSA 1601, pàgina 249. Processó de Santa Maria del Mar.

Viernes primero dia de lunio, vino la Procecion de Santa Maria de la Mar, Parroquia de esta Ciudad y de las mayores y mas famosas de España como en otro lugar he dicho; la qual trahia delante vna dança de cauallitos ginetes cotoneros y muchos como demonios entre ellos disparando continuos coetes [...]

Barcelona 1601 1 de juny

MANUAL VII, pàgina 341-342. Processó de Santa Maria del Mar.

Dit dia lo clero y parrochians de sancta Maria de la mar de Barcelona feran una solemna proffesso y anaren a visitar al gloriós pare sanct Ramon, y anaven ab dita professo los diablots, los atabals y ganfanons de la parrochia y los confreres següents [...]

Barcelona, 1601, juny 2.

REBULLOSA 1601, pàgina 251. Processó del Pi.

No mucho despues vino la Procession de la Parrochia de nuestra Señora del Pino que-es la segunda desta Ciudad, con la dança de los cauallitos y demonios delante, y el Gigante y la mulaça baylando, tras lo qual venian los atabales de a cauallo con librea de azul y las armas de la Parroquia en ella [...]

Barcelona 1601 2 de juny

MANUAL VII, pagina 342. Processó del Pi.

Dit dia lo clero y parroquians de Nra. senyora del Pi anaren processonalment a visitar lo cors de St. Ramon: en dita professo anava la mulassa, los diablots, los cavalls cotoners y un gegant fet de cartró.

Barcelona, 1601, juny 6.

REBULLOSA 1601, pàgina 303. Processó de sant Pere Puel-les.

Vino Miercoles a seys la Parroquia de S. Pedro de las Puellas en procession desta suerte: Yuan delante la dança de los Demonios, y cauallos ginetes cotoneros siguiendolos la mulaça, y los atabales de a cauallo, tras los quales venían los dos pendones de la Parroquia

Barcelona 1601 6 de juny

MANUAL VII, pagina 351. Processó de sant Pere Puel-les.

Dit dia la comunitat de la sglesia parrochial de sanct Pere de les Pueles feu solemne professo anant davant los tabals de la Ciutat, trompetas y manastrils y la mulassa dels parayres ab la sobravesta de vayeta morada, diablots y cavalls cotoners

Barcelona, 1601, juny 16.

REBULLOSA 1601, pàgina 338

Eran ya dadas la diez quando llego la Procession de la Parroquia de San luste en esta forma. Yua delante la dança de los cauallitos ginetes y demonios, luego los atabales de a cauallo y tras ellos vn epantoso Gigante de mas de veynte pies de alto, hueco por dentro, y armado de planchas doradas, con un terrible alfange ceñido, lança y adarga en las manos, abría y cerraua la boca y los ojos que ponía asombros a quantos le mirauan.

Barcelona 1601 19 de juny

MANUAL VII, pàgina 360. Processó de Parròquia de sant Miquel

Dit dia la Iglesia parrochial del gloriós Archangel St. Miquel feu solempne professo en la qual anaren de davant la musica dels tabals de la Ciutat, diablots y cavalls cotoners, e immediadament los ganfanons [...]

Barcelona 1601 20 de juny

MANUAL VII, pàgina 361

Dit dia los SS. conselles se ajuntaren en lo porxo de St. Jaume ab sos promens y de alli, tots acompanyats quiscu de son prom y altres Cavalles son anaís a la seu ahont ohiren vespres E dites aquelles los dits SS. Conselles acompanyats ab los sobredits son tornats a dit porxo de St. Jaume e assentats dits SS. Conselles ab sos promens en dit porxo, immediadament vingué alli la àguila ab musica de menestrils devant la qual ab so de dits menestrils, dansa moltes danses devant dits SS. Conselles E també acudiren en dita plassa de St. Jaume los cavalls cotoners, diablots, la vibria, lo drach tirant cuets per alli y també lo gigant y gigantesa. E encontinent en havent acabat de dansar dita àguila, fonch portada y donada per los SS. Obres de la present Ciutat una collacio [...]

Barcelona, 1603, juny 29.

MANUAL Vol VIII, pàgina 14.

Dit die després dinar per haverho demanat lo Sor. Virrey anaren los obrers a cavall al carrer Ample ab laguila, drach, brivia diablots, cavalls cotoners, gigants y ab musica de menestrils, trompetas y tabals y mulassa dels perayres, y davant palacio laguila dança ab molt contento que de asso mostraven los Prínceps y après vingué lo leo dels blanquers ab molts salvatges, y dit dia hagué ball y màscares y al vespre alimaries com lo die abans.

Barcelona, 1623, octubre 14 a 18

APSM B361 Deliberacions llibre E (1623-1639), fol. 3r.v. i 4r. Festa de rebuda de la relíquia de sant sidre. Esment del drac i mulassa. SACASAS 2017

Convocada y congregada la Reverent Comunitat després de vespres en la sagristia major de dita iglesia [...] per a tractar ab los senyors obrers de dita Iglesia, en què modo y forma se havien de fer la professó y festa del gloriós St. Isidro, en honor y glòria de una relíquia de dit sanct enviada de Madrid per orde del Il·lustre Senyor, don Francisco Tarça, cavaller de la Orde de Montesa, del Consell de Sa Magestat [...] Dirigida dita relíquia a la Reverent Comunitat de Preveres de Nostra Senyora del Pi y als senyors obrers de dita Iglesia. Lo entrego de dita relíquia y modo de professó fonch en la forma davall escrita, la qual anirem continuant In nomine Domini.

[...]

Foren testimonis de dit acte y entrego los nobles don Francisco de Pinós y don Joan de Paguera acompanyats de molta noblesa y de persones devotes de dit st. Lo senyor don Joan Terre oferí al dit st. un riquíssim estandart blanc tot dorat lo qual aportà des de dita Iglesia de Valldonzella fins al Pi ajudat del senyor don Grau Guardiola y del senyor don Francisco de Pinos, los quals anaven devant de dita relíquia juntament ab deu confrarias que cada una de elles aportava sa bandera y los demás confreres aportaven siris que causaven gran devoció en los animos dels fels acompanyants. També anave l'àliga de la Ciutat, los cavalls cotonès, la

mulassa y lo drach, y moltes cobles de manestrils que la campanya aparexia un paradís terrenal. Al exir de dit monestir de Valldonzella estava una companyia de soldats de dos cents homens ab sos mosquets y arcabuços que al passar dita relíquia aparegué una segona Troya.

Barcelona, 1626, abril 18-19.

SOLEMNITATS, volum II, pàgina 171-172 i notes a peu de pàgina de les pàgines 172-173. Processó de translació del cos de sant ramon a la seva nova capella, aprofitant l'estada de Felip IV a Barcelona.

Dit die de diumenge, després dinar, que comptavem als XVIII de dit mes de abril, com lo temps era curt, no·s pogueren fer inventions que hagueren fetas las confrarias de la present ciutat si haguesen tingut més temps. Se féu dita professó ab molta solemnitat, com baix se dirà. [...]

Dissapte, a XVIII de dit, al tart, los senyors concellers manaren que las trompetas, tabals, diablots, drach y brivia fessen la passada per hont havia de passar la professó de sant Ramon.

Diumenge, a XVIII de dit, en aquest dia los senyors concellers, de matí, se iuntaren a Sant Jaume ab pròmens per anar a ohir lo offici solempne a la Seu, y després dinar se iuntaren a Sant Jaume y anaren també ab pròmens a la Seu pera dita professó de sant Ramon, la qual professó féu lo camí de Corpus, a bé que entrà en sancta catherina, per prende lo cos de sanct Ramon [...].

València, 1629.

Dissertació sobre àngels i diables, útil per a la comprensió de la dimensió teològica i catequètica de l'entremés dels diables. BERENGUER 1629, pàgines 341 a 345

CAPÍTULO XXV

Del pecado y cayda de los Angeles.

Del pecado y cayda de los Angeles tratan largamente los Doctores con S. Thomas 1.p.q.63. adonde remitimos al lector, aqui solamente en suma referiremos lo que nos parece mas verdadero y facil, que baste para entender esta materia. Para lo qual suponemos por cosa cierta, que Lucifer fue el mas principal Angel,y el mas alto y leuantado de los Seraphines que son de la suprema lerarquia,el mas auentajado en gracias y dones, asi naturales, como sobrenaturales a todas las criaturas del cielo. Por esto se llama principio de los caminos de Dios, porque fue la mas principal, y de mas primor de quantas hizo. Y aunque Ezequiel 28. le llama & tu Cherubin, Cherubin, no es por que fuesse criado en aquel Coro de los Cherubines, sino porque por el pecado perdio la gracia y amor de Dios, y con ella perdio el nombre de Serafin, que quiere dezir inflamado, y porque quedó con su ciencia y dones naturales, le llama Cherubin, que quiere dezir sabio.

Este pues dezimos fue la mas auentajada criatura de quantas Dios ha criado. Estando pues los Angeles en aquel estado de gracia y perfeccion,y en aquella felicidad que Dios les auia criado, viendose Lucifer criatura tan bella y hermosa, tan auentajada sobre todas las demas, presumiendo de sus partes perfetas, pretendio que a su autoridad y grandeza se deuia el mando y gouierno de todas las demas criaturas, y contra la orden diuina començo tiranicamente a mandar y presidir a todos los demas Angeles, y esta es la semejança en que pretendio ygualse con Dios porque dessear absolutamente la ygualdad de ser Dios por essencia, era imposible, por que bien sabia el Angel que no podia auer dos Deidades, y que Dios era su mismo ser, y el Angel tenia el ser dependente y criado de otri, y no tenia fuerças para ser criador, ni el Angel podia desear ser como Dios, segun su essencia, porque seria desear su no ser, y su propria aniquilacion, porque no podia ser Dios, si no dexaua de ser Angel. Lo que apetecio fue, que asi como Dios

es Señor de todas las criaturas, y todas las manda, y todas le obedecen y adoran, así quería el ser señor dellas, y de todas adorado y reuerenciado. [...]

DE LA BATALLA espiritual de los Angeles.

Con aquesta su pretension y soberuia, agora fuesse de querer ser ygual en el mando y gouierno con Dios, en querer fu bienauenturança con sus fuerças naturales, o en pretender la bienauenturança natural por fin vltimo, sin atender a la gloria sobrenatural, como quiere Santo Thomas, comunicose con otros Angeles, los quales mouidos con algun apetito particular de excelencia desordenado, y contra la ley diuina, y pareciendoles que no la podian alcançar sino se sugetauan a Lucifer, hizieronse a su bando y parcialidad, fauorecieron fus partes y pretensiones. Y esto parece dezir San Agutin lib. 22. de Ciuitate cap.1 *Mali Angeli sua potestate delectati, velut bonum tuum sibi essent, à superiori communi omnium beatifico bono ad propria defluerunt*. Los malos Angeles, dize, deleytados en su propria potestad, como si fuera bien suyo proprio, dexado aparte el bien comun de la bienauenturança, cada vno declinò a su propria presumpcion: por esto los malos Angeles se llaman Luciferianos, porque se hizieron de la opinion y bando de Lucifer. Visto este atreuimiento y desuerguença de Lucifer, y demas factores fuyos, manda Dios a San Miguel y a los Angeles buenos que les echassen del cielo. Entonces San Miguel para castigar este motin, leuanta vn estádarte y bandera con vn letrero que dezia, *Quis sicut Deus?* Quien como Dios? Quien es el atreuido que pretende ser como Dios? Manda tocar al arma, junta vn exercito de Angeles buenos, y comiença entre las dos parcialidades vna batalla y contienda tan reñida qual se puede imaginar, y la escriue San Iuan, Apoc. 12. que *Factum est prelium magnum*. Hecho se ha vna grande batalla entre Miguel y el Dragon.

No sucedió este encuentro con armas de hierro, ni corporales; no con golpes, heridas, infruementos materiales, porque allá todo es epiritu: hizose empero con golpes y heridas espirituales, quales fon las riñas y heridas de razones, y como suelen los maestros en las escuelas defender sus opiniones con razones, argumentos, y discursos, defendiendo cada vno su parte, aplicando con toda vehemencia sus fuerças naturales; y como eran aun caminantes, capaces de pena y tormento espiritual, recibierò los santos Angeles mas pena y afliccion de ver aquel agrauio que se hazia a su Dios y su honra diuina, que si fueran cuchilladas materiales. No se ha hallado capitan, ni soldadeca en el mundo que tanto aya trabajado por defender el derecho de un Rey, como los Angeles en la defensa de la honra de Dios. Y assi padecio cada vno en aquella refriega mas que qualquier martir, y de aquesta batalla quedaron hechos martires, y ganaron la gloria que hoy tienen, fauorecidos y ayudados de la gracia diuina, por los merecimientos preuios de la sangre de Chrito, como lo dize San Iuan Apoc.12. Los malos Angeles, hechos ya Diablos, sin gracia ni virtud alguna, cayeron miserablemente, obstinados en su malicia y odio contra Dios, con el qual penaran eternamente en los infiernos. Este odio y aborrecimiento de Dios les puede venir por dos razones, o porque las voluntades de los Angeles son de tal condicion, que lo que vna vez quieren, no lo pueden de querer, y lo que vna vez aborrecen, no lo pueden dexar de aborrecer, así aferran las cosas sin que las puedan dexar. Es su voluntad inmutable, y así nunca les pena, ni les puede penar el pecado que han cometido contra su Dios, como lo experimentò vn padre del yermo, el qual rogando mucho a Dios que perdonasse a los demonios, le respondió Dios, el lo haria, con tal, que ca da demonio arrodillado delante de Dios con dolor de coraçon dixesse, *Peccauit*. Este padre topando con vn demonio, le dixo lo que tenia alcançado de Dios. Al qual respondió el Demonio: Arrodillese Dios delante de nosotros, y pidanos perdon del agrauio que nos ha hecho, que mas obligacion tiene el que nosotros de hazerlo. Con esto quedò el hermitaño desengañado.

La otra razon porque perseueran en aquella obstinacion, puede fer, porque Dios les tiene quitado el auxilio, que no se puedan conuertir; o porque es naturaleza de aquel miserable etado de los condenados, que el que allá cayere vna vez, no pueda fsalir de allí, ni tener mas amor de Dios. Dize el Eclesiastico 11. *Vbi ceciderit lignum, ibi manebit*. Que donde cayere el tronco del arbol, allí se quedará. Y el

que cayere en el infierno, dize Daud, Psalmo 6. no espere tener cosa buena. *In inferno nulla est redemptio*. Porque quien ay que alli bendiga ni confiese a Dios? en aquella muerte de penas nadie se acuerda de Dios para bendezirle, y assi no tendran fin sus penas. Non est in morte qui memor sit, porque no muriendose el gusano de la mala conciencia, esto es, no auiendo acto de contricion en contrario, el fuego del infierno tampoco no se apagarà eternamente. Por aquesta rebelion y motin quedaron los Diablos condenados a perpetuas penas, priuados de todas las gracias y bienes gratuitos que tenian, de la Fè, Esperança, y Caridad, y de toda santidad y justicia, quedaronse empero con lo natural, la agudeza del entendimiento, con que saben y conocen muchas cosas naturales, y por discursos y conjeturas alcançan a saber muchas cosas al parecer de los hombres imposibles. Destos Angeles malos no todos cayeron en aquel lugar que llamamos infierno, que està en el centro de la tierra: porque algunos se quedaron en los ayres, otros en la tierra, como ministros o verdugos de Dios, de los quales se sirue la prouidencia diuina, vnas vezes para castigo de los hombres, y otras para exercitarles con las tentaciones; aunque dondequiera que estan padecen las penas del infierno que lleuan consigo, y para ellos todo lugar es infierno, esto es, lugar de penas. Los santos Angeles quedando vencedores, y auiendo desterrado del cielo a los rebeldes, enemigos de Dios, les confirmò Dios nuestro Señor en gracia, y les hizo bienauenturados, sin que pudieen mas pecar, ni caer de aquel dichoso estado con que gloriosos viuen, y viuiran eternamente.

Barcelona, 1629-30

APSM P B301 Llibre de comptes de la Junta d'Obra del Pi

[pàgina 143] 1629 octubre 7

Item se a donat a m^o Armeniach droguer dit dia deset sous, dich 17 ss y son per dos doz[enes] de quets grosos per la mulassa 12 ss y 5 ss per una grossa de quets ordinaris, que tot són 17 ss.

[...]

[pàgina 158] 1630 abril 10

Item per un cabiró per a fer les mases dels diables.....ll 2 ss

[...]

[pàgina 159] Item se a donat a don Diego X ss més per a Colós per a pintar las vestas dels diablots.

[...]

[pàgina 160] 1630 juny 23

Item se a donat a m[estre] F[rancisc]o Gill padranialer per lo fer los sis ferros a les massas dels diablots, setze sous, dich XVI ss.

Barcelona, 1641, febrer 11

MANUAL vol XII, pàg 601

En aquest die vigilia de la gloriosa verge y martyr sta. Eulàlia los srs. consellers ordenaren a mi Hieronym Sabata notari de Barcelona scriva Racional fes anar lo després dinar a las tres horas la musica, lo drach, brivia, mulassa, cavalls cotoners y la Àliga a les sres. monges de Pedralbes per trobarse dins Barcelona en la casa del sr. marques de Aytona per causa de las guerras y après a les dels Àngels y alli feren molta bollissia devant les sres. monges y la Àliga dansa tres, o, quatre dansas per lo que les sres. monges ho enviaren a demanar y supplicar als srs. consellers per aver de anar après a la passada de la proffesso general se avia de fer lo endemà com la de corpus.

Barcelona, 1645-1648

APSMP B301 Llibre de comptes de la Junta d'Obra del Pi, 1645-48. Esment també del drac i el *botafoc* el 1646.

[foli 73r i v] Compta del que-s gastà en la professó de Corpus cada any lo any 1645.

Item als cavalls cotonés tres sous a cada hu y als diablots dos sous a cada hu.....1 ll 10 ss.
[...]
Item per cuets.....1 ll 13 ss
[...]
Item als qui aportan la Mulassa, catorze sous.....ll 14 ss

[foli 114r i 114v] Compte del que-s gasta a la professó de Corpus cada any y lo que-s gastà en lo any 1646

Item als cavalls cotonés 3 ss a cada hu y als diablots 2 ss.....1 ll 14 ss
[...]
Item per quets.....1 ll 13 ss
[...]
Item als qui aportan la mulassa.....ll 14 ss
Item al drach.....1 ll 8 ss
[...]
Item al botafoch.....ll 2 ss

[foli 203r i 204v] Datas y gastos ordinari y extraordinari que pagà la obra. 1648.

A m[estr]e Olver manyà 8 ferros de las masas dels diables.....ll 8 ss
[...]
Item a m[estr]e Oliver per 3 canes mexa.....ll 2 ss

1662, 26 de març

MANUAL XVII, pàgina 182

"Dit dia se feu la passada per la professo se havia de fer lo dia de dama, la qual fonch com la del dia de Corpus, anant en ella los jegants, drach, brivia, diablots, cavalls cotones, timbalas, trompetas y tot lo demás que en semblants festivitats se acostuma.

1662, 7 de juny

MANUAL XVII, pàg 201

E després se feu la passada de la professó, ab tota la musica, jagants, drach, brivia, cavalls cotones, diablots, conforme se acostume.

Barcelona, 1667-1669

APSMP B303, Entrades i eixides obreria 1667-1679

[Foli 14] Professó de Corpus 1667

Primo per los cuets de la mulassa y diablots.....2 ll 8 ss
Item als diablots 2 ss a cada hu y cavalls cotonés 5 ss a cada hu, eran 6 diablots y 6 cavalls cotonés.....2 ll 8 ss
[...]
Item als qui porten la Mulassa.....1 ll 10 ss

[foli 36] Professó de Corpus de 1669

Primo a m^o Pera Adroguer, per dos dotzenes y miya cuets de Mulassa y una grossa cuets petadors per la passada y professó, eren sis diablots y sis cavalls cotoners.....2 ll 6 ss.

[...]

Item als infans òrfens.....ll 5 ss.

Item als qui aporten la mulassa.....1 ll 10 ss

[...]

Item als sis diablots y sis cavalls cotoners vint y quatre reals, ço és tres sous a cada diablots y sinch sous a cada cavall entre passada y professó.....2 ll 8 ss

Item als Jegants y jegantons.....4 ll 10 ss

Item al tamborino.....1 ll 8 ss

Item a la manaja diable major.....ll 6 ss.

Item als menestrils.....5 ll 10 ss

Item a la àliga y aligons.....4 ll 8 ss

Item als músichs de corda o siegos.....3 ll 10 ss

[...]

Item al bou.....ll 8 ss.

Lo partit del bou no-s deu pagar per no ésser anat a la professó y axí dit partit borrat és com si no fos escrit.

Barcelona 1671, setembre 19 a octubre 30.

MANUAL vol XIX, pàgines 29-44. Canonitzacions diverses (sant Felip de Florenza, sant Francesc de Borja, sant Lluís Bertran i santa Rosa) que van comportar processons festives extraordinàries a Barcelona, amb diversos elements festius de foc. Notem que l'edició transcriu sempre brinia i creiem que hauria de transcriure briuia. Primer esment conegut de la paraula carretilla, encara que no aplicada en el context dels balls de diables.

Cridas de les festes infrascrites. Dissapte, a 19 de dit [setembre]. En aquest dia a la tarda, se feu crida per los trompetes de la Ciutat ab sas cotas, notificant al poble la festa y professó se començaria y faria dilluns a 21 del present y corrent mes, en lo convent de servitas, àlias del Bonsuccés, de la present Ciutat per la canonisatió del gloriós sant Phelip de Florenza.

Passada de la professó infrascrita. Dit dia, a la matexa tarda, cerca las sis oras de la nit, se feu la passada per la professó se havia de fer en dit convent del Bonsuccés, a la qual passada anaren les trompetes, timbales, cavalls cotoners, drach, briuia, gegant y gegantessa, tot de la Ciutat.

[20 de setembre] **Proffessó general com la de Corpus a dit monastir del Bonsuccés per dita canonisatió.** Dit dia, a la tarda, al que foren cerca les quatre ores de la tarda, se tornaren a ajuntar los senyors concellers en forma de prohomania al porxo de sant jaume, y per llochs y en la forma eren anats a la matinada, arribaren en dit convent del Bonsuccés, essent arribats a la porta major [...] al cap de poch rato comensà a partir la proffessó general se havia de fer, la qual anà ab lo orde següent: primo los cavalls cotoners, diablots, drach, briuia y gegants tot de la Ciutat (per fer y pagar aquella la Ciutat), y seguidament anave lo andador de dit convent, y tras ell totes les banderes de la Ciutat y confreres de les confraries ab ses vares uns y siris altres en les mans [...]

[octubre] **Crida de les infrascrites festes.** Dilluns, a 5 de dit. En aquest dia, a la tarda, se feu en la present Ciutat crida pública notificant al poble les festes havian de selebrar-se demà, a 6 del present y corrent mes, en honra y gloria del gloriós sant francisco de Borja en lo collegi de Bethlem, sonant en dita dita crida les timbales y trompetes de la Ciutat.

Invenció de foch en Bethlem. Dimars, a 6 de dit. En aquest dia, cerca les vuyt ores de la nit, al exir de les completes se celebraren en la iglésia de dit collegi de Bethlem, se cremà un grandiosíssim castell, lo qual estave molt ben guarnit de cuets, carretilles y altres moltes coses y invensions de pólvora, lo qual segons aparegué cremà cerca de mitja ora de relotje, estant dit castell assentat al empedrat que y ha qui va

del portal de la Porta Ferrissa al carrer del carme, estant tota la Rambla, és a saber, des del dit empedrat fins al portal del estudi, tot una rengle de grelles y tot lo dit collegi de Company[ia] de Jesús y lo de Cordelles per totes les finestres, taulades, campanars y altres parts que's podian veurer, ab gran multitud de llanternes y poms de paper de diferents colors ab llum dintre, cosa digna de alabar-se, havent-hi en dita Rambla una copiosíssima multitud de gent, cosa admirable.

[...]

[Dimecres 7]. **Invençió de foch. Foch en la iglésia de Bethlem.** Dit dia, a la tarda, al que foren cerca les vuyt ores, y al exir de completas, se cremà altra invençió de foch que era un toro molt gran, lo qual estave posat en un tablado de fusta, que era en lo mateix lloch ahont estave lo castell dintre una magrana molt gran que se obria a brelas, anant cremant de aquexa manera dit toro; y al que se acabaren de cremar dit toro se mogué un gran crit, la causa del qual fou que se adonaren que dins dita iglésia en la capella de Nostra senyora de la Concepció [...] apoderant-se dit foch de tal manera, que no sols cremà dita capella, però posà foch a la del costat [...] no arribà ni se ensengué dit altar major, essent aixís que no ere més lluny del poder de dit foch [...]

No-s proseguiren les festes. Dijous, a 8 de dit. En aquest dia per causa de la dalt referida desgràcia no-s proseguiren dites festes, ans bé se reparà en la forma se pogué aquesta per a proseguir aquelles.

Se proseguiren les alimàries. Dit dia, a la tarda, se tiraren algunes rodes y cuets voladors, continuant-se aximateix les demunt dites alimàries, com està dit, sens que diguessen completes ni-s tirés invençió alguna.

[...]

[Divendres 9]. **Se proseguiren les alimàries.** Dit dia, a la tarda, al que foren cerca les vuyt ores, se proseguiren les dites alimàries y se cremà un grandíós arbre, lo qual estav tot cubert de pólvora obrada ab cuets, piulas, carretillas, candelers, trons y altres moltes coses, lo qual fou cosa molt agradable.

[Dissabte 10]. Dit dia, a la tarda, cerca les quatre ores de la tarda, se feu la passada de la proffessó se havia de fer lo endemà per dites festes en la qual aportaren los drachs, briuia, gegants, cavall cotoners y demés impropers de la proffessó de Corpus.

[...]

[Diumenge 11]. **Proffessó.** Primerament anaven los tabals, trompetes, drachs, gegants, diablots y cavalls cotoners de la Ciutat, après lo vadell [bidell] ab sa porra e massa en lo coll, alta la bandera de santa Eulària, la qual aportave un capellà a peu, los ganfanons de la Seu y demés parròchias [...] La qual proffessó feu la matexa ronda acostuma fer la de Corpus, lo qual camí, y en certs llochs de aquell hi havia alguns altars parats uns ricament altres curiosament adornats [...]

[Diumenge 25]. **Anada a Santa Catherina per assistir a la proffessó general de Santa Rosa y Sant Lluys Bertran.** [...] al cap de poch rato, cmensà la proffessó general se feya aquella tarde en dit convent (ad laudem et gloriam) de dits sants resièn canonisats y santificats, la qual fonch ordenada en la forma següent:

Proffessó. Primerament anavaen les timbales, trompetes, gegants, drachs, cavalls cotoners y diablots, tot de la Ciutat, après totes les confraries ab les banderes acompanyades dels confreres [...] y feu la matexa volta que la de Corpus, exceptat que la feu del revés [...].

Barcelona, 1679, juny 4

AHCB, Cerimonial del Corpus. 1C. XXII-3/4.2. *Libre de les àpocas se fan a favor del scrivà racional del que paga per las professons del Corpus, 1679-1692, sense foliar.*

Semblant àpocha firmada per Miquel Saba, bastaix de capsana, a dit Jacynto Borràs, notari y scrivà racional, de tres lliures y set sous, y són per haver aportat lo drach ell y sos companys en dita professó de Corpus, rebudes comptants en presència de notari y testimonis.

Barcelona, 1679, juny 22

BRUNIQUEL 1912 vol 1 pag 309

A 22 de Juny 1679, foren deliberadas pagar 27 ll 10 ss per los gastos de la formació de la Brivia que vá á las Professons del Corpus, y lo mateix die foren deliberadas pagar 45 ll ss per dita raho.

Barcelona, 1680, abril 2

BRUNIQUEL 1912 Vol. 1 pàg. 309

A 2 de Abril 1680, foren deliberadas pagar 36 ll 2 ss per lo valor de las pells blanques, per cubrir lo Drach, y la Brivia que van á la Professó del Corpus, y á 11 foren deliberadas pagar 10 ll ss per dita raho.

Barcelona, 1681, juny 7

AHCB, Cerimonial del Corpus. 1C. XXII-3/4.2. *Libre de les àpocas se fan a favor del scrivà racional del que paga per las professons del Corpus, 1679-1692, sense foliar.*

Die sabbati vij mensis juny Anno 1681.

Miquel Saba, bastaix de capsana y macip de ribera firma àpocha a dit Jacynto Borràs, notari de Barcelona y scrivà racional de la casa de la present Ciutat present [sic], de tres lliures y set sous, y són per haver aportat lo drach vigília y die de Corpus a la professó, rebudes comptants en presència de notari y testimonis avall escrits.

Barcelona, 1682, abril 21

BRUNIQUEL 1912 Vol. 1 pàg. 310. Importants despeses pels gegants i la vibra.

A 21 de Abril 1682, lo Consell de cent deliberà fer los vestits nous dels Gegants, y de la Brivia que van á la Professó del Corpus, y a 6 de Juliol foren deliberadas pagar 16 ll 11 ss 3 per dita rahó, y á 14 [de juliol], foren deliberadas pagar 214 ll ss per dita rahó, y á 21, foren deliberadas pagar 68 ll 3 ss 9 per dita rahó, y lo mateix die 52 ll 12 ss 6 per dita rahó.

Barcelona, 1682, maig 29

AHCB, Cerimonial del Corpus. 1C. XXII-3/4.2. *Libre de les àpocas se fan a favor del scrivà racional del que paga per las professons del Corpus, 1679-1692, sense foliar.*

Francesch Corrons, bastaix de capsana y macip de ribera, ciutadà de Barcelona, firma àpocha a dit Sr Borràs present, de tres lliures set sous, y són per haver aportat lo drach lo die de Corpus, rebudas de comptants etc. [realment y de fet] en presència del substitut del notari y testimonis davall escrits [...]

Barcelona, 1683, desembre 24

AHCB, Cerimonial del Corpus. 1C. XXII-3/4.2. *Libre de les àpocas se fan a favor del scrivà racional del que paga per las professons del Corpus*, 1679-1692, sense foliar. Augment de salari.

Jaume Campistol, bastaix de capsana, firma àpoca a dit Jacinto Borràs, notari públic de Barcelona, scrivà racional de la present casa, present, de sinch lliures deu sous, per lo treball de haver aportat lo drac en dita professó, rebudas de comptants en presència del susbtitut de notari y testimonis [...]

Barcelona, 1684, juny, sd.

AHCB, Cerimonial del Corpus. 1C. XXII-3/4.2. *Libre de les àpocas se fan a favor del scrivà racional del que paga per las professons del Corpus*, 1679-1692, sense foliar. Nova reducció de salari.

Joseph Hernandez, bastaix ferme àpocha a Hiacinto Borràs, notari, escrivà racional present, de quatre lliuras, y són per haver aportat ell y sos companys lo drach lo dia de [...] en la proffessó del Corpus, rebudas de comptants en presència [...]

Barcelona, 1687

BRUNIQUER 1912 vol 1 pag 311

A 30 de Juny 1687, foren deliberadas pagar 123 ll ss per lo gasto de las robas dels Gegants, Diablots, y Cavalls cotoners que van á la Professó del Corpus, y á 2 de Juliol fou deliberada pagar semblant quan[tita]t per dita raho.

Barcelona, 1692, juny, 11.

AHCB, Cerimonial del Corpus. 1C. XXII-3/4.2. *Libre de les àpocas se fan a favor del scrivà racional del que paga per las professons del Corpus*, 1679-1692, sense foliar.

Pere Escarrer, bastaix, firma semblant àpocha a dit Jacinto Borràs, present, de quatre lliuras, y són per lo treball de haver aportat lo drac en dita professó de Corpus ab sos companys, rebudas de comptants en presència de notari y testimonis[...]

Barcelona 1701

AMADES 1934 pàgina 141 , G. Alenda y Mira, Relaciones de Solemnidades, volum I, pàgina 471.

Los días 13 y 14 fueron las fiestas de la traslación del cuerpo de San Olaguer, de su antigua capilla en la santa iglesia de Barcelona, á otra construida nuevamente en la misma iglesia. Ese último día se hizo la gran procesión, en que figuran gigantes, diablillos, caballitos, dragones, un buey, y la Mulassa. Seguían las banderas de Santa Eulalia, gremios, etc.

Barcelona 1701, octubre 2

SOLEMNITATS, volum II (1947), pàgines 501-504 (Manuscrit V, folis 197v a 201v)

Diumenge, a 2 de octubre 1701, los excellentissims senyors concellers, ab cotxes y ab los senyors de la vint y quatrena del cordó, entre una y dues partiren de la

Casa de la present Ciutat y se-n anaren en la Iglesia de sant Antoni per fer la entrada a sa magestat (que Deu guarde) [...]
 Primo, los parayres, devant de la vandra aportaven la mulassa molt antonada.
 Los blanquers aportaven un lleó molt gran, tot dorat.
 Los garbelladors anaven garbellant confits.
 [...]

Barcelona, 1717-1730

APSMP B306, Llibre entrades i eixides de l'obra 1701-1732. Cal observar com el nombre de diables varia. El 1718 són quatre enlloc de sis, el 1719 són tres i el 1721 tornen a ser sis.

[foli 99r] 1711, juny 7

Item als sis diablots.....3 ss à quiscu.....ll 18 ss
 Item als sis cavalls cotoners, sinch sous à quiscu.....1 ll 10 ss
 Item als Timbalers.....2 ll ss
 Item als Trompeters.....3 ll ss
 Item als Menestrils.....5 ll 12 ss
 Item als Ciegos.....3 ll 10 ss
 Item als qui portan los Jagants y Jagantons.....4 ll 10 ss

[foli 147r] 1718, maig 27

Item, a quatre minyons feren de diablons.....8 ss
 Item a quatre minyons aportaven los cavallets.....8 ss
 [...]
 Item al portant la mulassa.....1 ll 8 ss

[foli 160] 1719, juny 16

Item, à tres cavalls cotoners..... [il·legible]
 Item à tres diablots..... [il·legible]
 [...]
 Item als qui portaren la Mulassa.....1 ll 8 ss

[foli 175r] 1721, juny 7

Item per sis cavalls cotoners à raó de 5 ss quiscun.....1 ll 10 ss
 Item per 4 Diablots a raó de 3 ss quiscun y ni faltaren dos.....ll 12 ss
 [...]
 Item per los qui portan la Mulasa.....1 ll 8 ss

[foli 190v] 1723, juny 1

Item, per 6 cavalls cotoners a 3 ss quiscun.....ll 18 ss
 Item per 6 Diablons, a 3 ss quiscun.....ll 18 ss
 [...]
 Item per los qui aportan la Mulasa.....1 ll 8 ss

[foli 237v] 1729, juny 19

Item a sis cavalls cotoners.....ll 12 ss
 Item à sis Diablots.....ll 12 ss
 [...]
 Item als qui portaren la Mulasa.....1 ll 8 ss

[foli 239v] 1730, juny 2

Item per sis cavalls cotoners a raó 4 ss quiscun.....1 ll 4 ss
 Item per sis diablots à 3 ss quiscun.....ll 18 ss
 [...]
 Item per deu cuets tirà la Mulassa.....ll 15 ss.

Barcelona, 1739-1766

APSMP B304, Llibre de Comptes de l'Obra del Pi, 734 a 1767 [la major part del volum sense foliar]

1735	
[foli 46v]: Item, al qui aportà lo Bou.....	11 7 ss
1739	
[foli 81r] Item al qui cuida de la Mulassa.....	1 11 8 ss
[foli 81v] Item, per divuit cuets tirà la Mulassa a raó divuit diners, val	1 11 7 ss
1740	
Professó de la Dominica de Corpus del any 1740	
[...]	
Item al que cuida de la Mulassa.....	1 11 8 ss
Item per 24 cuets tirà la Mulassa a raó 14 ss la dotzena, val.....	1 11 8 ss
1757	
Item, per 33 cohets per la Mulassa.....	2 11 13 ss 6
1761	
Item, per la cua del Bou.....	11 4 ss 6
1764	
Item, al portant de la Mulassa.....	1 11 ss.
Item, per 36 cuhets a raó de 1 ss 6.....	2 11 14 ss.
1766	
Item, al portant de la Mulassa.....	1 11 ss
Item, per 36 cohets.....	2 11 14 ss
[...]	
Item, per unes banyas y cua per lo bou.....	11 3 ss

Barcelona, 1770

AHCB. Fons Municipal, Acció de Govern, Administració Municipal. 1D. IV-35, Polític i representacions, any 1770. Folis 106v a 108 i 483v a 488v.
Donat a conèixer per AMADES / CARBÓ / SERÉS 1997, pàgines 160 a 167.

“[[foli 106v] Y enterado el Síndico-Procurador por la carta orden del vuestro Consejo de 31 de marzo antecedente, que en la representación que hizo nuestro prelado en 26 de marzo de 1768, con motivo de las controversias relativas al ceremonial, expuso, que â más de ser casi universal la inobservancia de las Sagradas Rubricas, son muchas las irreverencias, practicas profanas y verdaderamente supersticiosas, que se han introducido en las funciones eclesiásticas, de figurones ridículos y acciones burlescas, que mueven â risa, profanando la religión y escandalizando â los fieles; considerando que si llegan â publicarse estas expresiones seria doblada la aflicción de los barceloneses, y más si se atribuhía â las mismas no haberse concedido en este año permiso para las Processiones que en pío recuerdo de la Passion y muerte del Redentor, havían siempre acostumbrado [...] Contempla el Ayuntamiento con los Diputados fundadas las quejas de los barceloneses, assí porque â la vista de la instruccion citada no puede menos que formarse el susodicho baxo e inferior concepto, como y porque está bien persuadido que en las funciones eclesiasticas, y por siglos enteros, siempre se ha practicado lo mismo, sin variacion la menor, e uniformemente, y â los zelociísimos prelados que dignamente han ocupado la Silla episcopal, ni al Tribunal del Santo Oficio de la general Inquisicion de este Principado no se les haya ofrecido que advertir ni remediar, cuya circunstancia es la mas poderosa en abono de las eclesiasticas funciones, pues â haver reparado irreverencias, practicas profanas y verdaderamente supersticiosas las haurian reprehendido [...].

[foli 483v] De orden del real Acuerdo [...] se previene â la real Audiencia no permita en las processiones, ni otras funciones sagradas, vayan los figurones ridículos, que expresa el Reverendo Obispo, ni se practiquen acciones burlescas è irreverentes; y que para proceder â su cumplimiento con el debido conocimiento, informe este cuerpo sobre el origen, progreso y actual estado que tiene la concurrencia en la Processión del Corpus, del Aguila, sus funciones y sitios, en que las executa y de los animales que se figuran, y concurren delante de los Gigantes, los Reyes, Apostoles, Angeles, Leon y Mulassa; y así mismo informe si sobre estos, ù otros iguales puntos de reforma ha tratado el Reverendo en Cristo Obispo de esta ciudad, con el Ayuntamiento, y propuesto algunos medios para ella y el estado en que huviere quedado este assumpto. [...]

[foli 490r] La Mulassa es de la Cofradía ô Gremio de Pelayres de esta Ciudad. Concurre delante de la Procession como Bruto que se distinguió en reverenciar al Señor, pues que se sabe por la Historia de Sn. Antonio de Padua, que la Mula arrodillada adoró al sacramento.

Va también el Buey (que es propio de la Ciudad) y assí este como aquella entran, porque al 1º de Isaias conocieron â su Dueño, y no faltó en la citada antigua Processión la representacion de Belen y Nacim[ien]to del Señor.

Tampoco faltaba en la antigua Processión la concurrencia del Dragón, como figurado al que sujetó el Ángel Sn Miguel, cuyo representante seguro poco después vencedor de su fiereza. A los 22 de junio de 1669, por el consejo de ciento se resolvió construir, y se le añadió al Dragón por compañera la Bribia, que juntos con los Diablillos empezaron â tener lugar delante la Processión, representando aquellos el Infierno con Lucifer y sus sequazes rendidos al Divino Señor, que los domina, cuya representacion era otra de las que se cuentan de la Procession antigua. Pero ni Dragon ni Bribia existen en el día, por no tener caudales el Ayuntamiento para renovarles.

El Leon, que se ve en la Procession es propio de la Cofradía ô Gremio de Curtidores, que lo introduxeron â ella en la conformidad que va en el día de no muchos años â esta parte, ocupando el lugar inmediato â la Bandera del mismo Gremio. Pero no dexó de tener entrada en la antigua Procession, en la qual concurría al lado de quien figuraba Sta María Egipciaca y Zozimas. Quando no tuviesse este origen la asistencia del Leon podía con mucha propiedad asistir en las Santas Processiones de la eucaristia, porque â fin de que ni nos aterrassse, ni el ruydo de su Victoria nos retrajase, demostró el Señor su dulzura, instituyendo el sacramento, y para que pudiessemos aludiendo al panal que Sampsón halló en la boca del otro León añadir el Lema: *Ex forti dulcedo*. Concurren finalmente los Animales no solo para denotar el Dominio Vniversal del Sacramentado, sino para darnos â entender que al exemplo de los Brutos que rinden vassallage al Rey de los Reyes, deben distinguirse los fieles en acto de reverencia.

Barcelona, 1771.

AMADES 1934, pàgina 14. "D'una nota manuscrita d'en Ramon Nonat COMAS, existent en l'Arxiu Històric Municipal de la Ciutat de Barcelona. Capsa I."

"...a conseqüència d'ordre del Concell resolgué el Capità general i la Reial Audiència que no assistís a la processó lo que era conegut per lo Pare del lleó, manant-se que los que portaven lo lleó, no fessin els bramuls d'aquesta fera; que els de la Mulassa, no desaparessen coets ni altres focs; que el[s] del Bou no embestís als xicots; que l'Àliga no ballés per manament de ningú, sinó que anés al davant del Santíssim i des de que sortís de l'església que ningú no insultés de paraula ni fes mofa dels que figuraven els apòstols i reis, tot baix pena de 10 lliures i 30 dies de presó."

Madrid, 1780, juny 21.

Extracte del text de la Real Cédula de Carles III.

Arxiu de la Corona d'Aragó. Reial Audiència. Registre 577, folis 261-262. reial cédula de 21 de juny de 1780. Madrid: imprenta de Pedro Marín. Biblioteca de Catalunya, fulllet Bonsoms, 10.550. Altra edició del 1805, consultable en línia a <http://fama2.us.es/fde/ocr/2006/novissimaRecopilacionT1.pdf>

Sabed que, habiendo llegado a mi real noticia algunas notables irreverencias, que en la fiesta del Santísimo Corpus Christi de este año se han cometido con ocasión de los gigantes y danzas, en donde permanece la práctica de llevarlos en la procesion de aquel día y teniendo presentes al mismo tiempo las razones que el mi Consejo me manifestó en consulta de diez de abril de mil setecientos sesenta y dos, tratándose de los gigantes de Madrid, y lo resuelto por mí a la citada consulta, en que fui servido mandar se quitasen y cesasen en Madrid para lo sucesivo los gigantes, gigantillas y tarascas, porque semejantes figurones no solamente no autorizaban la procesión y culto, del Santísimo Sacramento, sino que su concurrencia causaba no pocas indecencias, por lo cual no se usaban en Roma ni en muchos de los principales pueblos de España, pues no sólo servían a aumentar el desorden y distraer o resfriar la devoción de la Majestad Divina: por mi real orden comunicada al mi Consejo, en diez de este mes, he resuelto: Que en ninguna Iglesia destes Reynos, sea Cathedral, Parroquia o Regular, haya en adelante Danzas, ni Gigantones, sino que cese del todo esta práctica en las Processiones y demás funciones eclesiásticas, como poc conveniente a la gravedad y decoro que en ellas se requiere.

Barcelona, 1807, sd.

APSMF, Fons de sant Josep Oriol, per catalogar - ordre manuscrit de la processó per la festa de beatificació de sant Josep Oriol. Agraïm aquesta notícia a Jordi Sacasas.

Relacion exacta de todo quanto iba al compañamiento de las reliquias del beato Dr Josef oriol, Beneficiado de la parroquia de Nra. Señora del Pino, en la procesion que se hizo el dia 7 de junio de 1807.

[...]

Su orden.

1º. La Mulasa

2º. Buey

3º. Los gigantes de Sn Cucufate

4º. Bayle vulgarment dicho Bayle de Bastons.

5º. Bayle de los Valencianos o bien de los Castillos

6º. Gegantes de Sta. Maria

7º. Id. del Pino Pequeños y Grandes

8º. Id de la Ciudad

9º. Pendón de santa Eulalia [lo lleva el Sacristán menor de la Catedral y los cordones dos beneficiados obreros menores de la misma]. 16 Ganfarones, dos de cada una de las 7 parroquias.

10º. Algunas banderas

11º. Leon

12º. Otra porción de banderas

13º. Aguila

14º. Otra porción mas de banderas las cuales son entre todas tres divisiones.

15º. Siguen 20 cruces y la de los capuchinos.

16º. 530 achas de devocion intermediadas de los músicos y 4 Ángeles llevando trofeus alusivos al beato.

17º. 1 íd. Llevando el Bonete y el mismo silicio del Beato.

18º. El tabernáculo de dicho Beato [...]

45º. La Urna de las Reliquias de dicho Beato.[...]

Barcelona 1807.

RELACION 1807, pàgina 59. Relació publicada el mateix any de les festes en honor de la beatificació del futur sant Josep Oriol.

“Para satisfacer en este dia los santos deseos y contentar la piedad de esta religiosísima Capital, solo faltaba acompañar otra vez las Reliquias del Beato á la Iglesia del Pino en solemnísima procesión. [...] Corrian las calles con alguna anticipacion á ella en señal de alegría el Buey y la Tarasca, los quatro Gigantones de la Parroquial Iglesia de Nuestra Señora del Pino, los dos de San Cucufate, los dos de Santa María del Mar, y los dos de la Ciudad. Un destacamento de Caballería abria paso por entre el innumerable concurso de gentes de que estaban atestadas todas las calles. Venian luego los Timbaleros á caballo y los Trompetas á pie con cotas de Damasco carmesí, el Comandante de las Esqüadras con sus Mozos, el Pertiguero de la Iglesia Catedral, y el pendon de Santa Eulalia precediendo á los de todos los Gremios de la Ciudad, entre los que iba el Leon propio del gremio de Curtidores, y el Aguila incorporada con el de Revendedores. seguian los Estandartes y Cruces de la Catedral, de las siete Parroquias de la Ciudad, y de las doce Comunidades de Regulares, que acostumbran acompañar al señor en la Procesion del Córpus [...]”

Barcelona, 1831, sd.

APSMMP, Junta d'Obra. Per catalogar - Ordre manuscrit de la processó de l'Octava del Corpus. No hi ha diables ni Mulassa, ni Bou ni cavallets, sinó simplement els quatre gegants del Pi i la parella de gegants de Santa Maria del Mar. Agraïm aquesta notícia a Jordi Sacasas.

Profesó del Corpus. Notícia de lo que la Y[lustre] Obra de N^a S^a del Pi ha de practicar ab motiu de la Profesó del Corpus de la Parr[òqui]a que se fa lo dia de la octava segons lo arreglo que se ha disposat en lo present any 1831.

[...]

Orde de la profesó.

Dos Mosos de la Escuadra.

Quatre Gegans del Pi ab sos músichs.

Dos Gegans de Santa Maria ab son músich.

Un cabo y quatre soldats.

Dos Mosos de la Escuadra.

Ajudant de Foser ab cota y verga.

Dos timbalers de la parròquia.

Dos ganfarons de la parròquia.

[segueixen banderes i gremis, la Comunitat de preveres, Custòdia, gremial, obrers i dos mossos d'esquadra i granaders que conclouen la processó]

Barcelona, 1846, octubre 17.

Diario de Barcelona, núm. 290, pàgina 2. Sábado, 17 de octubre de 1846.

El Excmo. Sr. Capitan general en nombre de la guarnicion de esta plaza ha manifestado al Excmo. Ayuntamiento, que aquella habia sabido con reconocida gratitud el obsequio que dicha corporacion habia resuelto hacerla con motivo del fausto acontecimiento del doble enlace de S. M. y de su augusta hermana [...]

-En otra de las noches , en un gran tablado construido en el centro de la plaza de la Bocaria se ejecutará una especie de mascarada dirigida por el señor Font, primer bailarín del teatro de Santa Cruz. Se ejecutará un gracioso baile pantomímico y varias danzas, entre ellas una de *moros*, otra de *furias* y otra de *diablos*. [...]

-Ademas de los gigantes, enanos etc., recorrerán las calles algunas danzas y bailes de los que lucen en las fiestas mayores en varios pueblos de Cataluña.

Barcelona, 1857, setembre 29.

La Corona. Periódico Liberal. Año IV, núm. 350, página 2. Martes, 29 de setiembre de 1857, edición de la mañana.

EN LA BARCELONETA. —Hoy tienen lugar en la Barceloneta las funciones que los habitantes de aquel barrio dedican á su patrón San Miguel Arcangel, las cuales se anunciaron anoche con un repique general de campanas y una música que recorre la población.

Hoy a las nueve de la mañana la citada música recorrerá las calles de aquel vecindario; a las diez se cantará en la iglesia de San Miguel del Puerto una misa nueva, compuesta por don Miguel Dordal organista de la Merced; y será el panegirista de la fiesta el conocido orador, el reverendo P. José de Calasanz Casanovas. Después una comisión pasará á las casas de los vecinos al objeto de recoger limosnas con que sufragar los gastos para estos festejos.

A las ocho y media de la noche se disparará un [castillo de fuegos artificiales. Terminados] los fuegos tendran lugar dos bailes, uno público y otro de sociedad en un entoldado levantado al efecto en la plaza.

Mañana miércoles á las ocho se celebrará un solemne oficio en la propia iglesia; á las diez se comenzará el baile de ramos en la plaza y después volverá á bailarse en el entoldado. A las tres de la tarde se repartirá una limosna á los pobres mas necesitados de la Barceloneta.

A las cinco de la tarde comenzarán nuevamente los bailes que seguirán hasta las doce de la noche. Durante los dos dias de fiestas una cuadrilla de toneleros formará una comparsa ó baile de los diablos que recorrerá las calles.

Además de los festejos que hemos mencionado, sabemos que una reunion de jóvenes de aquel barrio y de Barcelona dará tanto la noche de hoy como la de mañana un lucido baile en el teatro de la Barceloneta, el cual se decorará con gran gusto y esmero por el señor Chiquet. La sociedad que dispone estos bailes quiere que por su parte termine la fiesta de un a manera digna y caritativa; pues á este efecto ha dispuesto que hoy á las doce se distribuya una limosna á los pobres de solemnidad del espresado barrio.

Barcelona, 1858, setembre, 2.

La Corona. Periódico Liberal. Año V, núm. 481. Por la mañana. Pàgina 4.

PLAZA DE TOROS.

Con superior permiso.—En la tarde del domingo 5 de setiembre (si el tiempo lo permite), se verificará la primera novillada de la última temporada, con tres toros de muerte y dos de premio en plaza partida. —Función extraordinaria dividida en cinco partes por el orden siguiente:

Primera parte. —Gran lucha entre el intrépido Peroy, y un novillo embolado.—Se presentará la cuadrilla como de costumbre «pero sin picadores,» y luego de haber saludado al señor presidente, se retirará entre barreras, quedando en el redondel el citado Peroy en traje de alcide y otro torero á sus órdenes. En seguida saldrá el novillo, al cual dará Peroy cuantos recortes pueda, sin capote ni muleta y sin separarse de un mismo puesto. Luego le pondrá banderillas de lujo y de muy corto palo, siguiendo el mismo método de los recortes; esto es, sin salir del mismo terreno. Finalmente, el propio Peroy con la agilidad de siempre, cojerá el novillo, lo derribará en el suelo y lo abandonará para que pueda retirarse al chiquero.

Segunda parte.—Los polvos de la madre Celestina en 3 actos.—A cuyo efecto se presentará una numerosa comparsa de brujas y diablos conduciendo una caldera que dejarán al medio del redondel; después de prenderla fuego y bailar al rededor, los diablos se meterán dentro sus guaridas figurando ser tortugas: acto continuo se soltará un novillo embolado llevando una moña en la rodilla que equivaldrá al premio de 40 reales: las brujas seguirán bailando, y los diablos-tortugas marcharán en todas direcciones á ver de coger la moña, hasta que á la señal del

clarín, la Madre Celestina llamará a un torero ó la persona que designe de los que componen la comparsa, para que mate al toro á estoque.

Tercera parte.-Nuevo descubrimiento sobre los efectos de los polvos de la Madre Celestina.-Se matará un novillo mediante un nuevo procedimiento fulminante no visto aun en esta ciudad.— Saldrá otra vez la Madre Celestina con toda su comparsa de brujas y diablos, llevando uno sentado en una silla que colocaran al centro de la plaza para darle un castigo; mientras las brujas estarán bailando alrededor del diablo, la Madre Celestina con sus polvos castigara al diablo de un modo sorprendente; en cuyo acto se solurá un novillo embolado que indudablemente pondrá en completa dispersión á las brujas; mas la Madre Celestina, para castigar tambien los atropellos recibidos del novillo, mandará por un cántaro de agua que con sus polvos la preparará, y con ella dara muerte al novillo admirablemente.

Cuarta parte . — Merienda de la madre Celestina y sus brujas. — Saldrá de nuevo la madre Celestina con sus brujas y diablos-tortugas: ella se colocará en su trono, y las brujas, sentadas en distintas mesas, verificaran la merienda: para ser guardados de todo atropello, los diablos-tortugas serán colocados frente el chiquero provistos de rejoncillos. Se soltará el seguida el novillo embolado, que será recibido por los diablos-tortugas, y como sin duda atropellará tambien á las brujas, la madre Celestina tomará venganza, disponiendo sea banderillado con banderillas de fuego, y enseguida mandará sea muerto con estoque.

Quinta y última parte. — Plaza partida con doble premio.— Con la rapidez admirable de otras veces, la plaza será dividida con la correspondiente barrera; acto continuo serán soltados dos novillos embolados, uno en cada mitad de plaza, llevando una moña en medio de las astas, que equivaldrán al precio de 50 rs, cada una, que se darán en la administración al que las presente, para todos los espectadores aficionados quo tengan gusto de bajar á la plaza; "advirtiendole que no se pagarán dichos premios, siempre que se quiten por haber sido sujetados los novillos por dos ó mas personas, pues solo tendrá derecho al premio que representa cada moña el que se la haya quitado sin ayuda de otro.»

Final de la función. - En el terrado del chiquero, y en el acto de retirarse los novillos por órden del señor presidente, se disparará un ramillete detonante de cohetes, bombas y volcanes.

Advertencia.— No se permitirá bajar á la plaza á los jóvenes menores de 16 años, ni que sea sujetando el cabestro por dos ò mas personas, y solo tendrá derecho al premio que que representa la moña, el que se la haya quitado sin ayuda de otro.

Precios. Por un palco con 10 entradas, 80 rs. Por una contrabarrera con entrada, 8. Por una luneta de barandilla con entrada, 7. Por un asiento de palco con entrada, 8. Entrada general de grada cubierta y tendidos de sombra, 4. Entrada general de sol en los tendidos, palco corrido y grada cubierta, 2.

Los despachos de billetes estarán situados: Rambla, teatro del Liceo; travesía de San Ramon, número 1, y casa de la Ciudad; plaza de toros en la reja contigua à la puerta principal; Barceloneta, plaza de la Fuente, barraca de billetes para la vila. Las lunetas, palcos y demás localidades se despacharán en el Liceo y casa de la Ciudad. El díspacho de tarjetas se abrirá el sábado por la tarde y á las siete de la mañana del domingo hasta las doce, y las sobrantes en las rejas de la plaza de toros una hora antes de principiar la función. Las puertas de la plaza se abrirán á las 2, y la función principiará a las 4 de la tarde.

Barcelona, 1859, setembre 29.

La Corona. Periódico Liberal. Año VI, núm. 521, pàgina 2. Jueves, 29 de setiembre de 1859, edición de la mañana.

HOSTAFRANCHS.—Programa de las funciones que tendrán lugar el sábado, domingo y lunes en el barrio de Hostafranchs, con motivo de ser los dias de su tutelar y patron el Santo Ángel de la Guarda.

Dia 1º. Por la tarde saldrá a recorrer el barrio una gran comparsa vestida decente-

mente y con trages de mucho lujo, haciendo el baile llamado de los Diablos. Por la noche se inaugurará el teatro.

Dia 2. Por la mañana se celebrarán en su santa capilla los oficios divinos, acompañados de la musica de la Catedral, y en la que predicará un distinguido orador. Después de las funciones de iglesia, recorrerá las calles una numerosa cuadrilla de jóvenes, luciendo el baile de Francisco Esteva, imitando las costumbres de aquel célebre personaje. Por la noche se elevará un gran globo adornado de fuegos artificiales, terminando los festejos del dia con el disparo de un hermoso castillo de fuegos artificiales, obra del acreditado pirotécnico del Tívoli conocido por el RELÁMPAGO.

El lunes tendrán efecto dos bailes públicos; uno de ellos en el entoldado levantado con este objeto, y el otro en el espacioso salón.

Barcelona, 1884, setembre 6.

LA VANGUARDIA Año IV Sábado, 6 de setiembre de 1884 Núm. 442 Edicion de la tarde, pàgina 2

—Hemos recibido el programa de los festejos que se verificarán hoy, mañana y pasado, con motivo de la fiesta mayor de la barriada de la Salud, en la «Montaña pelada» de Gracia. Esta noche, á las nueve, se inaugurará la fiesta con una retreta, por una banda de cornetas y música militar, verificándose luego el llamado «Ball de Diables». Mañana, á las cinco y media, repique de campanas y salvas de morteretes; á las seis, diana por la música militar; á las seis y media una sociedad coral y la banda militar recorrerán las calles, y á las diez solemnes oficios en la capilla de Montserrat. Por la tarde habrá baile público, y por la noche pasacalle con antorchas y baile en el entoldado. Durante el lunes se repetirán los mismos festejos, habiendo además carreras de andarines, elevación de globos aerostáticos, ramillete de fuegos artificiales, «balls de plassa» y un baile de sociedad en el entoldado que se ha elevado al efecto.

Barcelona, 1881, setembre 30.

LA ILUSTRACIÓ CATALANA. Periòdich desenal, artístich, literari y científich. Any II , 30 de setembre de 1881, núm 45, pàgina 2. Crònica General.

Ordinàrias ó no, Barcelona acaba de celebrar sas festas de la Mercé, habent afluhit ab aquest motiu á nostra ciutat gran número de forasters, que en alegres comitivas se'ls ha vist aquestos días discorre per carrers y plassas. [...]

Ni per omissió ni per mala voluntat hem deixat de parlar á nostres lectors de la solemne ceremonia que tingué lloch en lo saló de Cent, á fi de colocar en la galería de catalans ilustres los retratos del eminent patrici Joan de Fivaller y del erudit y elegant escriptor don Pau Piferrer. Aquest acte, que en honor de la veritat, constitueix tots los anys potser la part mes seria de nostras festas, ha de mereixer lloch apart en nostre article, per mes que may haje sollicitat molt vivament l'atenció de nostre públich, y molt menos de la gent forastera, per la qui en aquestos días es menjar mes suculent las muixigangas del drach y la patum que van corrent pels carrers, quan no, y lo que es molt pitxor, las salvatjes emocions que 's despertan en lo redondel de la plassa de Toros. [...] [Ramon E. Bassegoda].

Igualada, 1902, setembre 8.

Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons de l'Ajuntament d'Igualada, Lligall núm 520.1
Document que fa pensar en la participació del Ball de Diablers a les festes de la Mercè de Barcelona del 1902, fet que queda demostrat per una fotografia de la família Elizalde.

He recibido del Ayuntamiento de la ciudad de Igualada, 15 mazas dels diablers, 1 bandera, 1 maza de Lucifer, 20 trajes (inclusos los de Lucifer, ángel y Diablesa), una corona, un casco, y un barret con banyas, de Lucifer, cuyos objetos van destinados á Barcelona, Barrio Sagrera.

Igualada, 8 Septiembre 1902

Antonio Seguí

Barcelona, 1902, setembre 28.

La Vanguardia, any XXII, núm. 81878, pàgines 4 i 5.

Crònica de les Festes de la Mercè de Barcelona del 1902. La descripció que es fa del Ball de Diablers de l'Arboç és prou representativa de l'exotisme amb el qual els burgesos de la capital veieren aquesta comparsa. Sobta que no s'esmenti el Ball de Diablers d'Igualada, que tenim fotografiat al Parc de la Ciutadella.

Los festejos de ayer.

Concurso de gigantes.

Por fin se verificó el esperado y anunciado concurso de gigantes, enanos, dragones, águilas y acompañamiento, y bien puede decirse que la gente acudió á él con verdaderas ganas, después de lo dudosa que se veía su celebración.

A las dos de la tarde estaba el Parque completamente lleno de gente que por todos los paseos afluía hacia la galería de máquinas.

A las tres se ultimó la organización de la comitiva, y á las tres y media se puso en marcha.

Abrían ésta dos parejas de la guardia municipal montada, trompas y los gigantes de santa María, y seguíanles los de la Casa de la Caridad, los de la Rambla de las Flores, representando á los Reyes Católicos; dos negritos de Lérida y una pareja de san Andrés, de la misma provincia, precedidos los cuatro de niños con caballitos de mallorca; "L'Aliga", "Drach", dos gigantes y enanos de la Bisbal; dos gigantes de Arbós; dos de Igualada; "L'Águila", dos gigantes y uno que no llega a serlo, de Valls; dos trompeteros, cinco enanos, dos gigantes y varios chicos uniformados, de Manresa; dos gigantes de Sitjes; un enano vestido de arlequín y dos gigantes de Vich, de Berga, cuatro enanos, varios individuos representando ángeles y demonios, "La Patúm", monstruo espantable; "L'Aliga" y dos gigantes; una legión de diablos que parecen indios, de Arbós; una serie de chicos de Barcelona con aros; un "Drach", dos tortugas, dos gigantes y varios enanos, de Tortosa; dos gigantes de Badalona; otros dos de la Bonanova; de Olot, "L'Águila", dos gigantes relativamente pequeños y otros dos de estatura respetable; de Villanueva y Geltrú, un "drach", dos gigantes que representan una pareja de "payeses", de cara sana y risueña, dos gigantes más de la misma población; seis enanos, dos gigantes con su hija, de Mataró; dos gigantes de Canet de Mar, y otros dos de Santa Florentina; gigantes de Barcelona con un brillante séquito de trompeteros, guerreros, pajes y enanos; un piquete de guardia municipal de á pie y otro de á caballo.

Este es el orden de la comitiva. La impresión que han producido al detall los gigantes, enanos y animales feroces que en ella iban merece párrafo aparte.

[...]

En la plaza de San Jaime.

El gentío aglomerado en ella la llenaba por entero mucho antes de que llegaran los altos personajes. A eso de las seis varias parejas de la guardia municipal montada despejaron parte de la plaza, apiñándose la muchedumbre junto a las bocacalles y á los edificios de la Diputación y del Ayuntamiento.

Al llegar la comitiva fueron situándose los gigantes, formando amplio semicírculo, frente al Ayuntamiento.

Las tarascas y demás acompañantes se colocaron en el centro de la plaza. Bomberos y serenos con hacha encendidas se situaron junto á los elevados huéspedes. En aquellos instantes era pintoresco en sumo grado el espectáculo que se ofrecía á la vista de los allí congregados, subiendo de punto el interés que despertaba el concurso nunca visto en Barcelona, cuando loas comparsas con vistosas combinaciones de luces de artificio verificaron varios bailes típicos.

Los aplausos del público demostraron en diversas ocasiones el agrado que les producía el espectáculo.

Hubo momentos de verdadero efecto de apoteosis teatral.

Barcelona, 1902, setembre 28

La Dinastía. Diario Político. Año XX, núm. 8697, Domingo 28 setiembre 1902. Pàgina 2. Esment, molt desaparebut, del Ball de Diables de l'Arboç. La crònica és quasi idèntica, com si begués d'uns mateixos corresponsals.

Entre tres y cuatro de la tarde empezó en el Parque el concurso de gigantes por el orden siguiente: Rompían la marcha dos parejas de la guardia municipal montada, trampas, y seguían los gigantes de Santa María: Casa de Caridad; los de la Rambla de las Flores, que representan á los reyes católicos; dos negritos de Lérida y una pareja de San Andrés, de la misma provincia, precedidos los cuatro de niños con caballitos de Mallorca; «L'Aliga», «Drach», dos gigantes y enanos de La Bisbal; «L'Aliga», dos gigantes y uno que no llega á serlo, de Valls; dos trompeteros, cinco enanos, dos gigantes y varios chicos uniformados, de Manresa; dos gigantes de Sitjes; uno enano vestido da arlequín y dos gigantes de Vich; de Berga, cuatro enanos, varios individuos representando ángeles y demonios, «La Patum», monstruo espantable, «L'Aliga» y dos gigantes; una legión de diablos que parecen indios, de Arbós; una serie de chicos de Barcelona con aros; un «Drach», dos tortugas, dos gigantes y varios enanos, de Tortosa; dos gigantes de Badalona; otros dos de la Bonanova; de Olot, «L'Aliga», dos gigantes relativamente pequeños y otros dos de estatura respetable; de Villanueva y Geltrú, un «Drach» dos gigantes que representan una pareja de «payeses», de cara sana y risueña, dos gigantes más de la misma población; seis enanos, dos gigantes con su hija, de Mataró; dos gigantes de Canet de Mar, y otros dos de Santa Florentina; gigantes de Barcelona con un brillante séquito de trompeteros, guerreros, pajes y enanos; un piquete de guardia municipal de á pie y otro de á caballo.

Los gigantes de Villanueva son los más altos, pues su estatura excede de cinco metros.

Los de Barcelona estrenaron traje: el de Conceller y ella de dama del siglo XV.

Los bustos de los de Mataró son obra de Blay.

Este concurso gustó grandemente, presenciando el desfile inmenso público.

Barcelona, 1902, octubre 2.

La Tomassa, Setmanari catalá. 2 d'octubre de 1902, núm. 734. Pàgina 547 (12 d'aquell número). Crítica ferotge dels balls de diables i demés.

No sé si haurán tingut la pega de toparse ab certas rondallas ó comparsas que han amenisat (?) aqueixas festas. Lo ball de la Rosaura y 'l ball dels Diables han campat pe 'ls seus respectes á ciencia y paciencia de la gent culta que s'ha fet creus com s' han tolerat aqueixos delictes de les gust artistich y aqueixos colmos de poca-latxa y desvergonyiment. Més que comparsas de la Mercé, semblavan ab tota propietat pandillas de Carnaval.

Els forasters que ja 'ns coneixen per lo tolerants y lliberals que són 'ls barcelo-

nins en questio de diversions de carré, á més d' esser encantats com uns es-taquirots per poca cosa, ja no n'haurán fet cas dels bandidos de la Rosaura y dels poca-vergonyas dels diables; pero 'ls extrangers del Gran Hotel y del Hotel d'Inglarra n'haurán format un concepte desastrós. Per evitar que se 'n fassin res-só 'ls Temps y Times valdria la pena de presentárnoshi una comissió de vehins pregántloshi que arrenquessin lo full del carnet de notas ahont hi hagin apuntat sas impresions. Es un pas que 'ns agrahiria segurament la Comissió de festeigs

O sinó 's podrán pensar
qu' eix país, are com are;
no es prou acabat encare
ben bé de civilisar.

Barcelona, 1902, octubre 3

La Dinastía. Diario Político. Año XX, núm. 8702, Viernes 3 octubre 1902. Pàgina 2. Denota indubtable presència de diables al barri, però no sabem quina seria la seva procedència.

Fiestas de Hostafranchs.

Con motivo de celebrarse la tradicional fiesta mayor de esta populosa barriada, la parroquia del Santo Ángel Custodio, dedicó espléndidos cultos á su glorioso tutelar, celebrando solemne oficio cantado á toda orquesta que ejecutó la Misa do Gloria del maestro Cassadó, con sermón á cargo del Reverendo Doctor Don José Serra Pedrisa presbítero. Asistió una comisión del excelentísimo Ayuntamiento, presidida por el teniente de Alcalde señor Grañé.

Por la tarde la escolanía de Nuestra Señora de la Merced cantó un solemne Ro-sario y después de practicados los ejercicios en honor del Santo Ángel Custodio predicó el Reverendo señor Boguñá. Mañana se celebrará un solemne oficio de Réquiem, en sufragio de las almas de todos los feligreses fallecidos, oficio que como todos los demás años, se verá coucurridísimo.

En la plaza del Sol, la notable banda de música de Albuera, tocó notabilísimas piezas que atrajeron gran concurrencia.

Típicos bailes al ayre libre y en los casinos políticos y recreativos de la estensa barriada, los gigantes que la visitaron y los comparsas de diablos, ball de Ser-rallonga, colla de diables, etc. etc., daban típico y característico pueblecillo de lejanas provincias, á la más inmediata Barriada de nuestra antigua ciudad.

Barcelona, 1902, octubre 4

Iris. revista semanal ilustrada. Núm. 178, 4 octubre 1902. Pàgines 4 a 7. Article d'Alfred Opisso.

BARCELONA: LAS FIESTAS DE LA MERCED

Debido á motivos que no es este el momento de precisar hubo de ser acogida con entusiasmo, apenas insinuada, la idea de celebrar de nuevo las fiestas de la Merced, interrumpidas desde el año 1883 por varias y poderosas causas. La instauración de estas fiestas puede decirse que es reciente, pues su origen se remonta tan solo al año 1871, en que, como si la ciudad quisiera desquitarse de los malos ratos que se pasaron durante la fiebre amarilla, el año anterior, se dispuso á echar una cana al aire, con gran contentamiento así de los habitantes como de los forasteros. De entonces acá el aspecto de Barcelona ha cambiado en gran manera, transformándose en una capital cosmopolita, de enorme población, que aumentada con la inmensa afluencia de visitantes hace ascender, en estos días, á cerca de un millón el número de almas que discurren por sus calles y plazas. [...] Uno de los números que han alcanzado más brillante éxito, quedando burlados los pronósticos de losque opinaban en contrario, ha sido el que podríamos llamar mitin de gigantes, enanos y monstruos que procedentes de diversas localidades de Cataluña han venido á honrar con su presencia nuestras fiestas. Nada más fantástico que el majestuoso desfile de tan elevados personajes,

presenciado por un inmenso público. Fué una procesión soberbia, en la que figuraron los altos y poderosos señores siguientes: Pareja gigantea de Tárrega; de Badalona; de La Bisbal del Ampurdán, juntamente con un dragón y un águila tremendos; pareja de Igualada; de Arbós; de Sitjes; tres parejas de Lérida; pareja de Villanueva y Geltrú, con un dragón; pareja de Mataró, con su simpático pimpollo y seis enanos; pareja de Valls, precedida por un fiel servidor negro, y por un águila; pareja de Vich, con un juglar; la famosa Patum de Berga, compuesta de dos gigantes, cuatro enanos, la fiera malvada, la mulassa, un águila y una porción de diablos; creemos que el nombre de Patum es una onomatopeya, derivado del espantable ruido que produce un bombo anejo á la comparsa, sobre el cual descarga acompasados golpes un diablo: ¡pa-tum! ¡pa-tum! Sigue la procesión: pareja de Olot, con la reproducción de la misma en miniatura, y un enano; pareja de Manresa; dos enormes tortugas de Tortosa; el drach de Villafranca del Panadés; gigantes de un atrecista de la Rambla; de la Casa de Caridad, de Santa María; nuestro Hereu, y nuestra Pubilla, vestido él de Conceller en cap y ella de dama del siglo xv, tocada con un magnífico chapiron ó hennin, y por fin la comitiva del castillo de Santa Florentina, en término de Canet de Mar. Total: 50 gigantes de ambos sexos, 50 enanos ídem, ídem y 10 monstruos, que han sido la animación y la alegría de la gente menuda, y aun de no pocos grandullones.

Barcelona, 1921 juliol 9

Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons de l'Ajuntament d'Igualada, Lligall núm. 648
Correspondència entre la Comissió de Festa Major d'Igualada i el pirotècnic Domingo Morgades.

Taller de pirotecnia. D. Domingo Morgades. Calle del Olivo, 33. PuebloSeco (Fransa Xica)

Barcelona, 9 de julio de 1921

S. D. Alcalde

Muy señor mío: El motivo de la presente no tiene otro objeto que manifestarle que faltando poco para la fiesta mayor desearia de su bondad me notificara si este año hacen Castillo de fuegos seré yo el encargado de confeccionarlo pues ya sabe usted que yo para Igualada no reparo en sacrificarme y me sabria mal que este año no viniera alguno de los muchos que corren titulandose pirotécnicos y no son más que unos vividores y les sorprendiera su buena fé y pasase lo de otros años que ya sabe usted como iba todo.

Esperando su contestación afirmativamente se despide de usted su affmo. y S.S. Domingo Morgades

Barcelona, 1924, juny 26

Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons de l'Ajuntament d'Igualada, Lligall núm. 667
Correspondència entre la Comissió de Festa Major i el pirotècnic Igual.

El Volcán-Taller de Pirotecnia de Igual y Bonet

Sr. D. Salvador Llopis

Mí muy Sr. mío y Apreciable Padrino;

Recibí su apreciada carta en fecha del 10 del corriente y en contestacion de ella veo que no hay nada; lo cual yo desearia solamente saber el dia en que la Comisión de Festejos se reune o bien los días en que tienen reunion; para yo poderme presentar á ella para ofrecerles esta su Casa la cual yo represento; pues hoy no hay otra que la pueda competir pues el Sabado pasado Disparamos un Castillo de Fuegos Artificiales en la Esposicion de Monjuich por valor de tresmil quinientas pesetas, en la que hacia una porcion de años que no se habia bisto cosa parecida y en lo creo Moderno nunca; no quiero serle mas molesto, asta otra vista sin mas reciba V. las mas espresivas gracias y al mismo tiempo un efectivo saludo de su Ahijado que lo es suyo. Ramon Rodriguez.

Igualada, 1924, juny 28

Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons de l'Ajuntament d'Igualada, Lligall núm. 667
Correspondència entre la Comissió de Festa Major i el pirotècnic Igual.

Sres. Igual y Bonet. (Cardona, 6) Barcelona.

28 junio 1924

Muy Sr. Mío: En vista de la indicacion que ha hecho su representante D. Ramon Rodriguez, espero merecer de Vdes que me remitan un programa detallado de un castillo de fuegos artificiales, a base del precio de 750 ptas. incluyendo con este presupuesto, segun costumbre de años anteriores, dos tracas de 125 metros y 12 morteretes.

El castillo se dispara a las nueve del dia 24 de agosto; y las tracas una al mediodía del 24 y otra al mediodía del 25.

El Ayuntamiento no acostumbra abonar ningun otro gasto.

En espera de su contestacion, quedo de V. aff° S. S. q.e.s.m.

Igualada, 1924, juliol 12

Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons de l'Ajuntament d'Igualada, Lligall núm. 667
Correspondència entre la Comissió de Festa Major i el pirotècnic Domingo Morgades.

Sr. D. Domingo Morgades. Barna.

Muy Sr. Mío: Contesto su atenta del 4 del corriente, después de oído la Comisión de festejos y debo espresarle nuestra conformidad al Programa que incluye V. De consiguiente queda cerrado el compromiso para disparar el castillo de fuegos artificiales el día 24 a las 9 noche, no olvidando las tracas y morteretes en la forma y tiempo que V. ya conoce de años anteriores y que indiqué en carta del 28 de junio pasado.

Además se servirá preparar las docenas de carretillas para el ball dels diables, en la cantidad acostumbrada de otras veces.

No dudando que Igualada como siempre quedará satisfecha de su servicio, quedo de V. atento y aff. Ss q...

Barcelona, 1924, juliol 14

Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons de l'Ajuntament d'Igualada, Lligall núm. 667
Correspondència entre la Comissió de Festa Major i el pirotècnic Domingo Morgades.

S. D. José Baliu Badia

Muy señor mío: La carta recibida, fecha 12 del corriente, dice que prepare las carretillas, pero es el caso que como no dice la cantidad, desearía me notificaran las docenas, pues yo no me acuerdo del año pasado por haber perdido la nota.

De paso, debo manifestarle que las carretillas son a 30 ptas el ciento y el año pasado me rebajaron alguna cosa y espero que este año no pasará, pues con el fuego vengo como quien dice a cambiar el dinero y las carretillas es muy poco lo que me queda, pues los jornales están muy altos y los materiales también.

Espero su contestación para saber lo de las carretillas, y cuando embarque el Castillo ya les avisaré para que lo manden cuando llegue al sitio donde se tenga que montar, que seguramente será en el convento.

Suyo affmo. Y SS., Domingo Morgades.

Igualada, 1924, juliol 17

Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons de l'Ajuntament d'Igualada, Lligall núm. 667
Correspondència entre la Comissió de Festa Major i el pirotècnic Domingo Morgades.

S. D. Domingo Morgades

Muy Sr. Mío: Contestando la pregunta que me hace en su atenta del 14, debo manifestar a V. que lo que es costumbre adquirir para el ball dels diables son treinta docenas de carretillas. Nada más he de decirle, sino que estando V. enterado de los años anteriores sabrá corresponder a la confianza de siempre. Únicamente para que quede V. sorprendido, le notifico que en este año habrá probablemente dos castillos; el de V. en la noche del 24 y el de otro pirotécnico el día 23.

Sin otro particular, quedo de V. atento y Aff SS.

17 julio 1924

Barcelona, 1924, agost

Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons de l'Ajuntament d'Igualada, Lligall núm. 667
Correspondència entre la Comissió de Festa Major i el pirotècnic Domingo Morgades.

S. D. José Baliu Badia

Muy señor mio: He recibido la suya y enterado de ella, debo manifestarle que, lo que me dice que no mandé las carretillas, siento decirle que están listas y envaladas, como tengo dos fuegos en Badalona y otro en caldetas, cuando lleguemos de esos pueblos, como el tiempo es justo ya hemos de tomar el tren para esa; y por eso lo tengo todo preparado; si en vez de carretillas fuesen otra clase de cohetes todo estaría arreglado, pues los haría correr, pero eso de carretillas no las gastan mas que en Igualada, y me es imposible aprovecharlas y lo peor, que dentro unas semanas se pasan y no sirven para nada.

Si no tienen confianza en lo que digo, ustedes tienen amigos que van todos los días a Barcelona, que vengan al taller y verán como estan envaladas a punto de embarcar.

Si no se tratara de ustedes como cuando he recibido el aviso ya estaban listas yo tendría que cobrarlas, pero con ustedes no puedo hacerlo, pero ya que yo soy el perjudicado almenos que no lo sea del todo y ustedes de su parte pueden ayudarme abonándome nada más que lo que valen los materiales, que son unas 60 pesetas y así almenos no me será tan pesada la carga.

Sin más y esperando que tendrán presente lo indicado, se despide de usted su affmo. y SS.

Domingo Morgades.

Igualada, 1924, agost 12

Arxiu Comarcal de l'Anoia. Fons de l'Ajuntament d'Igualada, Lligall núm. 667
Correspondència entre la Comissió de Festa Major d'Igualada i el pirotècnic Domingo Morgades.

Sr. D. Domingo Morgades. Barcelona. 12 agosto 1924

Muy Sr. Mío: Vista su atenta carta del día 11 corriente, y enterado de las razones que alega de que estan ya confeccionadas las carretillas, vengo en decirle que nos quedaremos este material, para no perjudicar sus intereses, pero vea V. si dicho fuego puede emplearlo para quemarse en la fiesta mayor, bien combinándolo con alguna traca o bien en el castillo de fuegos artificiales. La cuestión pues, es de que puedan aprovecharse en una forma u otra las carretillas, aunque no salga -como no saldrá- el **ball dels diables**, que ha quedado desorganizado por culpa de los aficionados que se preparaban para ello.

Quedo de V atento y aff.

Barcelona, 1929, setembre 7.

La Vanguardia, 7 de setembre de 1929, Any XLVIII, núm. 20.450, pàgina 6.

El día del Panadés en el Pueblo Español

Sumamente brillantes prometen ser los festejos organizados para mañana, domingo, en el Pueblo Español, con motivo del día del Panadés.

Los números que integran el programa, todos de marcado sabor popular, constituyen una manifestación cabal de las modalidades más típicas de la referida comarca.

Entre los elementos que llamarán más vivamente la atención y contribuirán en mayor grado al esplendor de dicho día, merecen señalarse, aparte de los consabidos gigantes, enanos, drac y dragonets, el Águila de Villafranca del Panadés, la Mulasa de Villanueva y Geltrú, las originales danzas de panderos y «cércolets» y de «bastons y bastonets», de Sitges, y el fantástico y tradicional Baile de los Diablos de Arbós, con sus emocionantes fuegos, amén de otros muchos números y espectáculos que serán celebradísimos.

Para dicho día, y con motivo de algunos de las danzas y bailes proyectados, se llevarán a cabo divertidos y muy empeñados concursos.

Barcelona, 1929, setembre 8.

La Vanguardia, 7 de setembre de 1929, Any XLVIII, núm. 20.451, pàgina 5.

PUEBLO ESPAÑOL. Hoy domingo, día 8, tarde y noche, GRANDIOSO FESTIVAL CON MOTIVO DEL DÍA DEL PENADES. - PROGRAMA: Dianas ejecutadas por típicas y primitivas grallas. Presentación de todos los elementos de la fiesta de Penadés, compuestos de Gigantes, Enanos, Drac, Dragonets, Águila de Vilafranca del Penades, Mulassa de Villanueva y Geltrú. Danzas típicas de panderos y cercolets de Vilafranca, los renombrados bailes de bastons y de bastonets de Sitges: el fantástico y tradicional Baile de los Diablos de Arbós con sus emocionantes fuegos, etc., etc. Comparsas coblas, músicas, grallas, tambores y cornetas. Concurso de cada danza y bailes.

Barcelona, 1929, setembre (?).

Annals del ball de Diables de l'Arboç, dins CRUANYES 1988, pàgines 79-80.

Com tots ja sabeu, aquest any tingué lloc a Barcelona una gran Exposició Internacional a la muntanya de Montjuïc. Dintre els molts actes festius i folklòrics que van organitzar-se per a tal esdeveniment, els Diables de l'Arboç hi actuaren dues o tres vegades. Un dels cops van cremar la seva carretillada al bell mig de la plaça del poble Espanyol.

Ens explicava en Florenci Solé, *El Tibarro*, que malgrat ésser molt jove ja anava amb els diables, que després de les actuacions anaven a menjar al conegut bar-restaurant *La Pansa* de la plaça d'Espanya, del qual era propietari l'arboçenc Joan Barreras i Moyés.

Un testimoni de Rogeli Rovira i Suau, fill també de diable, ens explicava que, en una d'aquestes anades a Barcelona, volgueren fer una *carretillada* a la Plaça d'Espanya, que estava plena de gom a gom. En preparar-se per començar, el públic barceloní que sempre ha tingut fama de *badoc*, es va anar agrupant al seu entorn sense deixar ni mica de rotllo. Com que no coneixien el que era un Ball de Diables, en el moment d'encendre les primeres carretilles s'esgarriaren de tal manera que tothom es va posar a insultar-los i cridar fora! fora! Els municipals i el mateix públic, els feren plegar i els empaïtaren sense poder acabar la *carretillada*, fins que els diables es refugiaren al bar de La Pansa, ja que l'aldarull que es va organitzar potser hauria acabat malament.

Barcelona, 1932, juny 23.

La Vanguardia, 23 de juny de 1932, Any LI, núm. 21.318, pàgina 7.

NOTAS VARIAS

La verbena de San Juan en el Parque de Montjuich

Las fiestas populares que para celebrar la verbena de San Juan ha organizado para esta noche la Comisión Municipal de Parque y Palacios en el Parque de Montjuich, se desarrollarán por el siguiente orden:

A las diez de la noche: Apertura de las fuentes luminosas e iluminaciones de espectáculo.

A las diez y media: festival típico catalán en el Teatro Griego. Sardanas por la Cobla Granollers. Concierto por el Orfeón de la Agrupación Sardanística de Barcelona. Ballets populares por el «Esbart de Dansaires». Sardanas por el Grupo de «Dansaires», «La Rosa Roja», con la colaboración del Orfeón de Dansaires. Exhibición de los célebres «Diablos de l'Arbós», con su emocionante Baile del fuego.

A las once: Baile de verbena en el Palacio de la Avenida de la Técnica (final del tranvía número 61). Fiesta del mantón. Exhibición de las Gitanas del Valles.

A las doce: castillo de fuegos artificiales en la plaza de San Jorge.

A la una: Concierto por los Coros de Clavé. La Perla Agustinsenense. Pensamiento de Clavé y la Familiar Provensalense, en la plaza del Gran Surtidor.

A las dos: Fuegos artificiales en la plaza del Gran Surtidor.

Ademas habrá bandas y manubrios para, amenizar los bailes populares que se organicen en diversos puntos del Parque de Montjuich.

Barcelona, 1935, juny.

Programa de la Festa Major Penedesenca de 1935 (fragment), a CRUANYES 1988, pàgines 80-81.

FESTA MAJOR PENEDESENCA organitzada per al 16 de juny del 1935, a la tarda, al POBLE ESPANYOL de Montjuïc, per la "CASA DEL PENEDÈS" de Barcelona, (inscrita a la Federació Comarcal de Catalunya) sota el patronatge artístic de la Junta de Museus de Catalunya.

Diumenge, dia 16.

A les tres en punt de la tarda. – Un repic de campanes i una forta Tronada que es calarà a la Plaça Major, anunciaran a la multitud allí congregada que la Festa ha començat.

Seguidament, el *Drac* de Vilafranca, els *Gegants* i *Mulassa* de Vilanova, la *Moixiganga* de Sitges, el Ball dels *Diablos* de l'Arboç, de les *Gitanes* de Vilafranca, els *Bastons* de Gelida, Llorenç, Sant Pere de Ribes, Sitges, Sant Pere de Riudebitlles i Masquefa i els *Castellers* del Vendrell, amb l'Orquestra "*Els Escolans*" de Sant Sadurní, recorreran els carrers de la població al so de les típiques Matinades i faran llurs peculiars evolucions davant de les cases dels penedesencs representatius.

A tres quarts de quarte. – El Consell de la "Casa del Penedès", constituït en Ajuntament del Poble, sortirà de la Cas de la Vila, precedit de l'*Orquestra* [...]

Barcelona, 1935, juny (?)

Annals del ball de Diablos de l'Arboç, dins CRUANYES 1988, pàgines 81-82.

Per la portada del programa n.29 que publiquem, veiem que el 16 de juny d'aquest any, a les tres de la tarda, tingué lloc al recinte del Poble Espanyol de Montjuïc una Festa Major Penedesenca organitzada per la Casa del Penedès de Barcelona.

Per la relació de danses que ens fa el mateix programa, hi varen actuar els següents grups penedesencs: el *Drac* de Vilafranca, *Gegants* i *Mulassa* de Vilanova, la *Moixiganga* de Sitges, el Ball de *Diablos* de l'Arboç, les *Gitanes* de Vilafranca,

els Bastoners de Gelida, Llorenç, Sant Pere de Ribes, Sitges, Sant Pere de Riudebitlles i Masquefa i els Castellars del Vendrell, tots acompanyats per l'orquestra Els Escolans, de Sant Sadurní.

Veiem que hi actuaren bastoners de diverses poblacions, però només hi actuà el nostre ball de Diables. Això ens fa pensar que en aquella època segurament només hi havia a la nostra comarca, que encara es mantingués degudament estructurat, el Ball de Diables de l'Arboç.

Per un testimoni de Gumersind Vallès i Sala, sabem que per tal diada es van llogar els vestits a una casa de Reus. Hem vist que el 1926 se'n feren alguns de nous; ens diu el Gumersind que, en general, estaven molt espallofats i que eren molt desiguals, i això va moure a l'Ajuntament a llogar-los per a aquesta ocasió.

Referent al fet de llogar els vestits, és del tot versemblant, ja que Salvador Palomar, en el seu llibre sobre els diables del Baix Camp, fa menció que a Reus sempre hi ha hagut cases que lloguen tots els estris dels diables, ja que a aquella capital els grups de diables no han estat estructurats com a tals i no tenen vestuari propi, sinó que el lloguen per a cada ocasió.

Barcelona, 1936, juny 16.

La Vanguardia, 16 de juny de 1936, Suplement Notas Gráficas, pàgina 6.

La "Día de les Comarques" en el Pueblo Español.

Barcelona. - Organizada por la Casa del Panadés y patrocinada por la Junta de Museos de Cataluña y la Federación Comarcal se celebró el domingo, en el Pueblo Español de Montjuich, la segunda fiesta mayor del Panadés, llamada de las Comarcas. Hubo repique de campanas, tracas, dianas, bailes populares, y se celebró también una boda típica de montaña.

Barcelona, 1936, juliol 6.

FULL OFICIAL DEL DILLUNS A BARCELONA, núm. 551, pàgina 5. Creiem obvi que hi ha un error en llistar les tres Cucaferes de Tortosa entre els elements de Vilafranca del Penedès.

UNA MAGNIFICA REPRESENTACIÓ DEL FOLKLORE CATALÀ A L'OLIMPIADA DE BARCELONA

Al costat de l'esport, el folklore; al costat de l'exhibició de tota una sèrie de jocs esportius que són l'expressió de la gràcia, la bellesa, la força i la cultura de la nostra joventut, l'ànim dels pobles, les tradicions populars, les danses, les cançons, tot el folklore acumulat i estilitzat a través de generacions i generacions.

El Comitè de Folklore de l'Olimpiada Popular de Barcelona, donant-se compte de la gran importància de la seva tasca, treballa des de fa setmanes en la preparació d'aquesta magna manifestació. Hi ha que reconèixer que l'ajuda de molts folkloristes, i principalment la simpatia amb què el nostre Conseller de Cultura, senyor Ventura Gassol, ha vist des del primer dia, aquests treballs, han permès l'èxit del viatge efectuat per una delegació d'aquest Comitè per les contrades catalanes.

Aquesta delegació ha pogut constatar arreu l'entusiasme que la setmana de Folklore ha produït. Conseqüència d'aquest viatge i dels treballs actius del Comitè, la representació folklòrica catalana serà extensíssima.

Perquè serveixi d'avant-informació, donarem una llista d'algunes de les poblacions que hi prendran part amb llurs execucions:

Sitges: Moxiganga, Bastoners Nous i Vells, Cercolets, Diables, Gegants.

Vilanova i la Geltrú: Mulassa i Dracs.

Sant Pere de Riudevitlles: Bastoners.

El Vendrell: Castellars i Moixiganga. Diables, Gegants, Nans, Gralla.

Tarragona: Castellars, Bastoners, Gegants i Nans.

Reus: Diables, Nans, Gegants i Dansa Guerrera.

Valls: Castellers, Colla Nova i Vella, Moixiganga, Bastoners, Cercolets, Caballets, Gegants i Danses Al·legòriques.
Arbòs: Bastoners, Diables, Gegants.
Vilafranca del Penedès: Drac, Diables, Cercolets, Gitanes, Bulangera, Aliga, Cuca Fera i Cuca feretes. Gegants i Nans.
Gelida: Bastoners.
Masquefa: Bastoners.
Igualada: Gegants.
Òdena: Ball de Crespelles.
Cervera: Gegants, Nans, Massers.
Guissona: Gegants.
Tàrraga: Bastoners i Eixida.
Sant Joan de les Abadesses: Ball de Pavordes i Gegants.
Olot: Ball Cavallins, Gegants i Nans.
Sant Feliu de Pallarols : Cavallets, Gegants i Mulassa.
Berga: La Patum, Gegants i Nans.
Lleida: Gegants, Bastoners, Nanes, Timbalers, Trampes, Pregó.
Balaguer: Gegants, Nans i Trampes.
Tàrraga: Gegants i Nans (dues parelles).
Sant Cugat del Vallès: Bastoners i dos Esbarts Dansaires.
Sabadell: Gegants i Nans, Esbart de Dansaires.
Manresa: Gegants i Nans.
Vic: Gegants, Caps de Llúpia i Esbart.
Girona : Gegants, Nans i Aligues.

A més d'aquestes col·laboracions hi hauran també gairebé tots els Cors i Orfeons. No cal esmentar la importància dels elements que prendran part en aquestes manifestacions ni l'acurada actuació dels mateixos.

A més de les adhesions esmentades hi ha també la de gairebé totes les entitats folklòriques de Barcelona. Dintre de breus dies donarem compte d'aquestes adhesions i seran publicats uns articles sobre el Folklore nacional pel reconegut folklorista vasc, Felip Vizcarrondo.

Com que el Comitè no ha pogut visitar totes les poblacions, els Ajuntaments que posseïxin assumptes folklòrics haurien d'enviar la seva adhesió i col·laborar als treballs del Comitè de Folklore.

Ajuntament
de Barcelona